

**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI**

**KUR'ÂN-I KERİM'DEKİ BABA-OĞUL
KISSALARININ SÎRET SİYÂKINDA OKUNMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYŞEGÜL ZEHRA DEMİRCİ

İSTANBUL, 2023

**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI**

**KUR'ÂN-I KERİM'DEKİ BABA-OĞUL
KISSALARININ SÎRET SİYÂKINDA OKUNMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**AYŞEGÜL ZEHRA DEMİRCİ
(210111002)**

**Danışman
(Dr. Öğr. Üyesi Fatma Çetin)**

DÜZELTİLMİŞ TEZ

İSTANBUL, 2023

30/11/2023

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Temel İslam Bilimleri Tezli Yüksek Lisans programı öğrencisi 210111002 numaralı Ayşegül Zehra DEMİRCİ'nin hazırladığı “Kur’an’da Oğulları İle Birlikte Anılan Peygamberlerin Baba-Oğul İlişkileri Bakımından Değerlendirilmesi” konulu Yüksek Lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, 30/11/2023 Perşembe günü saat 15:00’da yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **Kabulüne Oy Birliği** ile karar verilmiştir.

Tez adı değişikliği yapılması halinde: Tez adının “Kur’an-ı Kerim’deki Baba-Oğul Kıssalarının Sıret Siyâkında Okunması”

Jüri Üyesi	Karar
1. (Danışman) Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÇETİN	KABUL
2. Prof. Dr. Mustafa ALTUNDAĞ	KABUL
3. Doç. Dr. Muhammed İsa YÜKSEK	KABUL

ETİK BİLDİRİM

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlâk kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağlı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Ayşegül Zehra Demirci

DÜZELTME METNİ

- Tezin başlığı ve problem cümlesi değiştirildi.
- I. bölümde kavramlar başlığında değişiklik ve düzenleme yapıldı.
- II. bölüme Hz. İbrâhim'in babasıyla yaptığı konuşmalar ve Lokman'ın (a.s.) oğluna olan öğütleri eklendi.
- III. bölüm tezin problem cümlesine uygun olarak yeniden yazıldı.

TEŐEKKÜR

Tezin başından sonuna kadar yardımlarını ve desteklerini eksik etmeyen kıymetli tez danışmanım Dr. Fatma etin'e, düzeltme aşamasında tezin gelişmesine büyük katkı sağlayan Prof. Dr. Mustafa Altundağ'a ve Doç. Dr. Muhammed İsa Yüksek'e, takıldığım noktaları çözümleyerek ufkumu genişleten, maddi ve manevi destekleriyle bu güne gelmeme vesile olan başta muhterem hocam Hüseyin Tamgüney'e ve ismini saymaktan aciz kaldığım tüm değerli hocalarıma, yaşadığım zorluklarda desteklerini her daim yanımda hissettiğim fedakâr annem Nimet Demirci, babam Semih Demirci, ikizim Fatma Betül Demirci ve küçük kız kardeşim Asude Ebrar Demirci'ye, kıymetli büyüklerim Emin Sayman ve Hatice Sayman'a, tezin son okunmasında yardımlarını eksik etmeyen değerli arkadaşım Kübra Özdemir'e, sorunların en hızlı şekilde çözülmesinde gösterdiği ilgiden dolayı Lisansüstü Eğitim Enstitüsü personeline sonsuz şükranlarımı sunarım.

Ayşegül Zehra Demirci

KUR'ÂN-I KERİM'DEKİ BABA-OĞUL KISSALARININ SÎRET SİYÂKINDA OKUNMASI

Ayşegül Zehra Demirci

ÖZET

Allah (c.c.), hak dinden ve imandan sapan insanları lütuf ve nezaketle doğru yola rehberlik eden peygamberler göndermiştir. Peygamberlerin gelmediği dönemlerde onların izinden giden salih kimseler bu rehberlik görevini yerine getirmiştir. Bu önderlerin Kur'ân'da adları açıkça zikredilen ve zikredilmeyen evlatları vardır. Hz. İbrâhim ve İsmâil'de olduğu gibi baba oğul olarak her ikisine de peygamberlik vazifesini verilenler olmuştur. Bunun yanında Hz. İbrâhim ve Âzer örneğindeki gibi yalnızca birinin nübüvvetle görevlendirildiği durumlar da vardır.

Bu araştırmada, Kur'ân'daki baba-oğul kıssalarının ana mesajları ve bunların Asr-ı saadet dönemindeki yansımaları ele alınmıştır. Araştırma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde konuyla ilgili âyetlerden belirlenen kelimeler çerçevesinde kavramlar tanımlanmış ve nüzûl döneminden önceki baba-oğul ilişkileri yine âyetler çerçevesinde ortaya konmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde baba-oğul ilişkilerinin bahsedildiği Kur'ân kıssaları tespit edilerek, muhataplara bu bağlamda verilen mesajların tahlili yapılmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise kıssalardaki mesajların bir kısmının baba-oğul ilişkisi üzerinden verilmesinin hikmeti anlaşılmasına çalışılmış, bunların Peygamberimizin (s.a.v), ashâbının ve kâfirlerin hayatlarındaki benzer yönler araştırılmış, mevzubahis kıssaların sîret siyâkında okunmasının imkânı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kur'ân, Kıssa, Baba-Oğul, Sîret, Siyâk

READING THE STORIES OF FATHER AND SON IN THE QUR'AN IN THE SIRAH SYSTEM

Ayşegül Zehra Demirci

ABSTRACT

Allah (swt) sent prophets to guide people who deviated from the true religion and faith to the right path with grace and kindness. In the absence of prophets, righteous people who followed in their footsteps fulfilled this guiding duty. These leaders had offspring whose names are explicitly mentioned in the Qur'an and those whose names are not mentioned. While some of them continued their duties after their fathers, some of them were not made responsible for such a duty.

In this study, the main messages of the father-son parables in the Qur'an and their reflections in the era of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) are discussed. The research consists of three parts. In the first part, the concepts are defined within the framework of the words determined from the verses related to the subject and the father-son relations before the period of revelation are tried to be revealed within the framework of the verses. In the second part, the Qur'anic parables in which father-son relations are mentioned are identified and the messages given to the interlocutors in this context are analyzed. In the third part, the wisdom of giving some of the messages in the parables through the father-son relationship has been tried to be understood, the similar aspects of these in the lives of the Prophet (saw), his companions and disbelievers have been investigated, and the possibility of reading the parables in the sīrah siyāq has been tried to be revealed.

Anahtar kelimeler: Qur'an, Parable, Father-Son, Sīrah, Siyaq

ÖNSÖZ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın (c.c.) adıyla...

Her türlü övgü ve hamd âlemlerin Rabbi Allah'a (c.c.) mahsustur. Salât ü selâmların en güzeli, yaratılmışların en şereflişi Habîb-i Kibriyâ Efendimiz'e (s.a.v.), güzide ehline, ashâbına ve kıyamete kadar izinden giden tüm müminlerin üzerine olsun.

Kur'ân-ı Kerim, Peygamberimize (s.a.v.) 23 yılda tedrici bir şekilde inzâl edilmiş olup insanlık içinengin bir kaynak, uçsuz bucaksız bir ummandır. Zamanın, mekânın gerekliliklerini kuşatıcı, sorularını cevaplayıcı âyetler, başta vahyin ilk muhatapları olan Allah Resulüne (s.a.v), iman nuruyla aydınlanan müminlere ve küfrün zulmetinde kalan kâfirlere; ardından da kıyamete değin bütün âdemoğluna sonsuz mesajlar içermektedir. Kişiye düşen, çölün ortasında susuzluktan dudakları çatlayan bir kimsenin iştiyakla su araması gibi bu ummana ulaşmaya çalışmaktır. Kur'ân'ı anlamak ise Peygamberimizin (s.a.v.) hayatından ayrı düşünülemez. Peygamberimiz (s.a.v.), Kur'ân'ın yaşayan bir tefsiri mesabesindedir. Onun hayatını bilmek, vahyin nüzül sürecini bilmek demektir ve Kur'ân'ı anlamayı kolaylaştıran ve derinleştiren bir unsurdur.

Kur'ân'ın ana konularını, ilâhiyat, nübüvvet, ahlâk, ameli hükümler ve kevnî âyetler oluşturmakla beraber bir bölümünü de kıssalar oluşturmaktadır. Bu kıssalar muhteviyat olarak insanlık tarihi boyunca Allah'ın gönderdiği hidâyetin yansımalarını içermektedir. Bu bağlamda yaşanan acıları, sevinçleri, kayıpları, fedakârlıkları, imtihanları, müjdeleri, ferdi ve içtimai ilişkileri; kısacası insanın hayat serencamının tüm nüvelerini içermektedir. Bununla birlikte kişinin hayatına bir rehber olarak bu durumlarda neler yapması gerektiğini de öğretir.

Bu çalışmada Kur'ân'da tevhid mücadelesi arz edilen peygamberler başta olmak üzere örnek gösterilen baba/oğulların en yakınları olan baba/oğullarıyla yaşadıkları acı-tatlı olayları ve bunlar neticesinde muhataplara verilen mesajların ilk Müslümanların yaşayışına yansımaları araştırılmıştır.

Bu imkânı bize veren Rabbimize sonsuz hamd eder; çalışmamızı bereketlendirmesini niyaz ederiz.

Kasım, 2023

Ayşegül Zehra Demirci

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE CAHİLİYE TOPLUMUNDA BABA-OĞUL 5	
1.1. KUR'ÂN-I KERİM KISSALARINDA BABA VE OĞUL ANLAMINDA KULLANILAN KELİMELER	6
1.1.1. Eb/ أب (Baba)	6
1.1.1.1. el-Ebü'l-ednâ/الأب الأدنى ve Amca/ عم	7
1.1.1.2. Eb Kelimesinin Diğer Anlamları	8
1.1.2. İbn/ابن (Oğul)	9
1.2. KUR'ÂN KISSALARINDA OĞUL YERİNE GEÇEN DİĞER İFADELER 11	
1.2.1. Ehil/أهل	11
1.2.2. Velî/ولي	13
1.2.3. Hibe/هبة	14
1.3. CAHİLİYE TOPLUMUNDA ERKEK ÇOCUĞUN ÖNEMİ	16
İKİNCİ BÖLÜM	19
2. KUR'ÂN-I KERİM'DE BABALAR VE OĞULLARI	19
2.1. TEVHİD MÜCADELESİ BAKIMINDAN BABALAR VE OĞULLARI ... 19	
2.1.1. Nûh (a.s.).....	20
2.1.1.1. Tufan Hadisesi ve Hz. Nûh'un Oğlunun Helaki	20
2.1.1.2. Nûh'un (a.s.) Oğlunun Küfrü Meselesi.....	24
2.1.2. İbrâhîm (a.s.).....	26
2.1.2.1. Hz. İbrâhîm ve Babası.....	28
2.1.2.1.1. Hz. İbrâhîm'in Babasına Akli Hüccet Dairesinde Daveti.....	29
2.1.2.1.2. Hz. İbrâhîm'in Babası İçin Mağfiret Talebi	32
2.1.3. Lokman (a.s.) ve Oğluna Tevhid Telkini	33
2.2. ALLAH'IN EMRİNE İTAAT BAKIMINDAN BABALAR VE OĞULLARI	36
2.2.1. Hz. İbrâhîm ve Hz. İsmâil	36
2.2.1.1. Hz. İbrâhîm'in Oğlunu Ekin Bitmez Bir Vadiye Bırakmakla Emredilmesi.....	37

2.2.1.2. Bir İtaat Sınavı Olarak Hz. İbrâhim'in Oğlunu Kurban Etmekle Emredilmesi.....	38
2.2.1.3. Hz. İbrâhim'in Oğlu İle Birlikte Beytullah'ı İnşası.....	42
2.3. DUALARI BAKIMINDAN BABALAR VE OĞULLARI.....	44
2.3.1. İbrâhim (a.s.).....	44
2.3.1.1. Hz. İbrâhim ve Salih Evlat Duası.....	44
2.3.1.2. Hz. İbrâhim'in Eşi ve Evladının Hicreti Esnasında Ettiği Dua.....	47
2.3.1.3. Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil'in Beytullah'ı İnşa Esnasındaki Duaları	52
2.3.1.4. Hz. İbrâhim'in Şükrü.....	59
2.3.2. Zekeriyâ (a.s.) ve Salih Evlat Duası	60
2.4. AHLÂK ÖZELLİKLERİ BAKIMINDAN BABALAR VE OĞULLARI.....	62
2.4.1. Yâkup (a.s.) ve Oğulları	62
2.4.1.1. Haset.....	64
2.4.1.2. Sabr-ı Cemil ve İstiâne	68
2.4.1.3. Şefkat ve Tevekkül.....	68
2.4.1.4. Affetme.....	69
2.4.2. Dâvûd (a.s.) ve Süleyman (a.s.).....	70
2.4.2.1. Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman'ın Tevazuları	72
2.4.3. Lokman'ın (a.s.) Oğluna Ahlâki Yönden Nasihatleri.....	73
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	76
3. KUR'ÂN-I KERİM'DEKİ BABA-OĞUL KISSALARININ SÎRETTEKİ TEZAHÜRLERİ	76
3.1. KISSALARIN SÎRET SİYÂKINDA OKUNMASININ İMKÂNI VE ŞARTLARI	76
3.1.1. Âyet ve Sûrelerin Mekkî-Medenî Oluşu Bilgisi	77
3.1.2. Esbâbü'n-Nüzûl Bilgisi.....	79
3.1.3. Siyâk-Sibâk Bilgisi	80
3.2. KUR'ÂN'DA HZ. PEYGAMBERİN BABALIK VASFI.....	82
3.3. HZ. PEYGAMBERİN HADİSLERİNDE OĞUL HİTABI.....	83
3.4. RİVÂYETLER İŞİĞİNDA BABA-OĞUL KISSALARINDAKİ TEMEL MESAJLARIN ASR-I SAADETEN ÖRNEKLERİ	84
3.4.1. Tevhid Mücadeleleri Bakımından Tezâhürler.....	84
3.4.1.1 Hz. Nûh ve Hz. İbrâhim'in Kavimlerinin Vahyin İlk Muhatapları İle Benzerlikleri.....	85
3.4.1.2. Hz. Peygamberin ve Ashâbın Hayatından Örnekler.....	87
3.4.2 Allah'ın Emrine İtaat Bakımından Tezâhürler	90
3.4.2.1. Kâbe'nin Putlardan Temizlenmesi	90
3.4.3. Ahlâk Özellikleri Bakımından Tezâhürler.....	91
3.4.3.1. Hz. Peygamber ve Affetme.....	91
3.4.3.2. İman Etmeyenler ve Haset.....	93

3.4.3.3. Hz. Lokman’ın Öğütlerinin Ashâb Arasındaki Tezahürleri	94
SONUÇ.....	97
KAYNAKÇA	100

KISALTMALAR

a.mlf.	Aynı müellif
a.s.	Aleyhisselâm
bkz.	Bakınız
c.c.	Celle Celâluhû
ed.	Editör
Hz.	Hazreti
ö.	Ölüm tarihi
r.a.	Radıyallahu anhu
r.anhâ	Radıyallahu anhâ
r.aleyh	Rahmetullâhi aleyh
r.aleyhâ	Rahmetullâhi aleyhâ
r.aleyhimâ	Rahmetullâhi aleyhimâ
r.aleyhim	Rahmetullahi aleyhim
r.anhumâ	Radıyallahu anhumâ
r.anhum ecmaîn	Radıyallahu anhum ecmaîn
s.a.v.	Sallallahu aleyhi ve sellem
thr.	Tahriç eden
thk.	Tahkik eden
trc.	Tercüme eden
t.y.	Basım tarihi yok
v.d.	Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler
y.y.	Basım yeri yok

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Amacı

İslâm dininin ana kaynaklarının ilki olan Kur'ân-ı Kerim, hayatın her alanına ışık tutacak şekilde inzal olunmuştur. Muhtevasında ilahiyat, nübüvvet, ahlâk, ameli hükümler, kevnî âyetler, Yahudilerin, Hristiyanların tahrif olmuş inançlarını ve batıl inançların yanlışlığının ortaya konduğu âyetleri barındırmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'in önemli bir bölümünü, geçmiş peygamberlerin ve ümmetlerin haberlerini içeren kıssalar oluşturmaktadır. Kur'ân kıssaları olarak isimlendirilen bu âyetlerde hayatın her nüvesi çeşitli yönleriyle ortaya konmakta ve her asra hitap özelliğini korumaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'in nâzil olduğu dönemdeki ilk muhatapları, evvel emirde Allah Resülü (s.a.v.) olmak üzere, onu görüp iman eden ashâbı, Mekke'de karşı tavır alıp iman etmeyen müşrikler; Medine'de iman etmiş gibi gözükmelerine rağmen fitne çıkaran münafıklar ve iman etmeyen Yahudilerdi. Bunun yanında risâletin dalga dalga ulaştığı bölgelerde başta Hristiyanlık olmak üzere muhtelif bâtil inançların mensuplarıydı. Kur'ân mesajlarını iyi anlayıp, gelecek nesillere doğru bir şekilde aktarmakla görevli olan bu ilk muhataplardı. Bu ilk muhataplar için mesajları doğru anlamayı kolaylaştıran sebeplerden birinin muhatapların kendi yaşantıları ile ilgili eşleştirdikleri hadiseleri duymaları, okumaları olduğu söylenebilir. Nitekim Kur'ân kıssalarının muhtevası incelendiği takdirde görülmektedir ki, tüm o zamanki muhatapların ve onlardan sonra kıyamete kadar devam edecek nesillerin de başlarına gelebilecek, günlük hayatta yaşayabilecekleri vakıyalardan örnekler vardır.

Çalışmanın konusu Kur'ân'daki baba-oğul kıssalarında verilen ana mesajların niçin bu bağlamda verildiğini sebebini ve bunların Asr-ı saadet döneminde yaşayan insanların hayatlarında tezahür eden örneklerini ortaya koymaktır. Amacı ise bu kıssaların siret bağlamında okunabilmesinin imkaniyetini ortaya koymak ve örneklerin tutarlılığını tespit etmeye çalışmaktır.

II. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları

Araştırmaya Kur'ân kıssalarında baba ve oğul ilişkisinden bahsedilen bölümler dâhil edilmiştir. Konuyla ilgili bölümler -Hz. Lokman'ın kıssası hariç- peygamber kıssalarından oluşmaktadır. Bu kıssaların birçoğu birden fazla yönden ele alınmaya müsait olup, çalışmanın dâhilinde ikinci bölümde yalnızca baba-oğul ilişkilerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise kıssalardan çıkarılan mesajlar zaman zaman baba-oğul ilişkisi dışına da çıkarılarak o mesajın döneme yansımaları üzerinden örneklendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışma esnasında karşılaşılan zorluklardan biri ilgili âyetlerin tam olarak ne zaman nâzil olduğunun bilinmemiş olmasıdır. Sûrelerin Mekkî-Medenî olması tespit edilmişken, muayyen tarihler kaynaklarda tam olarak verilmemektedir. Bu durum, zaman zaman mevzubahis kıssalarla Asr-ı saadetteki mukayeselerinde zorluk doğurmuştur. Şöyle ki, bazı kıssalarda örnekler çok daha net ve vefîr iken, bazılarında ise bu netlik kısmen sağlanabilmiştir.

III. Araştırmanın Sorusu

Araştırmada “Kur'ân kıssalarında verilen mesajların bir kısmının muhataplarına baba-oğul ilişkisi bağlamında verilmesinin sebebi nedir ve Asr-ı saadetteki örnekleri nelerdir?” sorularına cevap aranacaktır.

IV. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada tahlil ve mukayese yöntemi tercih edilmiştir. Baba-oğul ilişkilerini içeren kıssalar tahlil edilerek ana temalar belirlenmiş ve bunların örneklilikleri Allah Resulü (s.a.v.) ve sahabenin yaşantısında takip edilmiştir. Bunu yaparken kıssalardaki şahısların, olayların mukayesesi Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemle mukayese edilmiş, benzer yönler ve olaylar ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışmanın temel kavramları ve bu kavramlarla irtibatlı diğer kelimeler, âyetlerde verildiği şekliyle ele alınarak tanımları yapılmıştır.

İkinci bölümde baba-oğul ilişkilerinden bahseden kıssalar tespit edilerek, ana kaynaklarda ele alındığı şekliyle aktarılmaya çalışılmıştır. Âyetlerin verdiği mesajlara

göre başlıklandırma yapılmıştır. Böylece üçüncü bölüme temel oluşturulmaya çalışılmıştır.

Son bölümde, ikinci bölümde bahsedilen kıssaların temel mesajlarının Peygamberimizin (s.a.v.), sahabelerin ve kâfirlerin (Yahudi, müşrik, münafık) hayatlarındaki tezahürleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu noktada mümkün olduğu kadar birbirine benzeyen olaylar tercih edilmeye çalışılmış ve imkân dâhilinde muayyen şahıslar üzerinden örneklendirilmeye gidilmiştir.

Araştırmamızda dokümantasyon olarak şu yol izlenmiştir:

Temel olarak rivâyet, dirâyet, fikhî, işârî tefsir eserleri kaynak olarak kullanılmıştır. Bu eserlerin hem mütekaddim hem de müteahhir ulemaya ait olmasına dikkat edilmiştir. Mütekaddim olarak sıkça başvuru yapılan kaynaklar arasında Mukâtil b. Süleyman'ın *Tefsîru Mukâtil*'i, Taberî'nin *Câmiu'l-beyân*'ı, Mâtürîdî'nin *Te'vilâtu Ehli's-sünne*'si, Semerkandî'nin *Tefsîru Ebî Leys*'i, Mâverdî'nin *en-Nüket ve'l-uyûn*'u, Vâhidî'nin *et-Tefsîru'l-basît*'i, İbn Atıyye'nin *el-Muharreru'l-vecîz*'i, Râzî'nin *Mefâtihu'l-gayb*'ı, Kurtubî'nin *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*'ı, Ebû Hayyân'ın *el-Bahru'l-muhît*'i, İbn Kesîr'in *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*'i bulunurken; daha güncel olarak İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-beyân*'ı, Âlûsî'nin *Rûhu'l-meâni*'si, Muhammed Hamdi Yazır'ın *Hak Dîni Kur'ân Dili* tefsiri, İbn Âşur'un *et-Tahrîr ve't-tenvîr*'i, Mevdûdî'nin *Tefhimu'l-Kur'ân*'i, Habenneke el-Meydâni'nin *Meâricü't-tefekkür* isimli eseri tercih edilmiştir. Bunların dışında birçok tefsir kaynağına ihtiyaç halinde müracaat edilmiştir.

İlgili yerlerde başta Buhârî ve Müslim'in *Sahîhleri* üzere Kütüb-i Sitte ve diğer hadis kitaplarından istifade edilmiştir.

Çalışma bir bölümü ile peygamberler tarihi ve İslâm tarihi içerdiğinden dolayı tarih kaynakları olarak Taberî'nin *Târîhu'r-rusul ve'l mülûk*'üne, İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-târih*'ne, İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-nihâye*'si ile birlikte *Kıyasu'l-enbiyâ'sına*, bununla birlikte İbn Hişâm'ın *es-Sîre en-nebeviyye*'si olmak üzere siyer; ve İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-kübrası*'ı başta gelerek tabakat kitaplarına başvurulmuştur.

Âyetlerin mealleri için tek bir eser tercih edilmemiş, birden fazla meal ve Türkçe tefsir eseri kullanılmıştır. Bu eserlerin mukayesesi için “Kur'ân ve Meâli Türkçe Meâl ve Tefsir” isimli internet sitesine başvurulmuştur.

Tüm bu kaynakların yanında ihtiyaç halinde İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) veri erişim tabanındaki makale, tez, bildiri ve tebliğlere ulaşılmış, TDV İslâm Ansiklopedisi maddelerinden istifade edilmiştir.

VI. Güncel Literatür Taraması

Yaptığımız araştırmalar çerçevesinde bizim tez konumuzla direk bağlantılı bir çalışma bulunmamıştır. Ancak sîret-nüzûl ilişkisi bağlamında ele alınan çalışmalar şu şekilde özetlenebilir.

Halil Aldanma tarafından 2020 yılında, Çukurova Üniversitesi Temel İslâmi Bilimler alanında hazırlanan “Nüzûl -Sîret Bağlamında Hz. Yusuf Kıssası” adlı yüksek lisans tezi ve Zekiye Sena Küçükvar tarafından Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi’nde 2020 yılında “Hz. Nûh Kıssasını Sîret Bağlamında Okumak” ismiyle hazırlanan yüksek lisans tezi vardır. Bunlarda daha çok bir peygamberin hayatı üzerinden benzerlikler ortaya konmaya çalışılmış, baba-oğul ilişkileri ele alınmamıştır. Bunların dışında 2017 yılında Büşranur Güler’in “Sîret-Nüzûl İlişkisi Bağlamında Bedir ve Hendek Savaşı’nda Meleklerin Yardımı Meselesi”, adlı makalesi, Fatıma Ünsal’ın 2018 yılında “Nüzûl -Sîret İlişkisi Bağlamında Tâhâ Süresi’nin Temel Vurguları” adıyla kaleme aldığı makalesi, Sami Kılınçlı’nın 2020 yılında yazdığı “Hz. Âdem-İblîs Kıssasını Nüzûl-Sîret Bağlamında Okumak” isimli makalesi ve Hasan Nas tarafından 2021 yılında “Vahiy-Sîret İlişkisi Bağlamında Hz. Peygamber’in Risalet Sürecinde İlâhî İnâyet Örnekleri” adıyla yayımladığı makalesi de sîret-nüzûl alanındaki çalışmalar arasındadır. Ancak hususen bu son çalışmalar çalışmamızdan içerik olarak da bir hayli farklıdır.

Araştırmamız, tüm bu çalışmalardan farklı olarak Kur’ân kıssalarındaki baba-oğul ilişkileri üzerinden verilen mesajlar etrafında bina edilmiş ve bu mesajların Asr-ı saadetteki benzerlikleri tespit edilmeye ve sîret-nüzûl ilişkisinin imkaniyetini ortaya koymaya çalışmıştır. Bunu yaparken imkân dâhilinde muayyen isimler zikredilerek örneklendirme yapılmıştır. Bu husus çalışmamızı diğer çalışmalardan ayırmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE CAHİLİYE TOPLUMUNDA BABA-OĞUL

Allah Teâlâ'nın kullarına bir hidâyet rehberi olarak gönderdiği Kur'ân-ı Kerim beliğ ve fasih üslubuyla nâzil olduğu dönemde dillerinin fesâhat ve belâgatıyla övünen Arapları aciz bırakmıştır. Öyle ki, konuştukları dilde nâzil olmasına ve benzerinin getirilmesi hususunda meydan okumaya maruz kalmalarına rağmen âyet-i kerimelerde belirtildiği üzere buna güç yetirememişlerdir.¹ Kur'ân'ın mucizesi olan bu yönünün pek çok sebebi vardır. Bunlardan biri de âyet-i kerimelerde geçen bazı lafızların muhtelif âyetlerdeki anlam zenginliğinden kaynaklanmaktadır. Bu noktada müfessirler Kur'ân'ın bu yönünü incelemek için tefsir usulünün bir konusu olan vücûh ve nezâir ilmini ortaya koymuştur. “Birden fazla anlama gelerek aynı hareke ile zikredilen müşterek lafız”² olarak tanımlanan bu ilim hakkında eser telif eden müelliflerin amacı, Kur'ân'da aynı kelimenin farklı yerlerde muhtelif anlamlarda kullanılmasını dinleyicinin/okuyucunun anlamasıdır.³

Kelimelerin farklı âyetlerde farklı anlamlarda kullanılması içinde buldukları bağlamla ilgilidir. Bir âyet veya bir cümleyi bağlamından koparıp tek başına anlamlandırmaya çalışmak, birçok yanlış beraberinde getirebilir. Bu yüzden her olayı bağlamında değerlendirmek lazım geldiği gibi, her sözü de kendi bağlamında değerlendirmek gerekir.⁴ Bu çalışmada da seçilen kavramlar Kur'ân'da birden fazla anlamda kullanılmış olup, araştırma bağlamının iktizasınca detaylı incelenmiş; diğer anlamlara işaret edilmekle yetinilmiştir.

¹ Kur'ân'ın benzerinin getirilmesi hususundaki tehaddi âyetleri için bkz. el-Bakara 2/23; Hûd 11/13; el-İsrâ 17/88.

² Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yüni'n-nevâzir fî ilmi'l-vücûhi ve'n-nezâir*, thk. Muhammed Abdülkerim Kâzım er-Râdî, (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1404/1984), 83; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, tlk. Mustafa Şeyh Mustafa, (Suriye: Müessesetü'r-risâle, 1440/2019), 301.

³ İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yün*, 83.

⁴ Ali Bakkal, “Kur'ân'ı Anlamada Siyak-Sibakın Önemi”, *Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü*, ed. Bilal Gökür vd., (Ankara: Özkan Matbaacılık, 2009), 12.

1.1. KUR'ÂN-I KERİM KISSALARINDA BABA VE OĞUL ANLAMINDA KULLANILAN KELİMELER

1.1.1. Eb/ أب (Baba)

Arap dilinde bir şeyin meydana gelmesine, bir şeye sahip olana ya da düzelmesine sebep olan kişiye “eb/ أب” denir. Peygamberimize “Müminlerin babası” denmiştir. Buna delil olarak “*Peygamber, müminlere kendi canlarından daha yakındır. Eşleri, onların anneleridir*”⁵ âyetine ait bir kıraat daha rivâyet edildiği söylenmektedir. Buna göre sahabeye ait bazı Mushaflarda “Eşleri onların anneleridir” cümlesinden sonra *وَ هُوَ أَبٌ لَهُمْ* (O [s.a.v.] onların babalarıdır)” ziyadesinin olduğu nakledilmiştir.⁶ Çoğulu “abâ/آباء”, “ebûn/أبُون”, “übüvvün/أُبُو”, “übüvettün/أُبُوَّةٌ” kelimeleridir. Cömert, ikramı seven kişiye “Misafirlerin babası”, babasına benzeyen kişiye ise “Babasının oğlu” denir.⁷ Aynı zamanda bu kelime Arap toplumunda büyük oğlun veya nâdiren büyük kızın adına izâfetle bir şahsın künyesi olarak Ebü'l-Kâsım, Ebû Zeyd, Ebü'l-Hasan örneklerinde olduğu üzere kullanılır.⁸ Eb kelimesinden türeyen ebeveyn kelimesinin, amcayla baba yahut anne ile baba veya dede ile babanın birlikte zikredildiği durumlarda kullanıldığı söylenmektedir.⁹ Arapçada babayı ifade etmek için, eb kelimesinin yanında *وَالِدٌ* kelimesi de kullanılmaktadır.¹⁰

Arapçada “eb” kelimesinin farklı anlamlarda istimal olduğu görülmektedir. Bu kullanımlar Kur'ân âyetlerine de tezahür etmiştir. Müfessirler Kur'ân'da “eb” kelimesinin dört vecihle kullanıldığına işaret etmektedirler. Bu vecihlerden baba ve

⁵ el-Ahzâb 33/6.

⁶ Übey b. Kâ'b'ın (r.a.) (ö. 33/654 [?]) mushafında bu ziyadenin olduğu ancak Hz. Ömer'in bu kıraati onaylamadığı rivâyet edilmektedir. Bkz. İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharreru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz* thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1422/2001), 4/370.

⁷ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Beyrut, Dimeşk: Dâru'l-kalem, ed-Dâru's-Şâmiyye, 1412/1991), “eb”, 57-58; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Daru sâdir, 1414/1993), “el-eb”, 14/7; Komisyon, *el-Mu'cemu'l-vasîl*, (Kahire: Mecmeu'l-lügati'l-arabiyye, 1392/1972), “el-eb”, 1/4.

⁸ Hulusi Kılıç, “Eb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 40/65.

⁹ İsfahânî, “eb”, 57; İbn Manzûr, “el-Eb”, 14/7.

¹⁰ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-lüğa ve sıhâhi'l-arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr, (Beyrut: Dâru'l-ilmi li'l-melâyîn, 1407/1987), “veled”, 3/554; Râgıp el-İsfahânî, “veled”, 883; İbn Manzûr, “veled”, 3/467.

amca anlamları çalışma ile doğrudan ilişkidir. Bunun yanında kullanılan diğer iki manaya işaret etmek yeterli görülmüştür.¹¹

1.1.1.1. el-Ebü'l-ednâ/الأب الأدنى ve Amca/ عم

Kur'an'da eb kelimesi babayı ifade etmek için kullanılmaktadır. Âyetlerde şöyle geçer:

- a. *(Bir zamanlar İbrâhim babası Âzer'e şöyle demişti.)*¹² وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ أَرَارَ
- b. *(Ey yâniha الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَتَّخِذُوا ءَابَاءَكُمْ وَإِخْوَانَكُمْ أَوْلِيَاءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْإِيمَانِ. iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi bile dost edinmeyin).*¹³
- c. *(Biz güçlü bir topluluk olduğumuz hâlde, Yûsuf ve kardeşi babamıza bizden daha sevgilidir).*¹⁴ يُونُسُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَيَّ أَبِيْنَا مِنَّا وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ
- d. *(Babamız da çok yaşlı bir adamdır).*¹⁵ وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ
- e. *(Allah'a ve ahiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut kendi soy-sopları olsalar bile, Allah'a ve peygamberine düşman olan kimselere sevgi beslediğini göremezsin).*¹⁶ لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا ءَابَاءَهُمْ أَوْ
- f. *(Kişinin kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçacağı gün)*¹⁷ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ

Kur'an'da eb kelimesi “Ya Ebeti/أبتِ” (Ey babacığım) şeklinde nida haliyle yer almaktadır. Kelimenin sonuna gelen (تِ) harfi izafet ye'sine bedel olarak konmuştur.¹⁸ Hz. Yûsuf, babası Yâkub'a (a.s.) “Ey Babacığım!” diyerek rüyasını

¹¹ Başlıklar İbnü'l-Cevzî'nin eserinden alınmıştır. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yyün*, 111-112.

¹² el-En'am 6/74. Hz. İbrâhim'in babasıyla ilgili başlık altında burada geçen eb kelimesinin amca yerine kullanılmış olabileceğine dair görüşe yer verilecektir.

¹³ et-Tevbe 9/23.

¹⁴ Yûsuf 12/8.

¹⁵ el-Kasas 28/23.

¹⁶ el-Mücâdele 58/22.

¹⁷ Abese 80/35.

¹⁸ İbn Mânzûr, “el-eb”, 14/9.

anlatmaya başlamış,¹⁹ yine yıllar sonra Mısır’da rüyasının tabiri izhar olunca aynı nida ile وَقَالَ يَا أَبَتِ هَذَا تَأْوِيلُ رُؤْيَايَ مِنْ قَبْلُ (Babacığım, daha önce gördüğüm rüyanın tâbiri işte budur)²⁰ demiştir. Hz. İbrâhim, kâfir babasını bir olan Allah’a ibadet etmeye çağırırken sözlerine aynı nida ile başlamıştır.²¹ Hz. Şuayb’ın kızı, Hz. Mûsâ’nın yanlarında çoban olarak çalışmasını babasına önerirken;²² Hz. İsmâil, babası Hz. İbrâhim’in kendisini kurban etmekle emredildiğini öğrenip hükme boyun eğerken aynı nidanın dudaklarından döküldüğü ilgili âyetlerde verilmiştir.²³

Eb kelimesinin bir diğer kullanımı amca manasındadır. Allah Teâlâ, Kur’ân’da قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَاللَّهُ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ (O sırada Yâkub oğullarına: ‘Benden sonra kime kulluk edeceksiniz?’ diye sormuş, onlar da: ‘Sadece senin ilâhın ve ataların İbrâhîm, İsmâil, İshâk’ın ilâhına)²⁴ buyurmaktadır.²⁵ İbrâhim (a.s.) Hz. Yâkup’un dedesi, İsmâil (a.s.) onun amcası ve İshâk (a.s.) ise babasıdır. Âyette İsmâil’in (a.s.) de eb kelimesinin çoğulu olan “âbâ” kelimesiyle birlikte kullanıldığı görülmektedir. Böylece bu kelime dede, baba ve amcayı içine alacak şekilde geniş bir anlamda kullanılmıştır.

1.1.1.2. Eb Kelimesinin Diğer Anlamları

Kur’ân’da eb kelimesi, “abâ” şeklindeki çoğul haliyle “ata” anlamında kullanılmıştır. Hususen müşriklerin kendilerine gönderilen resullere iman etmemek için gösterdikleri dirençte ortak bir dil olarak “atalarının dinlerinden” vazgeçmeyecekleri anlatılmaktadır. İnkârcıların dilinden dökülen cümleler şu şekilde zikredilmiştir:

- a. وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا (Onlara, ‘Allah’ın indirdiğine uyun!’ denildiğinde, ‘Hayır, biz, **atalarımızdan** gördüğümüze uyarız!’ dediler).²⁶

¹⁹ Yûsuf 12/4

²⁰ Yûsuf 12/100.

²¹ Meryem 19/42-45.

²² el-Kasas 28/26.

²³ es-Sâffât 37/102.

²⁴ el-Bakara 2/133.

²⁵ İbn Mânzûr, “el-eb”, 14/8.

²⁶ el-Bakara 2/170.

b. وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَىٰ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَىٰ الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا

“Onlara, ‘Gelin Allah’ın indirdiği Kitap’a ve peygambere uyun’ dendiğinde, ‘Atalarımızı üzerinde bulduğumuz yol bize yeter’ derler.”²⁷

İbnü'l-Cevzî (ö.597/1201) (r.aleyh) *Nüzhetü'l-a'yün* isimli eserinde eb kelimesinin Kur’ân’da teyze anlamında da kullanıldığını söylemektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus kelimenin “ebeveyn/أبوين” sigasıyla gelmesidir. Bu kullanıma Yûsuf sûresinde geçen *وَرَفَعَ أَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ* (*Ebveynini tahta oturttu*)²⁸ âyeti misal olarak getirilmiştir. Yaygın istimalde ebeveyn kelimesi anne baba için kullanılırken buradaki örneklendirmenin istisnai olduğu söylenebilir. Çünkü sözlüklerde ebeveyn kelimesi daha önce de belirtildiği üzere baba ve annenin birlikte olduğu durumlarda kullanılırken bu âyette müfessirler söz konusu ebeveynden kastedilenin Hz. Yûsuf’un baba ve teyzesi olduğunu, annesinin kardeşi Bünyamin’in loğusalığında vefat ettiğini söylemişlerdir.²⁹ Bu tefsir ışığında ebeveyn kelimesinin de “baba ve teyze” için kullanılabileceği anlaşılmaktadır.

1.1.2. İbn/ابن (Oğul)

Arapçada “İbn/ابن” kelimesi erkek çocuk için kullanılır. Çoğulu “ebnâ/أبناء” yahut “benûn/بنون” dur. İbn kelimesi “benâ/بنى” kelimesi ile aynı köktendir. Benâ inşa etmek, bina etmek anlamlarına gelir. Oğul ise babanın binasıdır, yani Allah (c.c.) çocuğun var olması, dünyaya gelmesine vesile olarak babayı sebep kılmıştır.³⁰

²⁷ el-Mâide 5/104.

²⁸ Yûsuf 12/100.

²⁹ Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Tefsîru Ebî Leys es-Semerkandî (Tefsîru Ebî Leys)*, thk. Ali Muhammed Muavvaz v.d., (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1413/1993), 2/177; Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. Es-Seyyid İbn Abdil Maksud b. Abdirrahim, (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, t.y.), 3/82.

İshak Yazıcı, Ebü Leys es-Semerkandî'nin tefsirinin adının Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm yahut Tefsîru Ebî Leys es-Semerkandî olduğu görüşünü dile getirmiştir. Eserin günümüzde yapılan baskılarının “Bahru'l-ülûm” adıyla yapıldığını ancak bu isimle müsemma telifin Alaaddin Ali b. Yahya es-Semerkandî'ye ait olduğunu söylemektedir. Çalışmamıza kaynaklık eden nüsha da Bahru'l-ülûm ismiyle neşredilmiştir. Ancak biz Diyanet Ansiklopedisi'ndeki ismi esas aldık. Bkz. İshak Yazıcı, “Ebü'l-Leys Semerkandî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/475; a.mlf. “Bahru'l-ülûm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/517.

²⁹ Âl-i İmrân 3/97.

³⁰ İsfahânî, “benâ”, 147; Muhammed Murtezâ ez-Zebîdî, “*Tâcü'l-arûs min cevâhîri'l-kâmûs*”, thk. Komisyon, (Kuveyt: Vüzâretü'l-irşâd ve'l-enbâ' fi'l-Kuveyt, 1358-1422/1965-2001), “benâ”, 37/27.

İbn, Kur’ân’da hem tekil, hem çoğul, hem de ism-i tasğir haliyle yer alır. İsm-i tasğiri “büneyye/بُنْيَ” dir.³¹ Bu hali umumen babaların oğullarına seslenişinde görmek mümkündür. Nitekim aşağıdaki âyetler buna örnektir:

- a. Nûh (a.s.), Tufan esnasında dalgaların arasında helak olmak üzere olan oğluna يَا بُنْيَ أَرْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ (*Ey oğulcuğum! Bizimle beraber bin, kâfirlerle birlik olma*)³² diyerek seslenmiştir.
- b. Yâkub (a.s.), kendisine gördüğü rüyayı anlatan oğlu Yûsuf’a (a.s.) ağabeylerinin ona bir kötülük yapmasından endişe ederek يَا بُنْيَ لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلَىٰ إِخْوَتِكَ (*Ey oğulcuğum! Kardeşlerine sakın rüyayı anlatma!*)³³ demiştir.
- c. Lokman (a.s.) oğluna nasihatlerde bulunurken يَا بُنْيَ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ (*Ey oğulcuğum! Allah’a eş koşma, doğrusu eş koşmak büyük zulümdür*)³⁴ demiş ve her nasihatine bu hitapla başlamıştır.

İbn, Kur’ân’da muzâf haliyle “benî Âdem/بنی آدم (Âdemoğulları)”, “benî İsrâil/بنی إسرائيل (İsrailoğulları)” olarak sıkça geçmektedir:

- a. يَا بُنْيَ إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أَوْفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّيَ فَارْهَبُونِ (*Ey İsrailoğulları, size verdiğim nimetimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü tutun ki, ben de size verdiğim sözü tutayım ve sadece benden korkun*)³⁵
- b. يَا بُنْيَ آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُورِي سَوْءِكُمْ وَرِيثًا (*Ey Âdemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise verdik.*)³⁶
- c. يَا بُنْيَ آدَمَ إِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِّنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي فَمَنْ أَنْقَىٰ وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (*Ey Âdemoğulları! İçinizden size benim âyetlerimi anlatan Peygamberler gelir de her kim Allah’a karşı gelmekten sakınır ve hâlini düzeltirse, artık onlara korku yoktur.*)³⁷

³¹ İbn Manzûr, “benâ”, 14/89, 91; Komisyon, “el-ibn”, 1/72.

³² Hûd 11/42.

³³ Yûsuf 12/5.

³⁴ Lokmân 31/13. Diğer âyetler için bkz. Lokmân 31/16, 17.

³⁵ el-Bakara 2/40.

³⁶ el-A’râf 7/26.

³⁷ el-A’râf 7/35.

d. وَجُورَنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَاتَّبَعَهُمْ فَرَعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَعِيًا وَعَدُوًّا حَتَّى إِذَا أَدْرَكَهُ الْعَرَقُ قَالَ ءَأَمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي ءَأَمَنْتُ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ *denizden geçirdik. Firavun da, askerleriyle birlikte zulmetmek ve saldırmak üzere, derhal onları takibe koyuldu. Nihâyet boğulmak üzere iken, “İsrâiloğullarının iman ettiğiinden başka hiçbir ilâh olmadığına inandım. Ben de Müslümanlardanım” dedi.*”³⁸

İbn kelimesinin Arapçada mecaz olarak bir şeye devam ede gelen, ona mülazım olan kişi için “onun oğlu” şeklinde kullanım bulunmaktadır. Örnek olarak cesareti fazla olan kişiye “savaşın oğlu/ابن الحرب”; daha çok gece çalıştığı hırsıza “gecenin oğlu-yolun oğlu/ابن الطريق-ابن الليل”; çok yolculuk yapana “yolun oğlu/ابن السبيل” denir.³⁹

1.2. KUR’ÂN KISSALARINDA OĞUL YERİNE GEÇEN DİĞER İFADELER

Çalışmaya konu olan Kur’ân kıssalarında oğul yerine geçen kavramlar tespit edilmiştir. Bunlar müstakil başlıklar altında ele alınacaktır.

1.2.1. Ehl/أهل

Sözlükte bir kişinin ehli, nesebin veya dinin bir araya getirdiği kimseler yahut bunların yerine geçen bir zanaat, ev ya da bir beldenin bir araya getirdiği kişiler anlamında kullanılmaktadır. Aslında kelime “bir meskenin içinde bir araya gelenler” manasındayken sonrasında anlamı genişlemiştir.⁴⁰ Çoğulu “ehâlin/أهل”, “ehlûn/أهلون”, “âhâlun/أهال”, “ehlât/أهلات” ve “ehelât/أهلات” kelimeleridir.⁴¹ İbn Sîde (ö. 458/1066) (r.aleyh), “Bir kişinin ehli onun aşireti ve akrabalarıdır.” demiştir.⁴² Ehl-i Beyt kelimesi Ahzâb sûresinde bulunan **إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا** (*Ey Peygamberin ev halkı (Ehl-i Beyt)! Allah, sizden ancak günah*

³⁸ Yûnus 10/90.

³⁹ Komisyon, “el-ibn”, 1/72.

⁴⁰ İsfahânî, “ehl”, 96.

⁴¹ İbn Manzûr, “ehl”, 11/28; Komisyon, “el-Ehl”, 1/31.

⁴² İbn Manzûr, “ehl”, 11/28.

kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.)⁴³ âyet-i kerimesine müsteniden Peygamberimizin (s.a.v.) ailesi için mutlak anlamda kullanılmaktadır.⁴⁴

Ehil kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de birçok vecihle kullanılmıştır.⁴⁵ Bunlardan biri ve çalışmayla ilgili olanı **evlat** manasındaki istimalidir. Bu kullanıma misal olarak Hûd sûresinde Nûh'a (a.s.) yaptığı gemiye iman edenleri ve ehlini almasının emredildiği ve ona iman eden çok az kişinin bulunduğunu anlatan *قُلْنَا أَحْمَلْ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ* (*Her canlıdan erkekli-dişili birer çifti, aleyhlerinde hüküm verilmiş olanların dışında aileni ve iman edenleri gemiye bindir. Zâten onunla beraber iman eden çok az kimse vardı.*)⁴⁶ âyeti verilmektedir. Âyetin zahirine bakıldığında, **ehil** kelimesiyle tüm ailesi kastedildiği anlaşılmaktadır ancak müfessirler âyette geçen “*aleyhlerinde hüküm verilmiş olanların dışında*” kaydıyla kâfir karısı ve iman etmeyen **oğlundan** bahsedildiğini söylemişlerdir.⁴⁷ Ayrıca gemiye kimlerin bindiğine dair rivâyetler dikkat-i nazara alındığı takdirde onun üç oğlu ve gelinlerinin ehlerinden iman edenler olduğunu beyan eden rivâyetler karşımıza çıkmaktadır.⁴⁸ Bu açıdan buradaki ehil ile evlatların kastedildiği görüşü makul görünmektedir.

⁴³ el-Ahzâb 33/33.

⁴⁴ İsfahânî, “ehl”, 96.

⁴⁵ İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yün*, 165-166.

⁴⁶ Hûd 11/40.

⁴⁷ Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, (Mekke Mükerrerme, Dâru't-terbiye ve't-turâs, t.y.), 15/343; İbn Ebû Hâtîm (Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî), *Tefsîru'l-Kur'ân el-azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Suudi Arabistan: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 3.basım, 1419/1998), 6/2032; Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî, *et-Tefsîru'l-basît*, thk. Komisyon. (Riyad: İmâdetü'l-bahsi'l-ilmî; Câmiatu'l-imam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1430/2009), 11/418; Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-gayb*, (Beyrut: Dar-u İhyâu't-turâs el-arabî,1420/1999), 17/348; Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdüni - İbrâhim Atfîş, (Kahire: Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye, 1384/1946), 9/35; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1420/1999), 6/152; Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1419/1998), 4/279.

⁴⁸ İman edip gemiye binenlerin sayısı hakkında 7, 8, 10, 72, 78, 79, 80 veya 83 kişi olduklarına dair muhtelif rivâyetler bulunmaktadır. Bkz. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 15/325-326; Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Meâlimu't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Abdurrezzak el-Mehdî, (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâs el-arabî, 1420/1999), 2/449; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 17/348; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 6/152; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân el-azîm*, 4/279; İbn Acîbe, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mehdi el-Hasenî eş-Şâzelî, *el-Bahru'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Ahmed Abdullah el-Kureşî, (Kahire: Doktor Hasan Abbas Zeki (Yayımları), 1419/1998), 2/529.

Bunun yanında ehil kelimesinin sahip/efendi⁴⁹, zevce (eş)⁵⁰, din⁵¹, ümmet⁵², aşiret/kabile/aile⁵³, layık olan⁵⁴ manalarında kullanıldığı âyetlerde görülmektedir. Aynı zamanda izafet terkibi olarak da pek çok âyette zikredilmiştir. Örneğin **Ehl-i kurâ** terkibi Kur'ân'da beş âyette geçmektedir. Bunların üçü A'râf sûresinde⁵⁵, biri Yûsuf⁵⁶ diğeri ise Haşr sûresinde⁵⁷ yer alır. **Ehl-i Medine** ve **Ehl-i Yesrib** terkibi de ikisi Tevbe sûresinde⁵⁸, biri Hicr sûresinde⁵⁹ olmak üzere üç kez zikredilmiştir. Son bir misal olarak 31 kez **Ehl-i Kitab**⁶⁰, bir kez **Ehl-i İncil**⁶¹ tabiri geçmesi söylenebilir.

1.2.2. Velî/ولی

Sözlük olarak velî kelimesi bir şeye yakın olan, bir işi üzerine alıp icrasını yüklenen, birinin dostu, aziz, bir şeyin sahibi manalarını ifade eder. Mastarı vilâyet ya da velâyettir. Fiil olarak kullanıldığında idare etmek, düzenlemek, işi üzerine almak, yardım etmek, sahip olmak anlamındadır. Evla/أولى kalıbında olursa bir kimseyi bir yere idareci tayin etmek ya da birbiri peşine gelmek demektir. Allah'ın (c.c.) güzel isimlerinden biri olarak el-Velî ya da el-Vâlî şeklinde kullanılır. el-Velî

⁴⁹ en-Nisâ 4/25, 58.

⁵⁰ el-Kasas 28/29. Âyetin tefsiri için bkz. Semerkandî, *Tefsîru Ebî Leys*, 2/515; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 4/250; Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât*, thk. İbrâhim el-Besyûnî, (Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-âimme li'l-kitâb, t.y.), 3/64; Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 3/533.

⁵¹ Hûd 11/46. Âyetin tefsiri ve farklı yorumları için bkz. İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yûn*, 64; Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud Şehhâte, (Beyrut: Dâr-u İhyâu't-turâs, 1423/2002), 2/284; Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Meâniye'l-Kur'an*, thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî v.d., (Mısır: Daru'l-Mısriyye li't-te'lif ve't-terceme, t.y.), 2/17; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 15/341; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-sünne*, thk. Mecdî Bâsellûm, (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1426/2005), 6/137; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 11/435; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 18/357; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9/45; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 6/158; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/282.

⁵² Tâhâ 20/132. Âyetin tefsiri için bkz. Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 3/343; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 14/567; Ancak ehil kelimesini burada kavim olarak tefsir eden müfessirler de vardır. Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-sünne*, 7/323; Semerkandî, *Tefsîru Ebî Leys*, 2/359; Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 3/281.

⁵³ En-Nisâ 4/35; el-Fetih 48/11; ez-Zâriyât 51/26.

⁵⁴ el-Müddessir 74/56. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yûn*, 56.

⁵⁵ el-A'râf 7/96-98.

⁵⁶ Yûsuf 12/109.

⁵⁷ el-Haşr 59/7.

⁵⁸ Bkz. et-Tevbe 10/101, 120.

⁵⁹ el-Hicr 15 /67.

⁶⁰ Bkz. el-Bakara 2/105; Âl-i İmrân 3/64-65; el-Mâide 5/77; el-Ankebût 29/46; el-Ahzâb 33/26; el-Hadîd 57/29; el-Haşr 59/2, 11; el-Beyyine 98/1, 6.

⁶¹ el-Mâide 5/47.

ismi yardım eden, el-Vâlî ismi bütün her şeyin sahibi ve tasarrufunu zâtında bulunduran manalarına gelir.⁶²

Müfessirler, velî kelimesinin Kur'ân'da birkaç vecihle kullanıldığını söylemiştir.⁶³ Bu vecihlerden çalışmayla bağlantı olanı “erkek çocuk” manasında olanıdır. Meryem sûresinde Hz. Zekeriyyâ'nın hayırlı bir çocuk isterken niyazını ortaya koyan فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا . يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ (Katından bana bir oğul bağışla ki, bana ve Yakub oğullarına mirasçı olsun)⁶⁴ âyeti bu kullanıma örnektir. Âyette oğul ifadesi yerine “veli” kelimesi kullanılmıştır. Burada oğulun veli olarak isimlendirilmesinin sebebi, babasına olan nesep yakınlığından kaynaklıdır.⁶⁵ Bu anlamın yanında Rab/İlah⁶⁶, nâsır/yardım eden, yol gösteren⁶⁷, putlar⁶⁸ ve dost⁶⁹ manalarında da kullanılmasının örnekleri Kur'ân-ı Kerimde yer almaktadır.

1.2.3. Hibe/ هبة

Hibe kelimesi “vehebe/ وَهَبَ” den mastardır. Sözlük olarak karşılıksız vermek, hibe etmek, bağışlamak, tahsis etmek manalarına gelir. Allah Teâlâ kendisini Vehhâb olarak isimlendirir ki bu, herkese hak ettiğini veren demektir. Kişiye karşılıksız olarak verilen çocuk ve diğer her şey için “mevhûb/ موهوب” denilir.⁷⁰

Vehebe kelimesi Kur'ân'da birçok kez geçmektedir. Bunların içinde erkek çocuk anlamında kullanımı da görmek mümkündür. Buna örnek olarak Hz. İbrâhim'in Allah'tan (c.c.) salih evlat isterken dilinden dökülen dua verilebilir. Nitekim İbrâhim (a.s.) niyazını “رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ” kelimeleri ile Cenâb-ı Hakk'a duyurmuştur. Âyet-i kerimenin zahirine bakıldığı zaman evlat ibaresi geçmemektedir. Ancak

⁶² Cevherî, “veli”, 6/528;-529; İsfahânî, “velî”, 885; İbn Manzûr, “velî”, 15/406, 408.

⁶³ Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, thk. Muhammed Osman, (Kahire: Mektebetü's-sakâfeti'd-diniyye, 1428/2007), 493; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yün*, 614.

⁶⁴ Meryem 19/5.

⁶⁵ Askerî, *el-Vücûh ve'n-nezâir*, 493.

⁶⁶ el-En'âm 6/14. Tefsiri için bkz. Semerkandî, *Tefsîru Ebî Leys*, 1/476; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 2/97; el-A'râf 7/3.

⁶⁷ el-İsrâ 17/111; el-Kehf 18/17.

⁶⁸ el-Ankebût 29/41, İbnü'l-Cevzî, veli kelimesinin bu âyette putlar için de kullanıldığını söylemiştir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yün*, 614; Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 3/348.

⁶⁹ Âl-i İmrân 3/28; el-Mâide 5/51.

⁷⁰ İsfahânî, “vehebe”, 884; İbn Manzûr, “vehebe”, 1/803; Komisyon, “vehebe”, 2/1059.

müfessirler duayı “Bana salihlerden erkek bir evlat ver” şeklinde yorumlamıştır.⁷¹ Bu görüşlerine sebep ve mesnet olarak gösterdikleri deliller şunlardır:

- a. İmam Mâtürîdî, bu âyetin tefsirinde İbrâhim’in (a.s.) duasında açıkça erkek çocuk için dua ettiğinin anlaşılmadığını ancak bir sonraki âyette Allah Teâlâ’nın, onun halim bir erkek çocukla müjdelendiğini haber vermiştir. Buna göre İbrâhim (a.s.) Allah’tan (c.c.) bir erkek çocuk istemiştir.⁷²
- b. Zemahşerî (ö. 538/1144), burada İbrâhim (a.s.) duasında هَبْ/heb kelimesini kullanmasına dikkat çekerek bu kelimenin Kur’ân-ı Kerim’de erkek kardeşi için kullanılmasının yanında daha çok erkek çocuk için kullanıldığını ifade etmektedir.⁷³

Kur’ân’da vehebe kelimesinin erkek çocuk için kullanımına bir başka örnek olarak Zekeriyâ’nın (a.s.) da evlat duası verilmektedir. Onun daha önce velî sıfatı ile zikredilen duası bir başka âyet-i kerimede رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ (Rabbim! Bana katından temiz bir nesil bahset. Şüphesiz sen duayı hakkıyla işitensin)⁷⁴ niyazıyla verilmektedir. Âyette Zekeriyâ’nın (a.s.), Hz. İbrâhim’in duasında olduğu gibi “heb/ هب” kelimesini kullandığı görülmektedir.

Allah’ın (c.c.), Hz. İbrâhim, Hz. Süleyman ve Hz. Zekeriyâ’ya erkek çocuk verdiğini buyurduğu âyetlerde yine vehebe fiilinin kullanıldığı görülmektedir:

1. وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ - “Biz ona İshak’ı ve Yâkub’u bağışladık.”⁷⁵
2. فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيَى - “Biz onun da duasını kabul ettik ve ona Yahyâ’yı verdik.”⁷⁶

⁷¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 21/72; Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi’t-tenzîl*, (Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-arabî, 1408/1987), 4/53; Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî fi tefsîri’l-Kur’ân el-azîm ve’s-seb’i’l-mesânî*, thk. Ali Abdalbârî Atiyye, (Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, 1415/1994), 12/122.

⁷² Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-sünne*, 8/577.

⁷³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/53; Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vil*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar’asli, (Beyrut: Dâru İhyâu’t-türâs el-arabî, 1418/1997), 5/14; İbn Âşûr, (Muhammed Tâhir), *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, (Tunus: ed-Dâru’t-Tünnisiyye li’n-neşr, 1984), 23/148. Musa’nın (a.s.) kardeşi Harun (a.s.) için kullanımına bakınız: Meryem 19/53; erkek evlat için kullanımına ayrıca bakınız: el-Enbiyâ 21/72.

⁷⁴ Âl-i İmrân 3/38.

⁷⁵ el-En’âm 6/84; Meryem 19/49.

⁷⁶ el-Enbiyâ 21/90.

3. **وَوَهَبْنَا لِدَاوُدَ سُلَيْمَانَ** – “*Dâvûd’a Süleyman’ı bahsettik.*”⁷⁷

Vehebe kelimesinin erkek çocuk dışında sözlük anlamıyla, yani ihsan etmek/bahşetmek anlamında kullanımını birçok âyette görmek mümkündür.⁷⁸

1.3. CAHİLİYE TOPLUMUNDA ERKEK ÇOCUĞUN ÖNEMİ

Kur’ân’daki baba-oğul kıssalarının Hz. Muhammed ve ashâbının hayatındaki yansımalarını, değişimlerini daha iyi analiz edebilmek için Arap yarımadasının İslâm’la şereflenmeden önceki baba-oğul ile ilgili ahvali hakkında kısa bir bilgi vermek gerektiği düşünülmektedir. Çünkü Kur’ân gönderildiği toplumun ihtiyaçlarına binaen 23 yılda tedrici bir şekilde nâzil olmuştur. Öyleyse baba-oğul ilişkilerinin vahiy ile nasıl şekillendiğini, seyrini, gelişimini ortaya koyabilmek için nüzûl zamanından öncesini de gerekmektedir.

İslâmiyet’ten önce Arap toplumu bedevîler ve hazariler olarak ikiye ayrılmaktadır. Bedevîler, çöllerde yaşayıp deve güderek maişetini temin eden göçebe kişileri ifade ederken, hazariler ise şehirlerde yaşayıp ticaret, ziraat, sanat vb. işler ile geçimlerini temin eden yerleşik hayattaki kimseleri tanımlamaktadır.⁷⁹ Her iki kısım için erkek ön planda ve üstün kabul edilmiştir. Bu bir takım sebeplere dayanmaktadır. Örneğin çöl yaşamının iktizasına binaen zamanlarının çoğunu savaş ve mücadele içerisinde geçiren böylesine bir toplumda bir kabilenin nüfuz ve egemenliği, refah ve serveti silahaltına alabildikleri kişi sayısı ile doğru orantılıdır. Savaşçısı çok olan kabile ganimet mallarından bir o kadar pay sahibi olur ve diğerlerinin üzerinde hâkimiyet kurar. Bu sebeple Araplar için erkek evladın çokluğu iftihar nimet ve izzet sebebidir. Erkek evlat sayesinde kişi kendisini ve hanesini müdafaa eder, mal ve hak kazanır.⁸⁰ Ayrıca Arapların düşünce yapısında sanatlarının, zanaatlarının, davalarının devamı da yine erkek çocuğun çokluğu ile orantılıdır.

⁷⁷ Sâd 38/30.

⁷⁸ Âl-i İmrân 3/8. Âyeti kerimenin sonunda Allah’ın (c.c.) Vehhâb ismi zikredilmiştir. Ayrıca bkz. eş-Şuarâ 26/21,83; Sâd 38/35.

⁷⁹ Muhammed Süheyl Takkûş, *et-Târihü’l-İslâmî (el-Vecîz)*, (Beyrut: Dâru’n-nefâis, 1437/2016), 20-21.

⁸⁰ Zeynep Canan Koçak, “İslâm Öncesi Arap Aile Yapısının Hz. Peygamber ve Hadisler Üzerindeki Etkisi”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (Aralık 2017), 241.

Arapların erkek çocuğuna verdiği önem ve çokluklarıyla övünmeleri Kur’ân-ı Kerim’de haber verilmektedir. Mekkî bir sûre olan Tekâsür sûresinin⁸¹ ilk âyetlerinin konuya işaret ettiği rivâyet edilmektedir.⁸² Söz konusu âyetlerde Allah (c.c.), “Çoklukla övünmek, sizi kabirlere varıncaya kadar oyaladı”⁸³ buyurmaktadır. Onlar için erkek çocukları bu kadar önemliken kız çocukları bir o kadar değersizdir. Kur’ân’da onların bu hali “Oysa onlardan birine, Rahmân’a yakıştırdığı kız çocuğunun dünyaya geldiği haberi verilince, utancından yüzü simsiyah kesilir, öfke ve kederinden yutkunur durur”⁸⁴ âyetiyle tasvir edilmektedir. Bu utançlarını ortadan kaldırmak için onların kız çocuklarını diri diri gömdüklerine âyetlerde işaret edilmiştir.⁸⁵ Bununla birlikte zaman zaman ekonomik kaygılardan dolayı çok değer verdikleri erkek çocuklarını öldürdükleri de kayıtlarda yer almaktadır. Arapların çocuklarını öldürmesinden bahseden âyetlerin bazılarında kız ve erkek çocuklarını içine alan “أولاد /evlâd” kelimesinin kullanılması kız çocuklarının yanında erkek çocuklarının da öldürüldüğüne İslâm ulmâsı tarafından delil sayılmıştır.⁸⁶

Arapların toplumunun düşünce yapısında sanatlarının, zanaatlarının, davalarının devamı da yine erkek çocuğun çokluğu ile orantılı olduğu söylenebilir. Bu görüşe sebep olarak Kevser sûresinin nüzül sebeplerini ihtiva eden rivâyetler gösterilebilir. Bu rivâyetlere göre Araplarda soyu devam etmeyecek kişilere “ebter” denilmektedir. Peygamberimizin (s.a.v.) erkek çocukları vefat edince onun müşrikler “Muhammed’in soyu kesildi, o ebter oldu.” demişler ve bu sözleriyle onun davasının arkasının gelmeyip sonuçsuz, güdük olacağını kastettikleri söylenmiştir. Onlar bu sözleriyle Hz. Muhammed’e duydukları adavet ve nefretlerini dile dökerek, ona bu yönden eziyet etmek istemişlerdir.⁸⁷ Ancak aynı sûrede haber verildiği üzere onların bu sözlerine Allah (c.c.) tarafından cevap “Gerçek şu ki, soyu kesik diyerek seni

⁸¹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 32/629; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, 10/535; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 8/450.

⁸² Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, sad. Hamdi Döndüren, (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2018), 9/481-82.

⁸³ et-Tekâsür 102/1-2.

⁸⁴ ez-Zuhruf 43/17.

⁸⁵ İlgili âyetler için bkz. el-En’âm 6/137, 140; en-Nahl 16/59; et-Tekvîr 81/8-9.

⁸⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 12/136; Yavuz Yıldırım, “İslâm Öncesi Arap Yarımadasında Çocuk Öldürme Olgusu”, *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 7 (Nisan 2012), 82.

⁸⁷ Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Esbâbü’n-nüzûl*, (Beyrut: Müessesetü’l-kütübi’s-seğâfiyye, 1422/2002), 308; Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, 9/617.

*ayıplamaya kalkışan var ya, işte soyu kesik olan zürriyetsizin tâ kendisi işte odur!*⁸⁸ olmuştur.

Sonuç olarak, İslâm öncesi Arap toplumunda erkeklerin ön planda olduğu, erkek çocukların çokluğuyla iftihar edildiği görülmektedir. Cahiliye dönemine ait olan bu davranışların -Tekâsür sûresinde olduğu gibi- yanlış olduğu, baba-oğul ilişkilerinin ne yönde olması gerektiği Müslümanlara kıssalar ile öğretilmiştir.

⁸⁸ el-Kevser 108/3.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KUR'ÂN-I KERİM'DE BABALAR VE OĞULLARI

Kur'ân-ı Kerim'in önemli bir bölümü kıssalardan oluşmaktadır. Kıssalar, mahiyet olarak üçe ayrılmaktadır. İlki tarihi kıssalardır ve peygamberlerin, Lokman (a.s.), Zülkarneyn (a.s.), Firavun, Nemrut gibi bazı şahsiyetlerin kıssaları bu kategoriye girmektedir. İkincisi Kur'ân'ın nüzûlü sırasında meydana gelen hadiseleri içerir. Bunlara İsrâ', hicret, Bedir ve Hendek gazveleri, Hudeybiye antlaşması örnekleri verilebilir. Son olarak gaybî durumlardan bahseden kıssalar üçüncü kategoriye oluşturmaktadır. Buna örnek ise cennet, cehennem, ahiret hayatı ile ilgili âyetler getirilebilir.⁸⁹

Bu çalışma, kapsam olarak baba-oğul ilişkilerinin bahsedildiği peygamber ve şahısların kıssaları üzerinden gideceği için bu ayrımın ilk kısmına girmektedir. Kur'an'da oğulları ve babaları ile ilişkisi verilen peygamberler Hz. Nûh, Hz. İbrâhim ve babası, Hz. İsmâil, Hz. İshâk, Hz. Yâkup ve oğulları, Hz. Yûsuf, Hz. Dâvud, Hz. Süleyman; peygamber olduğu ihtilafli olan Lokmân'dır. (a.s.).

Bu bölümde, mezkûr baba ve oğulların ilişkisi Kur'ân'da bahsedildikleri şekliyle verilecektir. İlgili âyetlerden ana temalar oluşturulup başlıklandırılacaktır.

2.1. TEVHİD MÜCADELESİ BAKIMINDAN BABALAR VE OĞULLARI

İlk peygamberden son peygamber Hz. Muhammed'e varıncaya değin tüm peygamberlerin gönderildikleri kavimlere ilk çağrılarını ve davetlerinin temel yapı taşı tevhid inancıdır. Tevhid, Allah'a (c.c.) hiçbir şeyi ortak koşmaksızın iman etmektir. Allah Teâlâ birdir ve eşi benzeri yoktur.⁹⁰ Bu daveti salih kimseler de yakınlarına tebliğ etmiştir. Ancak kimi zaman evlatları, kimi zaman babaları onların bu davetini reddetmiş ve diğer kâfirler ile helak olmuş, kimi zaman ise kurtulanlar safına dâhil

⁸⁹ İdris Şengül, "Kıssa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/498.

⁹⁰ İbn Manzûr, "vehade", 3/450.

olmuşlardır. Bu başlık altında buna örnek olarak Hz. Nûh ve oğlu, Hz. İbrâhîm ve babası ve Hz. Lokman'ın oğluna bu yöndeki nasihatleri ele alınacaktır.

2.1.1. Nûh (a.s.)

Kur'ân-ı Kerim'de Nûh (a.s.) ile ilgili olarak yaklaşık 43 âyet bulunmaktadır.⁹¹ Kavmine 950 yıl boyunca⁹² Allah Teâlâ'dan aldığı emir ve yasakları tebliğ etmiş ancak kavminden iman eden az bir topluluk olmuştur.⁹³ Hz. Nûh'un bu kadar uzun süre görev yapmış olmasına rağmen Kur'ân-ı Kerim'de kavmi ile olan münasebetleri çok fazla anlatılmamıştır. Muhtelif sûre ve âyetlerde kavmine kendinin bir uyarıcı olduğunu söyleyerek⁹⁴ onları hakka, doğruya, tevhide davet ettiği;⁹⁵ kavminin bu sözlere inanmadığı, hatta tebliğ ettiği ilâhî mesajları duymamak için kulaklarını tıkadıkları,⁹⁶ hakkı söylememek için elleriyle ağızlarını kapadıkları⁹⁷ ve tüm davete rağmen peygamberlerini yalanladıkları⁹⁸, ona delilik isnad ettikleri⁹⁹, aradan geçen asırlar sonunda ise Hz. Nûh'un Rabbine münacatta bulunduğu¹⁰⁰ ve bunun üzerine bir gemi yapmasının emredildiği geçmektedir.¹⁰¹ Hz. Nûh'un bu emre itaat ederek Cenâb-ı Hakk'ın vahyi ve gözetimiyle bir gemi yaptığı, inanan müminler ve her canlıdan bir çifti o kurtuluş gemisine bindirdiği, azgın kavminin hak etmiş oldukları **Tufan**'da helak olmaktan kurtulamadıkları da yine aynı şekilde âyet-i kerimelerde geçmektedir.¹⁰²

2.1.1.1. Tufan Hadisesi ve Hz. Nûh'un Oğlunun Helaki

Hz. Nûh'un, kavminin Tufan ile helak olmasının anlatıldığı Hûd sûresinin 42-48. âyetlerinde oğlundan söz edilmektedir. Tufan hadisesi esnasında oğluyla yaptığı

⁹¹ Emine Arıkan, *Kur'an'ı Kerim'de Ebeveyn Evlat İlişkileri*, (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 31.

⁹² el-Ankebût 29/14.

⁹³ Hûd 11/40.

⁹⁴ Hûd 11/25; Nûh 71/1-2;

⁹⁵ el-A'râf 7/59; el-Mü'minûn 23/23; Nûh 71/8-20.

⁹⁶ Nûh 71/7

⁹⁷ İbrâhîm 14/9

⁹⁸ el-Hac 22 /42; eş-Şuarâ 26/105; Sâd 38/12; el-Mü'min 40/5; Kâf 50/12; el-Kamer 54/9.

⁹⁹ el-Mü'minûn 23/25.

¹⁰⁰ el-Mü'minûn 23/26; eş-Şuarâ 26/118; Nûh 71/26-28.

¹⁰¹ Hûd 11/37; el-Mü'minûn 23/27.

¹⁰² el-A'râf 7/59-64; Yûnus 10/73; Hûd 11/40-44; el-Ankebût 29/15; es-Sâffât 37/76

konuşması tahkiye edilen Hz. Nûh'un kavmini helake götüren süreç Kur'ân'da şu şekilde tasvir edilmektedir:

Kur'ân-ı Kerim'de 'قوم نوح/Nûh kavmi' olarak zikredilen kavim, tevhid inancından sapmış, putperest bir topluluktur. Nitekim onların putlara taptığı şu âyette ifade edilmektedir: "İnsanlara dediler ki: Sakın ilâhlarınızı bırakmayın; hele **Ved'den, Suvâ'dan, Yegûs'tan, Yeûk'tan ve Nesr'den** asla vazgeçmeyin!"¹⁰³ Âyet-i kerimede isimleri geçen Ved, Suvâ, Yegûs, Yeûk ve Nesr'in bu kavmin tapındıkları putlar olduğu tefsir kaynaklarında belirtilmektedir.¹⁰⁴ Aslında bu isimler Nûh'un (a.s.) kavminden salih kimselerin isimleridir. Bunlar ölünce şeytan, onun kavmine, onların toplandıkları yerlere heykellerini yapmalarını fısıldamıştır. Onlar da bu vesveseye boyun eğerek heykellerini yapmışlardır. Ancak elbette ki bu heykelleri yapan kişiler onlara tapılmayacağını bilmektedir. Ne zaman ki bu ilk nesilden olan insanların tamamı ölünce onlardan sonra gelenler bu heykellere tapınmaya başlamıştır¹⁰⁵. Hatta Arap kabileleri bu putları satın alıp¹⁰⁶ onlara tapınmaya devam etmiştir.¹⁰⁷

Nûh (a.s.), uzunca bir müddet kavmini bâtil olan bu inanışlarından döndürmek için mücadele etmiş, fakat karşılığında çok az bir grup iman etmiştir. Bunun üzerine Hz. Nûh, ellerini açarak Rabbine münacatta bulunmuş, kavminin kendisine karşı geldiğini, mallarının ve çocuklarının onları daha çok saptırdığını, onların büyük tuzak kurduklarını, putlarını bırakmamaları için diğer insanları örgütlediklerini ve insanların çoğunu şaşırttıklarını söyleyip onların da Allah (c.c.) tarafından şaşırtılmasını talep etmiş, kâfirlerin yeryüzünde kalmaları halinde insanları saptırıp, ahlâksız ve kâfir kimseler yetiştirecekleri için inkârcılardan bir kişiyi bile yeryüzünde bırakmamasını istemiştir.¹⁰⁸ Allah (c.c.), bu duasına icabet ederek Hz. Nûh'a vaktin geldiğini, kavminin artık kaçınılmaz bir helâke duçar olacağını, bir gemi yapıp ehinden ve

¹⁰³ Nûh 71/23.

¹⁰⁴ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 4/451; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23/639; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 22/264.

¹⁰⁵ Begavî, *Meâlimu't-tenzîl* 10/158 Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr, *Kıyasu'l-Enbiyâ*, thk. Mustafa Abdulvâhid, (Kahire: Matbaatu Dâru't-te'lif, 1388/1968), 1/85; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 15/86; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 29/208.

¹⁰⁶ Ved'i Kelb kabilesi, Suvâ'yı Huzeyl kabilesi, Yegûs'u Murâd kabilesi, Yeûk'u Hemdân kabilesi ve Nesr'i Himyer kabilesi almıştır. Bkz. Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 6/104; Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 5/158; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/248.

¹⁰⁷ Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 5/158; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30/657; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/248; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 29/209.

¹⁰⁸ Nûh 71/21-27.

kavminden iman edenlerle beraber her mahlûktan bir çiftin gemiye binmelerini vahyetmiştir.¹⁰⁹

Bu ve konuyla ilgili olan diğer âyet-i kerimelerin metninden anlaşıldığı üzere Nûh kavmine azap vakti geldiğinde, yağmurlar yağmış, yerden sular fişkırış ve öyle duruma gelmiş ki tüm yeryüzünü su kaplamıştır. Yerden gökten fişkırın sular sebebiyle dağlar gibi dalgalar meydana gelmiş ve bu dalgaların arasında Hz. Nûh'un gemisi hareket ederek yüzmeye başlamıştır. Gemide Allah'ın binmesini emrettiği envai çeşit mahlûkat vardır. Bunun yanında ve en önemlisi de Allah'ın Nûh'a (a.s.) "*Her canlıdan erkekli-dişili birer çifti, haklarında suda boğulacağına karar verilenler dışında aileni ve iman edenleri gemiye bindir*"¹¹⁰ emrine binâen gerek kavminden gerekse kendi aile ve akrabalarından iman edenler bulunmaktadır.¹¹¹ Dışarıda ise iman etmedikleri için helak olacak olanlar vardır.¹¹²

Tufanın başladığı ilk sıralarda Nûh (a.s.), kendi oğlunu da uzaktan görür.¹¹³ O, gemiye binmeyenlerin arasında kendini dalgalardan korumak için kaçışmaktadır. Bunun üzerine Hz. Nûh geminin dışında olan oğluna hemen iman edip gemiye binmesi için "*Ey oğulcuğum! Bizimle birlikte gemiye bin de kâfirlerle beraber olma!*"¹¹⁴ diye seslenir. Ancak onun bu çırpınışına oğlundan "*Ben, beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım*"¹¹⁵ cevabını alınca Allah'ın (c.c.) gazabından kaçış olmayacağını bilen Hz. Nûh, "*Bugün Allah'ın merhamet ettikleri hariç, Allah'ın helak emrinden korunacak kimse yoktur*"¹¹⁶ karşılığını verir. Tam bu esnada oğlunu devasa dalgalar alıp götürür. Gördükleri karşısında üzüntüsünü gizleyemeyen Hz. Nûh, Rabbine iltica ederek oğlunun kendi soyundan olduğu halde helak olması konusunda "*Ey Rabbim!*

¹⁰⁹ Hûd 11/36-41.

¹¹⁰ Hûd 11/40.

¹¹¹ İman edip gemiye binenlerin sayısı hakkında 7, 8, 10, 72, 78, 79, 80 veya 83 kişi olduklarına dair muhtelif rivâyetler bulunmaktadır. Bkz: Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 15/325-326; Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 2/449; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 17/348; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 6/152; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/279; İbn Acîbe, *el-Bahru'l-medîd*, 2/529.

¹¹² el-A'râf 7/64; Yûnus 10/73; Hûd 11/42; eş-Şuarâ 26/120; el-Kamer 54/11-12.

¹¹³ Bu konuda müfessirler ihtilaf etmiştir. Nûh'un (a.s.) oğlunu dağa tırmanmış halde Tufan'dan önce mi gördüğü, Tufan başladığı anda mı gördüğü veyahut Tufan'ın başlamasından sonra mı gördüğü hakkında farklı görüşler ortaya konmuştur. Bkz. Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 9/39; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 6/161; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 12/ 75; Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr fi'l-akîde ve's-şerîa ve'l-menhec*, (Dimeşk (Suriye): Dâru'l-fikr, 1411/1991), 12/75.

¹¹⁴ Hûd 11/42.

¹¹⁵ Hûd 11/43.

¹¹⁶ Hûd 11/43.

Oğlum benim ehlimdendi senin vaadin de elbette haktır ve gerçektir. Ve sen hâkimler hâkimisin”¹¹⁷ niyazıyla Allah’tan (c.c.) bir açıklama bekler. Allah Teâlâ, onun bu talebine karşılık şu cevabı verir:

“Ey Nûh! O senin **ehlinden** değildir.¹¹⁸ Çünkü onun ameli salih değildir. Sen de sakın hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme! Ben cahillerden olmayasın diye sana bu öğüdünü veriyorum.¹¹⁹

Bu âyet-i kerimenin tefsirinde yer alan bir görüşte, Hz. Nûh’un bu yakarışına mukabil olarak Allah Teâlâ’nın böyle bir uyarı ile karşılık vermesi, onun haddini aştığı şeklinde yorumlanmıştır. Çünkü âyetin devamında o, “*Ey rabbim! Ben, senden hakkında bilgi sahibi olmadığım bir şeyi istemekten yine sana sığınırım*”¹²⁰ beyanıyla münacat ve af talebinde bulunmuştur. Buna göre oğlu ile ilgili söylediği sözler günah içerdiği için bu şekilde uyarılmış ve o da af talebinde bulunmuş denmektedir. Ancak Fahreddin Râzî (ö. 606/1210) (r.aleyh), konu ile ilgili olarak şu açıklamayı yapmaktadır:

Âyetteki bu uyarı Hz. Nûh’un davranışının hatalı olduğunu göstermez. Zira peygamberlerin ismet sıfatı vardır ve sadece zelle diye ifade edilen kusurları bulunur. Onun yapmış olduğu tövbe, faziletli bir ameli bırakıp daha alt bir davranışa yönelmesi sebebiyledir. Râzî (r.aleyh) bu görüşünü “*Ebrar kulların hasenatları/iyilikleri, mukarrabların/evliyaların kötülükleridir.*” sözüyle desteklemektedir. O, Allah’tan (c.c.) gelen uyarıyı ve istiğfar emrini bu şekilde yorumlamak gerektiğini savunur.¹²¹

Allah Teâlâ’nın Hz. Nûh’a verdiği cevap ışığında oğluyla yaşadığı muhavere de verilen en çarpıcı mesajlardan birinin küfrün aile bağları üzerindeki etkisi olduğu görülmektedir. Konuya müfessirlerce de dikkat çekilerek aşağıdaki hususlara değinilmiştir.

¹¹⁷ Hûd 11/45.

¹¹⁸ İbnü’l-Cevzî (r.aleyh) buradaki ehil kelimesinin “din” anlamında kullanıldığını söylemiştir. Bkz. İbnü’l-Cevzî, *Nüzhetü’l-a’yün*, 164. Müfessirler bu âyetten yola çıkarak Hz. Nûh’un oğlunun veled-i zina olup olmadığını da tartışmıştır. Bkz. Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 2/283; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 15/340; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 6/2035; Vâhidî, *et-Tefsîru’l-basît*, 11/433; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 17/351; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9/45; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, 6/157, 161.

¹¹⁹ Hûd 11/46.

¹²⁰ Hûd 11/47.

¹²¹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 17/ 358-359.

Hz. Nûh'un tufanda helak olan oğlu için "O benim ehlimdendi" demesine rağmen Allah'ın (c.c.) "O senin ehlinden değil" âyetlerinde açıkça belirtildiği üzere Hz. Nûh ve oğlu arasında bir baba oğul ilişkisi kalmamıştır. Küfür, baba ve oğul arasındaki ilişkiyi kesip atmıştır. Vâhidî (ö. 468/1076) (r.aleyh), "*Dindeki muhalefet nesebdeki yakınlığı uzaklaştırır. Dindeki birlik ise nesebden sonra kişileri yakınlığa sebebdir. Nitekim Allah (c.c.), Hucurât sûresinin 10. âyetinde 'Müminler ancak kardeşlerdir.' buyurmuştur.*" diyerek akrabalık bağları ve daha da önemlisi baba-oğul ilişkisini etkileyen temel hususun iman olduğunu vurgulamaktadır.¹²² Aynı şekilde Râzî, de bunu açıklamak için "Muhakkak ki o senin ehlinden değildir" âyetini delil getirmiştir. Buna göre din birliğinin neseb birliği olmadığını söylemiş, bu âyette görüldüğü gibi neseb birliği en kuvvetli yönüyle (baba-oğul olarak 1.dereceden yakınlık) bulursa dahî, din birliği olmayınca Allah Teâlâ'nın neseb birliğini de en kuvvetli ve belîğ şekilde ortadan kaldırdığını ifade etmiştir.¹²³ Bazı âlimler, "*Oğul, babanın amelini işlemiyorsa onunla ilişkisi kesilir, ondan ayrılır*" demiştir. Aynı şekilde ümmetlerin de peygamberlerinin izinden gitmemesi durumunda, onlardan ayrılmasından endişe edildiği ifade edilmektedir.¹²⁴ Bu yönüyle bakıldığında Peygamberimize (s.a.v.), ashaba ve günümüze verilen mesaj açıktır. Hz. Muhammed'in ümmeti olarak, O'nun sünnetine ittiba etmenin gerekliliği her asırda önemini korumaktadır.

2.1.1.2. Nûh'un (a.s.) Oğlunun Küfrü Meselesi

Hz. Nûh'un kâfir oğluya ilişkisi yukarıdaki âyetler çerçevesinde ele alındığı zaman karşımıza babalık şefkati ve merhameti öne çıkmaktadır. Müfessirler buna delil olarak onun dalgalar arasında boğulup helak olacağını anladığı oğluna "Ey oğulcuğum" diyerek ism-i taşîir sigasında seslenmesini göstermiştir.¹²⁵ Helak olmasını arzu etmediği oğluna çağrısını son kez yinelemiş ve onlarla beraber gemiye binmesini söylemiştir. Oğlunun cevabıysa inkârının devamı niteliğinde "*Ben, beni*

¹²² Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 11/435.

¹²³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 18/357.

¹²⁴ Semerkandî, *Tefsîru Ebî Leys*, 2/129.

¹²⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 6/158.

sudan koruyacak bir dağa çıkacağım!"¹²⁶ şeklinde olmuştur.¹²⁷ Ancak çıktığı dağ onu dalgalardan koruyamamış ve boğulmuştur.

Bu hal üzerine yukarıda da belirtildiği şekilde Nûh (a.s.), Allah Teâlâ'ya, oğlunun kendi ehlinden olduğunu söylemiş ve boğulanlar arasında olmasına taaccub etmiştir. Bu noktada müfessirler, Nûh'un (a.s.) gemiye iman edenlerden başkasının binmeyeceğini bilmesine rağmen nasıl böyle bir münacatta bulunduğu hakkında tartışmışlardır. Bahsi geçen durumla ilgili muhtelif görüşler bulunmaktadır. Bunların ilki, onun oğlunun kâfir olduğundan haberi olmadığı yönündedir. Zira oğlu küfrünü babasının yanında gizleyerek zahirde ona muvafakat halinde gözükmemektedir. Ancak Tufan esnasında o konuşma gerçekleşince ve dalgaların arasında kâfirlerle beraber boğulunca Nûh (a.s.), onun kâfir olduğunu anlamıştır. Aksi halde oğlunun durumunu bilerek böyle bir istekte bulunması mümkün gözükmemektedir.¹²⁸

Bir diğer görüş ise oğlunun kâfir olduğunu bildiği yönündedir. Ancak kâfir dahi olsa şahit olduğu büyük azap karşısında iman eder zannıyla oğluna bu şekilde seslenmiştir. Bu durumda "اركب معنا" /bizimle birlikte gemiye bin" sözü ondan iman etmesini istediğine dalalet eder, "و لا تكن مع الكافرين" kâfirlerle beraber olma' sözü de bunu tekit eder. Yani gemiye müminler dışında kimsenin binemeyeceğini bildiği için "İman ederek müminlerle beraber gemiye bin" demiş olur.¹²⁹ Bu noktada da yukarıda değinilen babalık şefkatinin ağır bastığı anlaşılmaktadır. Aksi halde ilâhî emre bir itaatsizlik durumu söz konusu değildir.

Anne baba için en çetin sınavlardan biri evlatlarıyla imtihan olmaktır. Görülmektedir ki Hz. Nûh, bir baba için ağır bir imtihandan geçmiştir. Onun yaptığı gemiye sadece iman edenler bindiği ve oğlunun gemide olmamasından dolayı onun kâfir olduğu müfessirlerin de görüşlerinden anlaşılmaktadır. O da oğlunun kâfirler zümresine dâhil olacağını ve ebedi olarak cehennemde kalacağını bilmektedir. Bu acı hadise karşısında Nûh'un (a.s.), kendi ehlinin kurtulacağı müjdesini hatırlayarak, oğlunun da kendi ehlinden olduğunu Rabbine tazarru ile yakarması makul bir

¹²⁶ Hûd 11/43.

¹²⁷ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 2/470; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 17/352.

¹²⁸ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ân el-azîm*, 6/2035; Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-sünne*, 6/136; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 11/436; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 17/351; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9/45; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 6/158.

¹²⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 6/158.

durumdur. Fakat bu yakarıŖta dikkat etmek gerekir ki, niyazını ‘*sen hâkimlerin en hâkimisin*’ diyerek tamamlamıŖtır. Bu da onun Allah’ın kazasına teslimiyetini göstermesi bakımından önemlidir. İmtihan ne kadar ağır olursa olsun hüküm yalnızca Allah’ındır. Bu yönden bakıldığında Allah Teâlâ’nın ‘*o senin ehlinde değildi... Bilgin olmayan Ŗeyi benden isteme*’ emri Nûh’un (a.s.) ilahi takdire râm olması ve kadere boyun eğmesinden sonra gelen bir uyarıdır. Bu uyarı onun teslimiyetini perçinlemiş ve bu hale bir daha düşmemek için yine Cenâb-ı Hakk’a sığınmıştır. Sonuç olarak iman etmeyen oğul ile her türlü alakanın kesildiği beyan edilmiş ve bu beyan Nûh (a.s.) tarafından da itaat ve tevekkülle kabul edilmiştir.

2.1.2. İbrâhîm (a.s.)

İbrâhîm (a.s.), Kur’ân’da Mûsâ’dan (a.s.) sonra kendisinden en çok bahsedilen peygamberdir. İsmi 25 sûrede 69 kez, oğlu Hz. İsmâil’in ismi 12 kez ve diğer oğlu Hz. İshâk’ın ismi 17 kez geçmiştir.¹³⁰ Kur’ân’ın 14. sûresi kendi ismini taşımaktadır. Hayatından oldukça fazla kesiti Allah Teâlâ tarafından haber verilen İbrâhîm (a.s.), müşrik kavmine karşı verdiği tevhid mücadelesi ve teslimiyeti ile ön plana çıkmaktadır.¹³¹ Ömrü boyunca pek çok çetin imtihandan geçerek Halîlullah/Allah’ın dostu lakabına nail olmuştur. Nitekim onun bu vasfı Kur’ân-ı Kerim’de “*Allah, İbrâhîm’i dost edinmişti.*”¹³² âyeti ile bildirilmektedir. Aynı zamanda onun neslinden pek çok peygamber gelmiştir. Kur’ân’da bahsi geçen iki oğlundan biri İsmâil’in (a.s.) pak neslinden Hâtemü’l-Enbiya (s.a.v.) diğer oğlu İshâk’ın (a.s.) neslinden ise

¹³⁰ Necdet Ünal, “Kur’an’ı Kerim’e Göre Hz. İbrâhîm’in Kurban Etmek İstediği Oğlu Meselesi”, *Uluslararası Sosyal AraŖtırmalar Dergisi* 10/50 (Haziran 2017), 966; Ata, “Kur’an’da Hz. İbrâhîm’in Örnekliliğinde Aile İliŖkisi ve Eğitimi”, 1/360; Lokman Ŗan, “Hz. İbrâhîm Kıssasında Aile”, *Uluslararası Hz. İbrâhîm (a.s.) ve Nübüvvet Sempozyumu*, ed. Atilla Yargıcı - Mahmut Öztürk, (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2019), 2/ 554, 560.

¹³¹ el-Bakara 2/131.

¹³² en-Nisâ 4/125.

İsrailoğullarına gönderilen peygamberler gelmiştir. Bu yüzden ona “أبو الأنبياء”/ Peygamberlerin Atası” lakabı verilmiştir.¹³³ Allah Teâlâ ona 10 sahife indirmiştir.¹³⁴

Kur’ân-ı Kerim’de kendisinin öne çıkan pek çok vasfı bulunmaktadır. Ondan üsve-i hasene (güzel örnek) olarak bahsedilmiş,¹³⁵ İbrâhim ailesi seçilmiş kullar arasında zikredilmiş¹³⁶, kavmini yıldızlara, putlara tapmaktan bıkmak usanmaksızın men ettiği¹³⁷, müşriklerden olmayıp Haniflerden olduğu ve ona ittiba edilmesi gerektiği pek çok âyette vurgulanmış,¹³⁸ Beytü’l-Haram’daki makamının kıyamete kadar bütün Müslümanlar tarafından namazgâh edinilmesi emredilmiş,¹³⁹ onun yumuşak huyluluğundan, yufka yürekliliğinden,¹⁴⁰ sadıklardan olduğundan¹⁴¹ ve kâfir olan babasının ona karşı sert tutumu, hatta onu taşlamakla tehditlerine rağmen ona güzel sözle mukabele ettiğinden¹⁴² ancak babası küfründe ısrar edince imanının gereği kesin bir çizgi ile tavrını belli ettiğinden haber verilmektedir.¹⁴³

Aynı zamanda o, pek çok mucizenin gerçekleşmesine vesile olmuştur. Mesela putperest olan kavmi, taptıkları putlar için kutlama hazırlığındayken mabetteki putları bir balta ile kırmış, sonra bu baltayı da putların en büyüğünün boynuna asarak adeta onlara tapmış oldukları bu heykellerin kendilerini bile herhangi bir saldırıdan koruyamadıklarını göstermek istemiştir. Kutlamadan dönen kavmi şaşkınlıkla bunu kimin yaptığını sormuştur. Çünkü onlar da bu heykellerin hiçbir etkilerinin olmadığını gâyet iyi bilmektedir. Sonuç olarak bu işi bir tek İbrâhim’in (a.s.) yapmış olabileceğine karar vermişler ve onunla bu konuda münazaraya girişmişlerdir. İbrâhim (a.s.),

¹³³ Bkz. Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-A’rec en-Nisâbüri, *Ğarâibu’l-Kur’ân ve Regâibu’l-Furkân*, thk. Zekeriyâ Umeyrat, (Beyrut: Daru’l-kütübi’l-ilmîyye, 1416/1995), 4/519; Zekeriyâ el-Ensâri, *Mihnetü’l-bârî bi şerhi Sahihi’l-Buhârî*, thk. Süleyman b. Deri’ el-Azmî, (Riyad: Mektebetu’r-rüşd li’n-neşr ve’t-tevzi’, 1426/2005), 3/ 466; Kâtib Çelebi, *Süllemu’l-vusûl ilâ tabakâtu’l-fuhûl*, thk. Mahmud Abdulkadir el-Arnaût, (İstanbul: Merkezü’l-Ebhâsli’t-Târîh ve’l-Fünûn ve’s-Sekâfeti’l-İslâmiyye (IRCICA), 2010), 1/20.

¹³⁴ el-A’lâ 87/19; Ebu’l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, (Kahire: Daru hicr li’t-tibaa ve’n-neşri ve’t-evzi’ ve’l-i’lân, 1418/1997), 1/325; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 30/199.

¹³⁵ el-Mümtetine 60/4.

¹³⁶ Âl-i İmrân 3/33, en-Nisâ 4/54.

¹³⁷ el-Enbiyâ 21/51-56; eş-Şuarâ 26/69-83; el-Ankebût 29/ 16-24; es-Sâffât 37/83-98.

¹³⁸ el-Bakara 2/ 135; Âl-i İmran 3/67, 95; en-Nisâ 4/125, el-En’âm 6/161; en-Nahl 16/120,123;

¹³⁹ el-Bakara 2/125.

¹⁴⁰ et-Tevbe 9/114; Hüd 11/75.

¹⁴¹ Meryem 19/41.

¹⁴² Meryem 19/42-48.

¹⁴³ el-En’âm 6/74; ez-Zuhruf 43/26.

boynunda baltanın asılı bulunduğu en büyük puta işaret ederek bu işi onun yaptığını söylemiş ve konuşuyorsa putun kendisine sormalarını istemiştir. Bu sözü duyan putperestler içlerinden İbrâhim'in (a.s.) doğru söylediğini bildikleri halde küfürlerine devam etmişler ve sözlerinden geri dönmemişlerdir. Bu haber zamanın kralı Nemrut'a ulaşınca o da güya putlarının üstünlüğünü ispat etmek için İbrâhim'in (a.s.) ateşe atılmasını emretmiştir. Oldukça geniş bir alana büyükçe bir ateş yakılmış ve o bu ateşe atılmıştır. Fakat Allah Teâlâ'nın rahmetinin bir göstergesi olarak İbrâhim'in (a.s.) içine atıldığı ateş ona serinlik ve selamet yurdu olmuştur.¹⁴⁴

Onun (a.s.) bir diğer mucizesi çok uzun bir müddet çocuk sahibi olamayışına rağmen yıllarca sabretmesi ve salih duaları neticesinde geçkince bir yaşta ilk evladıyla müjdelenişidir.¹⁴⁵ Yine Allah (c.c.), İbrâhim'den (a.s.) oğlunu kurban etmesini istemiş, İbrâhim (a.s.) ise bu emre teslimiyetle itaat edip oğlunu yüz üstü yatırarak alenen kesmek istemiştir. Ancak bütün darbelerine karşılık bıçak, oğlunu kesmemiş, onun yerine Allah Teâlâ tarafından gökten bir koç indirilmiştir.¹⁴⁶

Hız. İbrâhim'in hayatına muhtevi tüm bu kıssalar içerisinde onun Kur'ân'da babası olarak zikredilen Âzer ile tevhid mücadelesi bağlamında anlatıldığı âyetler bu başlık altında ele alınacaktır.

2.1.2.1. Hız. İbrâhim ve Babası

En'âm sûresinin 74.âyetinde “*Bir zaman İbrâhim, babası Âzer'e: 'Sen putları tanrı mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni ve kavmini açık bir sapıklık içinde görüyorum.' demişti*”¹⁴⁷ buyrulmaktadır. Muhtelif sûre ve âyetlerde Hız. İbrâhim'in babasına olan imanî daveti anlatılsa dahi **baba** kelimesi kullanılarak ilk ve son kez babasının ismi bu sûrede geçmektedir. Ancak zikredilen bu isim ve gerçekten Hız. İbrâhim'in babası olup olmadığı müfessirlerce tartışılmıştır. Bu tartışmanın kaynağı peygamberlerin ebeveynlerinin müşrik olup olamayacağıdır.¹⁴⁸

¹⁴⁴ el-Enbiya 21/57-69. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim, (Mısır: Dâru'l-meârif, 1387/1967), 1/238-241; İzzeddin İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmîrî, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-arabî, 1417/1997), 1/88-90.

¹⁴⁵ es-Sâffât 37/101. Bununla ilgili rivâyetler daha sonraki ilgili başlıklar altında zikredilecektir.

¹⁴⁶ es-Sâffât 33/103-107.

¹⁴⁷ En'âm 6/74.

¹⁴⁸ Süleyman Aydın, “Kur'ân'da Baba Kelimesi ve Âzer'in İbrâhim'in (a.s.) Babası Olma Meselesi”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 5/10 (Mart 2016), 205.

Tefsirlerde aktarılan görüş ve rivâyetlere göre Âzer, Hz. İbrâhim'in babasının adı olabileceği gibi, amcasının yahut bir putun ismi olabilir. Ve yahut bu kelime Hz. İbrâhim'in konuştuğu dilde bir sövgü, ayıplama kelimesi olarak kullanılmaktadır. Âyette geçen “*ebihi/أبيه*” kelimesiyle onun babası veya amcası kastedilmesinde bir sorun yoktur, zira birinci bölümde işaret edildiği üzere Kur'an'da **eb** kelimesinin amca için kullanımı müstâmeldir. Ancak Râzî (r.aleyh), kelimeye yapılan hamillerin zorlama olduğunu ve âyetin zahir anlamının (yani Âzer'in Hz. İbrâhim'in babası olması) daha doğru olacağı görüşündedir.¹⁴⁹ Hakikat her ne olursa olsun Âzer ismindeki kişinin, Hz. İbrâhim'in “*Seni ve kavmini açık bir sapıklık içinde görüyorum.*” sözüyle kavminin önde gelen biri olduğuna işaret edilir.¹⁵⁰

Hz. İbrâhim'in babasına tevhid telkini birçok sûre ve âyette yer edinmiştir. Bu âyetlerin ortak ve öne çıkan yanı, onun babasına davetinde hoş sözü ve yumuşak tavrıdır. O, bu davranışıyla “*Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır! Ve onlarla en güzel şekilde mücadele et.*”¹⁵¹ ilâhî hitabının canlı bir örneği olmuş ve pek çok âyette bu örneklik ortaya çıkmıştır.

2.1.2.1.1. Hz. İbrâhim'in Babasına Akli Hüccet Dairesinde Daveti

İbrâhim'in (a.s.) babasını davet ettiği âyetler ele alındığı zaman, babasını akli hüccetler çerçevesinde ikna etmeye çalıştığı görülmektedir. O, hamasi ve afaki sözlere başvurmamış, muhatabının gönlüne ve aklına hitap etmiştir. Nitekim Meryem sûresinde şöyle buyrulmaktadır:

Kur'an'da İbrâhim'i de an. Şüphesiz ki o özü, sözü doğru bir peygamberdi. Hani bir vakit babasına şöyle demişti: “**Babacığım!** İştmeyen, görmeyen ve sana bir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun? **Babacığım!** Doğrusu, sana gelmeyen bir ilim bana geldi. O halde bana uy ki, seni doğru yola ileteyim. **Babacığım!** Şeytana tabi olma, çünkü şeytan Rahmân olan Allah'a asi

¹⁴⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 11/466, 468-69; Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-sünne*, 4/129; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 2/134; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/39; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 13/31-32; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 7/22-23; Bu konudaki delillerin mukayesesi ve tahlili için bkz. Aydın, “Kur'an'da Baba Kelimesi ve Âzer'in İbrâhim'in (a.s.) Babası Olma Meselesi”, 206-222.

¹⁵⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-sünne*, 4/129;

¹⁵¹ en-Nahl 16/125.

oldu. **Babacığım!** Doğrusu sana Rahmân katından bir azabın gelmesinden korkuyorum ki böylece şeytanın dostu olarak kalırsın.¹⁵²

Râzî (r.aleyh), bu sûrenin tevhid, nübüvvet ve yeniden dirilmeyi beyan etme amacı taşıdığını söylemektedir. Tevhidi inkar ederek Allah’a (c.c.) ortak koşanlar iki gruptur. Bunların ilki, Allah’tan (c.c.) başka, canlı bir varlığa tapınan –Hz. Îsâ’yı ilah kabul eden- Hristiyanlardır. Diğer grup ise Allah (c.c.) yerine canlı olmayan, akılsız, anlayışız varlıklara, putlara tapanlardır. İkinci grup, ilk gruptan daha sapkındır. Sûrede ilk grup olan Hristiyanlarla ilgili bölümün ardından, ikinci bölüme Hz. İbrâhim ve babası kıssası üzerinden geçilmiştir. İbrâhim (a.s.) Arapların babası olarak bilinmektedir ve Kur’ân’ın nâzil olduğu dönemdeki iman etmeyen muhatapları da onun mekânini, şerefini ve dininin temizliğini ikrar etmekteydiler. Onların da kabul ettiği bu gerçek “*Babanız İbrahim’in dinine uyun*”¹⁵³ âyetiyle izhar edilmiştir. Allah Teâlâ bu kıssa ile müşriklerin atalarının dininden vazgeçmeme bahanelerini ortadan kaldırarak, asıl ittiba edilecek ve kendisine uyulacak atanın kim olduğunu hatırlatmaktadır.¹⁵⁴

Hz. İbrâhim’in, “Babacığım” hitabıyla her sözüne başlaması ona aralarındaki nesep bağına hatırlatmak içindir. Ayrıca bu, büyük bir hata ve günah içindeyken babasına nasihat etmek isteyen Hz. İbrâhim’in merhametini, saygısını, nezaketini, edep ve güzel ahlâkını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte sözlerini “Senin için korkuyorum” diyerek bitirmesi babasının iyiliğini ne kadar çok istediğine işaret eder.¹⁵⁵ Râzî, onun babasını tevhid inancına davet edişindeki sözleriyle şu yönleri işaret ettiğini söylemektedir:¹⁵⁶

- a. İbadet, tazimin en uç noktasıdır ve ancak lütuf, nimet verenlere bu tazim gösterilir. Bu her türlü nimeti ikram eden ilaha yapılıdır. Eğer ilah edinilende bu özellik yoksa ona şükretmek gerekmez ve ona ibadet edilmez.
- b. Eğer bu ilah edinilen putlar, işitmiyor, görmüyor, kendisine itaat edeni asi olandan ayıramıyorsa ona ibadet etmekte fayda yoktur.

¹⁵² Meryem 19/41-45.

¹⁵³ el-Hac 22/78.

¹⁵⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 21/541-542; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 7/267.

¹⁵⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/19; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 21/545.

¹⁵⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 21/543.

- c. Dua ibadetin özüdür. Eğer putlar kendisine dua edeni işitmiyor ve kendisine duayla yaklaşanı görmüyorsa ona ibadet etmekte yine fayda yoktur.
- d. İşiten, gören, yararı yahut zararı olan kişi bu özelliklerden âri olandan daha üstündür. İnsan ise bu özellikler muttasıftır; görür, işitir, yararlı ya da zararlı olabilir. Hal böyleyken üstün olanın, bu özelliklere sahip olmayan ve kendisinden daha aşağı olan bir puta tapınması makul değildir.
- e. Eğer tapınılan putun kendisinden fayda/zarar gelmiyorsa, ondan bir menfaat beklemek de, zararından korkmak da akıl dışıdır ve böyle bir varlığa ibadet edilmez.
- f. Kendisini kırılmaktan ve bozulmaktan koruyamayanın bir başkasına faydası olması beklenemez.¹⁵⁷

Putlardan ilah olmayacağını ispat ettikten sonra İbrâhim (a.s.), kendisine Allah (c.c.) tarafından babasında olmayan bir ilmin bahşedildiğini söylemiştir. Ona gelen bu ilim Cebrâil (a.s.) vasıtasıyla bildirilen vahiy, ahiretle ilgili ödül-azap gibi meselelerin ilmi, tevhid ile ibadet ve ubudiyette Allah'ın bir ve eşsiz olduğu bilgisidir.¹⁵⁸ O, kendisine gelen vahye babasının da tabi olmasını istemiş “böylece istikamet yoluna girmiş olursun” demiştir. Ardından şeytanın Yaradan'a asi olduğunu, eğer onun yolundan giderse kendisinin de bedbahtların arasında, şeytanın **velisi (dostu)** olacağını söylemiş ve böyle bir durumda Allah'ın (c.c.) azabına uğrayacağından endişesini dile getirmiştir. Hz. İbrâhim'in böylesi bir üslup kullanmasının bir takım sebepleri bulunmaktadır.¹⁵⁹

- a. Babasının babalık hakkını ödemek istemiştir. Nitekim Allah Teâlâ “*Rabbina-babanıza ihsanda bulunmanızı emretti*”¹⁶⁰ buyurmaktadır. Bir kimseyi hak dine davet etmek ihsanın en yücelerindedir. Bir de bu edep ve yumuşaklıkla yapılırsa nur üstüne nur olur.
- b. Allah'ın (c.c.) yoluna çağıran davetçi muhakkak nazik, merhametli ve yumuşak sözlü olmalıdır. Sert bir üslupla yapılan konuşma muhatabı kışkırtmaya çalışmaktan öteye gidemez.

¹⁵⁷ Hz. İbrâhim'in putları kırmasını anlatan âyetler için bkz. el-Enbiyâ 21/58-61; es-Sâffât 37/88-93.

¹⁵⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 11/111; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 7/629.

¹⁵⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 21/545.

¹⁶⁰ el-İsrâ 17/23.

- c. Ebû Hureyre'den (r.a.) (ö. 58/678) mervî bir hadiste Allah Resulü, "*Allah Teâlâ İbrâhim'e (a.s.) 'Ey İbrâhim! Sen benim dostumsun. Kâfirlere bile güzel ahlâkla muamelede bulun ki ebrar kulların yurduna giresin.'* diyerek vahyetti"¹⁶¹ buyurmuştur.

Ancak tüm bu hikmetli ve yumuşak davete karşı babasının verdiği cevap oldukça şiddetlidir: "*Ey İbrâhim! Sen benim ilâhlarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer bundan vazgeçmezsen, mutlaka seni taşlarım. Uzun bir süre benden uzaklaş!*"¹⁶² Müfessirler burada geçen taşlamak ile birkaç anlamın kastedildiğini söylemişlerdir. Bunlara göre ilki hakiki anlamdır ve gerçekten babası Hz. İbrâhim'i taşıyarak kendinden uzaklaştırma yahut öldürme hususunda tehdit etmektedir. Diğer görüşe göreyse buradaki anlam mecazi olup hakaret etmek, sövmek manasındadır. Yine bu görüşe göre Kur'ân'da recm (taşlama) kelimesi her yerde hakiki anlamında kullanılmasına rağmen bir tek burada sözle zarar vermek manasına gelir.¹⁶³

Hz. İbrâhim'in babasına ve kavmine yaptığı davet bu âyetlerle sınırlı değildir. Enbiyâ, Şuarâ ve Sâffât sûrelerinde benzer şekilde aklî deliller ile kavmiyle olan konuşmaları zikredilmiştir. Ancak atalarının dinini öne süren kavminden de babasından gördüğü sertliği ve akıl tutulmasını görmüştür.¹⁶⁴ Tüm bunların neticesinde İbrâhim (a.s.) "*Şüphesiz ben sizin taptıklarınızdan uzağım. Ben ancak, beni yaratana kulluk ederim. Muhakkak O, beni doğru yola iletecektir*"¹⁶⁵ sözleriyle net bir şekilde imanını gözler önüne sermiştir.

2.1.2.1.2. Hz. İbrâhim'in Babası İçin Mağfiret Talebi

Hz. İbrâhim'in âyetlerde babasıyla olan muhaverelerinde bir husus dikkat çekmektedir. Yukarıda belirtildiği üzere merhamet, nezaket ve edep çevresinde yaptığı davetlere şiddetli bir cevap almasına rağmen aynı edebini devam ettirdiği görülmektedir. Babası onu taşlamakla tehdit edip kendinden uzaklaştırırken onun yalnızca "*Selam sana, senin için Rabbimden mağfiret dileyeceğim. Çünkü o, bana çok*

¹⁶¹ Şerhi için bkz. Muhammed Abdürreâf el-Münâvî, *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'u's-sağîr*, (Mısır: el-Mektebetü't-ticâriyyeti'l-kübrâ, 1356/1937), 3/71 (No. 2781).

¹⁶² Meryem 19/46.

¹⁶³ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-sünne*, 7/239; Semerkandî, *Tefsîru Ebî Leys*, 2/325; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 3/374; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/20; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/111.

¹⁶⁴ Bkz. el-Enbiyâ 21/52-54; eş-Şuarâ 26/69-86; es-Sâffât 37/85-87.

¹⁶⁵ ez-Zuhuf 43/26-27.

lütfkârdır”¹⁶⁶ dediği âyette yer almaktadır. Aynı şekilde Şuarâ sûresinde Hz. İbrâhim’in “*Babamı da bağışla, o şüphesiz sapıklardandır*”¹⁶⁷; Mümtehine sûresinde “*Senin için af dileyeceğim*”¹⁶⁸ dualarına yer verilmiştir.

Allah Teâlâ, Tevbe sûresinde İbrâhim’in (a.s.) hem merhamet ve hürmetini hem de itaatini ortaya koyan şu âyeti nâzil kılmıştır.

“İbrâhim’in, babası için af dilemesi, sadece ona verdiği bir söz yüzündendi. Onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine açıkça belli olunca, ondan uzaklaştı. Şüphesiz İbrâhim, çok içli, yumuşak huylu bir kişiydi.”¹⁶⁹

Âyetlerden ve bu konudaki rivâyetlerden anlaşıldığı üzere İbrâhim’in (a.s.) babası küfründe inat ederek iman etmemiştir. İbn Abbas’tan (ö. 68/687-88) (r.anhumâ) mervî bir haberde, Hz. İbrâhim’in babası Allah’a (c.c.) iman edeceği ve O’na ortak koştuğu şeyleri terk edeceğini söylemiştir. İbrâhim (a.s.) babasının bu sözü üzerine onun için af dileyeceğine dair söz vermiş, ancak babası küfür üzere ölünce sözünden dönmüştür.¹⁷⁰

Hız. Nûh’un kıssası ve Hz. İbrâhim’in kıssaları tedebbür edildiğinde görülmektedir ki; hak din, kan bağıının önüne geçmiştir. Şunu da söylemek mümkündür. Her iki peygamber de son ana kadar tebliğlerini tatlı söz, merhamet ve yumuşaklıkla sürdürmeye devam etmiştir. Nûh’un (a.s.) oğluyla ve İbrâhim’in (a.s.) babasıyla olan muhaverelerindeki hitaplarından yansıyan da bu haldir. Kıyamete değin tüm dava erlerine bir misal teşkil etmektedir.

2.1.3. Lokman (a.s.) ve Oğluna Tevhid Telkini

Lokman’dan (a.s.), kendi adıyla müsemma olan Kur’ân’ın 31. sûresinde bahsedilmektedir. Sûrenin nüzûl sebebi olarak müşriklerin “Lokman’ın kıssasını” Peygamberimize (s.a.v.) sorması rivâyet edilmiştir.¹⁷¹ Nüzûl zamanı tam olarak bilinemesi dahi İslâm’ın yayılmasını engelleme çalışmalarının başladığı ancak

¹⁶⁶ Meryem 19/47.

¹⁶⁷ eş-Şuarâ 26/86.

¹⁶⁸ el-Mümtehine 60/4.

¹⁶⁹ et-Tevbe 9/114.

¹⁷⁰ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 8/278.

¹⁷¹ İbn Acîbe, *el-Bahru’l-medîd*, 4/359; Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, 6/292; Abdurrahman Hasan Habenneke *el-Meydânî, Meâricü’t-tefekür ve dekâiku’t-tedebbür*, (Dimesşk: Dâru’l-kalem, 1420/2000), 11/678.

şiddetin zirveye ulaşmadığı döneme tekabül ettiği söylenebilmektedir. Sûrede İslâm'la şerefleşmiş gençlerin kâfir anne-babaları ile ilişkilerinin nasıl olması gerektiği izah edilmiştir. Benzeri âyetler Ankebût sûresinde bulunmakla beraber Lokmân sûresinin, Ankebût sûresinden önce nâzil olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu sûrenin arka planında şiddet belirten herhangi bir işarete rastlanmazken Ankebût sûresinde Müslümanlara zulmedildiği anlaşılmaktadır.¹⁷²

Tarih ve tefsir kaynaklarında Hz. Lokman'ın kimliği hakkında ihtilaflar bulunmaktadır. Ancak çalışma kapsamında onun kimliğinden ziyade bir baba olarak oğluna verdiği öğütler önem taşıdığından mevzubahis ihtilaflara bu başlık altında yer verilmemiştir.¹⁷³

Sûrede Hz. Lokman'dan bahsedilen ilk âyette kendisine hikmet verildiği buyrulmuştur.¹⁷⁴ Onun bu şekilde nitelendirilmesi mühimdir çünkü hakim kişiden ancak hikmetli sözler dökülür. Böyle sözler ise dikkati daha çok celbedicidir. Nitekim cahiliye döneminde de Lokman'ın (a.s.) hikmet sahibi bir kimse olarak toplum içinde bilindiği anlaşılmaktadır.¹⁷⁵ Onun hakkında bu tanımlamadan sonra oğluna verdiği öğütlere geçilir.

Hz. Lokman'ın oğluna ilk nasihati "**Oğulcuğum!** Allah'a ortak koşma, çünkü Allah'a ortak koşmak, elbette büyük bir zulümdür."¹⁷⁶ olmuştur.¹⁷⁷ Hakim bir kimsenin dünyada en çok şefkat gösterdiği ve sevdiği kişi olan oğluna en üstün şeyi öğütlemesi gerekir ki bu da Allah'a (c.c.) hiçbir şeyi ortak koşmamaktır. O, sözlerini şirkin en büyük zulüm olduğu uyarısıyla devam ettirmiştir.¹⁷⁸ Onun sözlerine, Hz.

¹⁷² Ebu'l A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, trc. Muhammed Han Kayanî vd., (İstanbul: İnsan Yayınları, 1986), 4/285.

¹⁷³ Onun peygamber olduğuna dair görüşler bulunmakla beraber cumhur onun salih bir kul olduğunu söylemiştir. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 20/134-136; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 14/59-60; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/298; İbn Acîbe, *el-Bahru'l-medîd*, 4/366; Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, 6/302-303.

¹⁷⁴ Lokmân 31/12. Hikmetin anlamları için bkz. Semerkandî, *Tefsîru Ebî Leys*, 3/20; Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât*, 3/130; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 14/59; İbn Acîbe, *el-Bahru'l-medîd*, 4/367.

¹⁷⁵ Habenneke, *Meâricü't-tefekkür*, 11/678.

¹⁷⁶ Lokmân 31/13.

¹⁷⁷ Hz. Lokman'ın eşinin ve oğlunun kâfir olup onlar iman edinceye kadar bu nasihatlerini devam ettirdiğine dair rivâyet müfessirlerce rivâyet edilmiştir. Bkz. Semerkandî, *Tefsîru Ebî Leys*, 3/21; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 11/84; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 21/154.

¹⁷⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/300.

Nûh'un da oğluna seslendiği hitap ile başlayarak “oğulcuğum” demesi, şefkatinin bir tezahürüdür.¹⁷⁹

Hiz. Lokman'ın bu cümlesi iyi analiz edildiğinde görülmektedir ki, o oğluna verdiği öğütte üstün bir üslup kullanmıştır. Sözüne “Oğlum” diye başlayarak onun gönlüne, şirkin zulüm olduğunu söyleyerek ise aklına hitap etmekte ve mahza bir nasihat yerine aklen de mutmain olmasını sağlamaktadır.¹⁸⁰ Aynı zamanda onun şirki bu şekilde tanımlaması bir noktadan daha mühimdir. Malumdur ki, bir baba kendi öz oğluna karşı elbette samimidir, içtendir. Kişi etrafındakilere ikiyüzlü davranıp onları kandırabilir lakin en çirkin ahlâklı kimse bile kendi öz evlatlarını kandırmaya çalışmaz. Dolayısıyla Hiz. Lokman'ın oğluna bu nasihati onun yürekten inandığı bir hakikatin ifşasıdır: Şirk gerçekten en büyük günah ve zulümdür ve evladı evvela bundan uzak durmalıdır.¹⁸¹

Hiz. Lokman'ın, tevhid inancının gereği olarak bir diğer nasihati şu olmuştur:

“**Oğulcuğum!** Şüphesiz yaptığın bir hardal tanesi ağırlığınca olsa da, bir kaya içinde veya göklerde yahut yerin dibinde gizlense, Allah onu karşına getirir. Çünkü Allah her şeyi bütün incelikleriyle bilir, her şeyden haberdardır”¹⁸²

Onun bu nasihatinde iki nokta önemlidir. Bunların ilki mümin kimsenin öte âleme olan inancı,¹⁸³ diğeri ise iman ettiği Yaratıcının özellikleridir. Hiz. Lokman oğluna yaptığı her şeyin karşılığını bulacağını söylerken ilk noktaya temas etmiş, aynı zamanda Allah'ın (c.c.) Latîf ve Habîr isimlerini telkin ederek ikinci noktaya da değinmiştir. Böylece ahirette karşılıkları verecek olan Yaratıcı hakkında bilgi vermektedir. Bunu yaparken de bir önceki nasihatiyle benzer özellik taşıyarak verdiği öğüdü tâlil etmiştir: Oğlu her ameline dikkat etmelidir çünkü onun yaptıklarını en ince ayrıntısına kadar bilen ve önüne koyan bir Zât vardır.

Hiz. Lokman bunun akabinde tevhidin amele yansımalarını içeren öğütleri ile devam etmiştir: “**Oğulcuğum!** Namazı kıl, iyiliği emret, kötülükten sakındır”¹⁸⁴ Kişi

¹⁷⁹ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 11/84; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 21/155; Habenneke, *Meâricü't-tefekkür*, 11/711.

¹⁸⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 11/84.

¹⁸¹ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 4/294.

¹⁸² Lokmân 31/16.

¹⁸³ Mevlüt Güngör, “Kur'ân-ı Kerim'de Hiz. Lokman”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (1996), 172.

¹⁸⁴ Lokmân 31/17.

inancının gereğini ameline de yansıtmalıdır. Lokman (a.s.) bunu oğluna aşlamaktadır. Hz. Lokman'ın bu öğüdünden imandan sonra en önemli farızanın namazı eda etmek olduğu anlaşılır.¹⁸⁵ O, en kâmil itikadı telkinden sonra amel olarak da tamam olması için faziletli ibadetlerden olan namazı oğlunun önüne koymuştur. Bu evladının kendisini tamamlaması içindir. Bir sonraki öğüdü ise toplumun tamamlanması, bütünlüğü için söylenmiştir.¹⁸⁶ “İyiliği emret, kötülükten sakındır. Başına gelen musibetlere karşı sabırlı ol. Çünkü bunlar azim ve kararlılık gerektiren mühim işlerdir”¹⁸⁷ Onun bu öğüdü çok önemlidir. Zira toplumda iyiliği emredip kötülüklerden sakındıranların sayısı azaldıkça, asilerin günahkârların çoğalmaya başladığı, farzların terkedildiği ve bu durum arttıkça toplumda bunları engelleyenlerin daha da yok olmaya yüz tuttuğu görülmektedir.¹⁸⁸ Sabır, tüm bunları gerçekleştirirken kilit noktalardan biridir. Çünkü kişi, içinde bulunduğu topluma bir takım uyarılar, öğütler verirken bir direnç, geri tepkime görmektedir. Böylesi durumlarda dahi oğlunun sağlam durmasını, çıktığı istikametten ayrılmadan sabitkadem olmasını daha en başta nasihat etmektedir.¹⁸⁹ Namazı eda etmek ile kötülükten sakındırıp, iyiliği emretmek arasında sıkı bir ilişki vardır. Nitekim salih amel işleyen kimseler neyin iyi neyin kötü olduğunu bilip toplumu yönlendirebilir.¹⁹⁰ Hz. Lokman'ın oğluna öğüt verirken yaptığı sıralamaya bu noktadan dikkat edilmelidir. Temelden tepeye sağlam bir yapı oluşturmak için sözlerini adım adım dizmiştir. Bu yönüyle başta aile içi olmak üzere tüm davetçilere örnek bir yol çizmektedir.

2.2. ALLAH'IN EMRİNE İTAAT BAKIMINDAN BABALAR VE OĞULLARI

2.2.1. Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil

İbrâhim (a.s.) ve İsmâil'in (a.s.) Allah'ın (c.c.) muhtelif emirlerine itaat etmeleri Kur'ân'da birçok âyette tahkiye edilmiştir. Bu âyetler incelendiği zaman hadiseler, okuyucunun gözü önünde oluyormuşçasına bir üslupla anlatıldığı fark edilmektedir. Bu hususun okuyucunun intibahını ziyadeleştirdiği düşünülmektedir.

¹⁸⁵ Habenneke, *Meâricü't-tefekkür*, 11/721.

¹⁸⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 11/88.

¹⁸⁷ Lokman 31/17.

¹⁸⁸ Habenneke, *Meâricü't-tefekkür*, 11/723.

¹⁸⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 20/142.

¹⁹⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 21/165.

Hız. İbrâhîm'in oğluyla Allah'ın emirlerine itaat ettiğini anlatan âyetlerde İsmâîl'in (a.s.) ismi ya sarahaten zikredilmiş yâhut ona işaret edilmiştir. Bu emirleri üç başlık altında ele almak mûmkündür.

2.2.1.1. Hız. İbrâhîm'in Oğlunu Ekin Bitmez Bir Vadiye Bırakmakla Emredilmesi

Peygamberler tarihi kaynaklarında yer aldığına göre İbrâhîm'in (a.s.) ilk eşi amcasının kızı Hız. Sâre'dir.¹⁹¹ Âyetlerde ifade edildiği üzere kısır olduğu için çocuk doğuramamıştır. Bu yüzden İbrâhîm'in (a.s.), çocuğu yoktur.¹⁹² Hanımından uzun süre çocuğu olamayan Hız. İbrâhîm, Hız. Sâre'nin isteği üzerine eşinin cariyesi Hâcer ile evlenir ve bu evlilikten ilk evladı İsmâîl dünyaya gelir.¹⁹³ Sonraki yıllarda Hız. Sâre'den diğer oğlu İşhâk doğar. Kur'ân'da bu iki oğlundan ve oğulların anneleri olarak iki hanımdan söz edilmektedir.¹⁹⁴

Hız. İsmâîl'in doğumundan bir müddet sonra Allah (c.c.), Hız. İbrâhîm'e, Hâcer ve İsmâîl'i ekin bitmez bir vadiye bırakmasını emretmiştir. Bu hadise İbrâhîm'in "*Rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin Beyti Haram'ının yanında, ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim*"¹⁹⁵ niyazıyla anlatılmaktadır. Onun bu hicreti gerçekleştirme sebebi ile ilgili farklı görüşler olmakla birlikte Râzî'nin beyanına göre İbrâhîm (a.s.) Allah'ın (c.c.) emri ile hanımı Hâcer'i ve henüz kundaktaki oğlu İsmâîl'i ziraata elverişli olmayan Mekke vadisine yerleştirmiştir.¹⁹⁶ Konuyla ilgili Buhârî'nin (ö. 256/870) (r.aleyh) *Sahîh*'inde geçen rivâyeti şu şekilde özetlemek mûmkündür:

İbrâhîm (a.s.) evladını ve hanımını alarak civarında bitki yetişmeyen, su çıkmayan ve insan yaşayamayan, Mekke topraklarına dâhil olan bölgeye gelir. Onları bir torba hurma ve bir kırba su ile zezem kuyularının üstüne denk gelen büyükçe bir

¹⁹¹ Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk* 1/244; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1/91; Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr, *Kıyasu'l-Enbiyâ*, 1/168.

¹⁹² "*Bu sırada İbrâhîm'in karısı ayakta durmuş, onları dinliyordu. Meleklerin sözünü duyunca güldü; biz de ona İşhâk'ı, İşhâk'ın ardından da torunu Yâkub'u müjdeledik.*" Hûd 11/69-73; ez-Zâriyât 51/29; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1/325.

¹⁹³ İbn Kesîr, *Kıyasu'l-enbiyâ*, 1/200.

¹⁹⁴ İbrâhîm'in (a.s.) eşleri ile ilgili olarak kaynaklarda Hız. Sare ve Hız. Hacer vefat ettikten sonra evlendiği başka bir eşinden daha söz edilmektedir. Bkz. Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, 1/309.

¹⁹⁵ İbrâhîm 14/37.

¹⁹⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 19/104. Rivâyetlerde bu göç olayı genel olarak Hız. Sare'nin kıskançlığına bağlansa da Buhârî'nin *Sahîh*'inde geçen rivâyete göre Allah'ın emri ile olmuştur. Bkz. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9/370; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 3/341; Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, 1/247; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1/93.

ağacın altına bırakıp yanlarından ayrılmak için arkasını döner. İbrâhim (a.s.) arkasını dönmüş giderken Hz. Hâcer ona yetişir ve “*Ey İbrâhim! Bizi hiç kimsenin ve hiçbir şeyin olmadığı bu vadide bırakıp da nereye gidiyorsun?*” sözlerini tekrar eder. Ancak Hz. İbrâhim ona dönüp cevap vermez. Bunun üzerine Hz. Hâcer “*Bunu sana Allah mı emretti?*” diye sorar ve yalnızca “*Evet*” cevabını alır. Bu cevap karşısında teslimiyetle “*Öyleyse O (c.c.), bizi zayi etmez, yolda bırakmaz*” diyerek İbrâhim’in (a.s.) onları bıraktığı yere, bebeğinin yanına geri döner. Hz. İbrâhim ise mahzun bir şekilde yoluna koyulur.¹⁹⁷

Hz. İbrâhim’in bu itaati dikkatli okunmalıdır. Zira uzun yıllar sonra kavuştuğu ilk göz ağrısını henüz medeniyetin, yaşamın olmadığı bir çöle teslimiyetle bırakmıştır. İlgili başlık altında aktarılacağı üzere o, bu emir karşısında bir baba olarak yaşadığı hüznle duaya sarılmış ve duasına icabet edilmiştir.

2.2.1.2. Bir İtaat Sınavı Olarak Hz. İbrâhim’in Oğlunu Kurban Etmekle Emredilmesi

Hz. İbrâhim’in baba olarak karşılaştığı ağır bir başka imtihanı Sâffât sûresinin 102-107. âyetlerinde anlatıldığı üzere oğlunu kurban etmekle emredilmesidir. İlgili âyetlerde Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

Ey Rabbim! **Bana salihlerden (bir oğul) ihsan et!** Biz de ona **halîm** bir oğul müjdeledik. Babasıyla beraber yürüyüp gezecek çağa erişince: “**Oğulcuğum!** Rüyada seni boğazladığımı görüyorum; bir düşün, ne dersin?” dedi. O da: “**Babacığım!** Emrolduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın.” dedi. Nihâyet her ikisi de Allah’ın emrine boyun eğip, İbrâhim de onu alını üzere yere yatırınca ona, şöyle seslendik: “Ey İbrâhim! Gerçekten sen gördüğün rüyanın gereğini yerine getirdin. Biz, iyilik eden ve işini güzel yapanları işte böyle mükâfatlandırırız. Şüphesiz ki bu apaçık bir imtihandı.” Oğlunun canına bedel olarak, ona büyük bir kurbanlık verdik. Sonraki nesiller arasında onun için güzel bir nâm bıraktık. Selam olsun İbrâhim’e...¹⁹⁸

Hz. İbrâhim’in neden böyle bir emre muhatap olduğuna dair farklı rivâyetler vardır. Bunlardan birine göre yukarıda da zikredildiği üzere uzun yıllar evlat sahibi

¹⁹⁷ Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmî’u’s-Sahîh (Sahîhi’l-Buhârî)*, thk. Komisyon. (Bulak, Mısır: Matbaatu’l-kübrâ el-emiriyye, 1311/1893), 4/142 (No. 3364). Ayrıca bkz. Begavî, *Meâlimu’t-tenzil*, 3/43; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh*, 1/93; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 1/358.

¹⁹⁸ Sâffât 37/100-109.

olamayan İbrâhim (a.s.), salihlerden olacak erkek bir evlat niyazında bulunur. Allah (c.c.), hüsnü icabetle dilediğini ona ikram eder. Bunun üzerine Hz. İbrâhim bu çocuğu Allah (c.c.) için kurban olarak adadığını söyler. Aradan yıllar geçer ve çocuk onunla yürüyecek yaşa geldiğinde Hz. İbrâhim'e adağını yerine getirilmesi emredilir.¹⁹⁹

Tefsir kaynaklarında mevcut bir başka rivâyette ise Hz. İbrâhim, terviye gecesi rüyasında bir sesin “*Şu oğlunu kurban et!*” nidasını işitir. Ancak bu sesin rahmani mi şeytani mi olduğundan emin olamaz ve bunun hakkında düşünür. Ertesi gece aynı rüyayı bir kez daha görünce bunun Allah'tan (c.c.) olduğunu anlar. Üçüncü günde de bu rüyayı görür ve o gün evladını kurban etmeye niyetlenir.²⁰⁰ Bu noktada İslâm uleması peygamberlerin rüyasının ve tabirlerinin vahiy olduğunu söyleyerek Hz. İbrâhim'in bu sebeple oğlunu kurban etmeye karar verdiğini ifade etmişlerdir.²⁰¹

İslâm âlimleri, âyet-i kerimede kurban edilmesi emredilen bu oğlun Hz. İsmâil mi yoksa Hz. İshâk mı olduğu noktasında ihtilaf etmiştir. Sahabeden ve tabiin ulemasından kurban edilmesi emredilen oğlun Hz. İshâk olduğunu savunanlar arasında Abbas b. Abdülmuttalib, Ömer el-Hattab, Ali, İbn Abbas, İbn Mes'ud, Saîd b. Cübeyr, İkrime, İbn Sâbit, Ka'b, İbn Huzeyl, Mesruk (r.anhum ecmaîn) gibi isimleri görmek mümkündür.²⁰² Aynı şekilde ashâbtan ve tabiin ulemasından İbn Abbas, İbn Ömer, Ebû Hüreyre, Said b. Müseyyeb, Hasan el-Basrî, Yusuf b. Mihran, Şa'bî, Mücahid, Kelbî, Ata (r.anhum ecmaîn) gibi birçok isim kurban edilmesi emredilen çocuğun Hz. İsmâil olduğunu savunmuştur.²⁰³ Her iki görüşün müdafileri bir takım deliller ortaya koymuştur. Tüm bu deliller incelendiğinde kurban edilmesi emredilen çocuğun Hz. İsmâil olduğu görüşünün daha kuvvetli olduğu anlaşılmaktadır.²⁰⁴

¹⁹⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 21/74; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 19/82; Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 4/37; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 26/346; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1/99.

²⁰⁰ İbrâhim'in düşünmesi, akıl yormasını ifade etmek için Arapça تَوَدَّى fiili kullanılmıştır. Terviye gününün ismini buradan aldığı söylenmektedir. Aynı şekilde Hz. İbrâhim'in ikinci günde anladığını ifade eden fiil, عَزَفَ fiilidir. Terviye gününden sonra gelen Arefe gününün isminin de buradan geldiği zikredilmiştir. Bkz. Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 4/37; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 26/346; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/102; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/53-54.

²⁰¹ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 19/82; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/102; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/53; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/24; Yazır, *Hak Dîni*, 6/552; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 23/150; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 23/120.

²⁰² Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 4/36; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 26/346; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/99; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1/97.

²⁰³ Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 4/36; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 26/347; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/100; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1/98.

²⁰⁴ Konuyla ilgili görüşler ve deliller için bkz. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 21/84-86; Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 4/36; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 4/481; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 26/347-348; Kurtubî, *el-*

Mezkûr âyetlerde buyrulduğu üzere, Hz. İbrâhim'e rüyasında oğlunu kurban edilmesi emredilince o, durumu oğluna açmıştır. Hz. İsmâil ise Kur'ân'ın onu vafettiği şekilde yumuşak huyluluk, itaat ve sabırla durumu kabullenerek babasına Allah'ın (c.c.) emir buyurduğu şeyden geri durmamasını ve kendisini kurban etmesini söylemiştir. Hz. İbrâhim'in, âyette geçen şekliyle durumu açıkladıktan sonra oğluna "Bir düşün, ne dersin?" diye sorması, oğlunun Allah'a (c.c.) olan itaatini ölçmek içindir. Nitekim müfessirler bu sorunun oğlundan bir onay almak yahut eğer itiraz ederse kararından dönmek niyeti ile sadır olmadığını, bilakis oğlunun imanını ve teslimiyetini ölçmek için sorduğunu ifade etmişlerdir. İsmâil (a.s.) ise teslimiyetini ortaya koyarak babasının göz aydınlığı olmuştur.²⁰⁵

Baba ve oğlun muhatap olduğu imtihanın ne kadar zor ve ağır olduğunu tahayyül edebilmek için düşünülmelidir; Hz. İsmâil, kurban edilmekle emredildiğinde Hz. İbrâhim'in tek ve biricik çocuğudur. Üstelik rivâyetlerde geçtiği üzere daha küçük bir çocuktur.²⁰⁶ Bununla birlikte evin tek erkek çocuğu, babalar için gelecekte neslinin devam edeceğinin bir temennisi ve vesiledir. Bu sebeple şüphesiz ki babanın katında bu biricik evlat daha kıymetlidir. Ve onu kaybetmenin vereceği acı daha büyüktür. Nitekim Hz. İbrâhim yüreğinde evladına karşı duyduğu muhabbet ve şefkati "Oğulcuğum" hitabıyla seslenerek dile dökmüştür. Ancak onun bu duyguları Allah'a (c.c.) olan bağlılığının, itaatinin ve teslimiyetinin önüne geçmemiş ve Allah sevgisi, biricik evladının sevgisine galip gelmiştir. Buna mukabil Hz. İsmâil, durumun ağırlığını, imtihanın şiddetini anlayarak Allah'ın (c.c.) hükmüne ve babasına asi olmayıp itaat etmiştir. Bununla da kalmayıp Allah'ın (c.c.) sabredenlerle olduğunu söyleyerek babasının gönlünü teskin etme yoluna gitmiştir.²⁰⁷

Bu sözler üzerine her ikisi de Allah'ın (c.c.) emrine teslim olmuş ve buyrulduğu üzere Hz. İbrâhim, İsmâil'i (a.s.) kurban etmek için şakağı üzerine yatırmıştır. Kurban anını anlatan rivâyetlerde Hz. İsmâil'in, İbrâhim'e (a.s.) "Ey

Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân, 15/99-101; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/56-57; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/23.

²⁰⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 21/75; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 19/88; Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 4/37; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 26/350; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/103; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/24; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 23/151; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 23/120.

²⁰⁶ Âyette "Kendisiyle yürüyecek yaşa geldiğinde" ifadesi de buna işaret etmektedir.

²⁰⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1/364; Yazır, *Hak Dîni*, 6/552-553; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 23/150.

babacığım! Beni sıkıca bağla ki çırpınmayayım, elbiseni topla ki kanım üzerine sıçrayıp annem gördüğünde üzülmessin, ölüm (acısı) şiddetlidir, bıçağımı keskinleştirip boğazımı çabuk kes ki ölüm benim için daha kolay olsun, beni yüz üstü yatır ki yüzümü görüp bana rahmet etmeyesin, annemin yanına gittiğinde ise ona selamımı ilet” dediği ve İbrâhim’in (a.s.) ise “Ey oğulcuğum! Sen ne güzel bir yardımcısin!” diyerek bunları yerine getirdiğine yer verilir. Hz. İbrâhim oğlunu kurban etmeye çalıştığında ise bir mucize ile karşılaşılır. O, oğlunun boğazını kesmek için bıçağı tekrar tekrar boynuna sürmesine rağmen bıçak bir türlü kesmez.²⁰⁸ Bunun üzerine Hz. İbrâhim Rabbinin kendisine olan “Ey İbrâhim! Gerçekten sen gördüğün rüyanın gereğini yerine getirdin. Biz, iyilik eden ve işini güzel yapanları işte böyle mükâfatlandırırız. Şüphesiz ki bu apaçık bir imtihandı.”²⁰⁹ nidasını işitir ve imtihanı geçmesine delil olarak oğlu İsmâil (a.s.) yerine gökten büyük, kıymetli bir kurbanlık koç indirilir. Böylece o, biricik oğlunu kurban etme emrini bilfiil yerine getirmeye teşebbüsle birlikte, oğlunun da canı Allah (c.c.) tarafından bağışlanarak yerine bedel gönderilmiştir. Bu, müfessirlerce baba ve oğlun teslimiyetine karşı gönderilen bir karşılık olarak görülmüştür.²¹⁰ Allah Teâlâ, Hz. İbrâhim’e bu imtihan karşısındaki duruşundan dolayı, oğlunun canına karşılık gökten bir koç göndermekle kalmaz. Kurtubî (ö. 671/1273) (r.aleyh), buna örnek olması açısından şu rivâyeti tefsirinde nakletmiştir:

İbrâhim (a.s.) oğlunu kurban etmeye çalışırken Cebrail (a.s.) “Allahu Ekber, Allahu Ekber” diyerek tekbir getirmiş, bunu duyan Hz. İsmâil “Lâ ilâhe illallahu va’llâhu ekber” diyerek cevap vermiş ve bu muhavere Hz. İbrâhim’in “Allahu Ekber. Ve’lhamdü lillâh” sözleriyle sona ermiştir. Kurtubî (r.aleyh), bunun bize kurban kesilirken sünnet olarak kaldığını kayda geçer.²¹¹ Bu şekliyle aslında her kurban kesiminde Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil’in geçtikleri ağır imtihan yâd edilerek, onların bize miras bıraktıkları sünnet eda edilmektedir. Bu kıssa, Kur’ân’da zikredildiği

²⁰⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 21/76; Begavî, *Meâlimu’t-tenzil*, 4/37-38; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 15/104; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/55-56.

²⁰⁹ Sâffât 37/104-106.

²¹⁰ Sâffât 37/107; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 21/79; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 15/107; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 1/365.

²¹¹ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 15/102; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/55.

şekliyle baba-oğul ilişkisi çerçevesinde değerlendirildiğinde Hz. İsmâil üzerinden Allah'a (c.c.) muti olan bir babaya itaati, dolayısıyla Allah'a itaati anlatmaktadır.²¹²

2.2.1.3. Hz. İbrâhim'in Oğlu İle Birlikte Beytullah'ı İnşası

Kâbe-i Muazzama beşer için yeryüzündeki ilk mabettir. Allah (c.c.) Âl-i İmrân sûresinde “Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk mâbed, Mekke'deki, âlemlere rahmet ve hidâyet kaynağı olarak kurulan Kâbe'dir”²¹³ buyurmaktadır. Kâbe'nin yeri, Allah'ın (c.c.) “Bir vakit İbrâhim'e Kâbe'nin yerini hazırlayıp göstermiştik”²¹⁴ âyet-i kerimesinde beyan ettiği vecihle ilk kez Hz. İbrâhim'e bildirmiştir.²¹⁵ Harem bölgesi; insanların orada toplanıp sevap kazandığı, ubudiyetle meşgul olup hac vazifelerini ifa ettikleri ve oradan ayrılırken tekrar tekrar dönme arzusuna sahip oldukları güvenilir, emin bir bölgedir.²¹⁶ “Orada apaçık deliller, alâmetler ve İbrâhim'in makâmı vardır. Oraya giren emniyette, güvende olur”²¹⁷ İbrâhim (a.s), o beldenin emin bir belde olması için Rabbine “Rabbim burayı emniyetli bir belde kıl!”²¹⁸ niyazında bulunmuş ve duasına icabet edilmiştir. Hz. İbrâhim'in Kâbe'yi inşasının ehemmiyetine binaen ifade edilmesi gereken bir husus Âl-i İmrân sûresinde zikredilen Makâm-ı İbrâhim'in ne olduğudur. Zira orada zâtı hakkında bir makamın bulunduğu kat'i şekilde ortaya konmuştur. Bu makamın ne olduğu hakkında tefsir kitaplarında çeşitli rivâyetler bulunmaktadır.

Konuyla ilgili rivâyetlere göre Makâm-ı İbrâhim; Hz. İbrâhim'in oğlu Hz. İsmâil ile Kâbe-i Şerîf'in inşasında, duvarların gittikçe yükselmesiyle üzerine çıkıp iskele olarak kullandığı ve günümüzde Kâbe'nin kapısının orada olan taştır.²¹⁹ Diğer

²¹² Mehmet Emin Bars, “Üç Yazma Metinde Hz. İbrâhim'in Hz. İsmail'i Kurban Etmesi”, *Hikmet* 6/12 (Bahar, 2020), 10.

²¹³ Âl-i İmrân 3/96.

²¹⁴ el-Hac 22/26.

²¹⁵ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 1/190.

²¹⁶ el-Bakara 2/125; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/28; Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-sünne*, 1/556; Semerkandî, *Tefsîru Ebî Leys*, 1/156-157; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Komisyon. (Cidde: Dâru't-tefsîr, 1436/2015), 4/85; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 1/186; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 3/297-98; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/207.

²¹⁷ Âl-i İmrân 3/97.

²¹⁸ el-Bakara 2/126; İbrâhîm 14/35.

²¹⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/34; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 1/187; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/208; Ebû'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, thk. Muhammed Ali Dervîş, (Lübnan: Dâru tahkîki'l-kitâb, 1439/2018), 1/134; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/291; a.mlf. *Kıyasu'l-Enbiyâ*, 1/228; Yazır, *Hak Dîni*, 1/491; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1/710; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, (İstanbul: İsmailağa Yayınevi, 1442/2021), 1/118-119.

rivâyetlere göre evlatlarıyla orada kaldığı için Harem bölgesini tamamına, ya da orada ibadet ettiği için Kâbe'nin mescid bölümüne yahut haccın hepsine veyahut Arafat, Müzdelife ve Cemere'ye, veya Hz. İbrâhim'in Mekke'ye İsmâil'i (a.s.) ziyarete geldiğinde, İsmâil'in (a.s.) hanımının Hz. İbrâhim'in yüzünü yıkaması için ayaklarının altına koyduğu taş mucize olarak çıkan ayak izlerine denir. Ancak bazı müfessirlerce bu son rivâyet zayıf görülmüştür.²²⁰ Rivâyetler ne olursa olsun Makâm-ı İbrâhim'in namazgâh edinilmesi Bakara sûresinde beyan edilen âyetle emredilmektedir.²²¹

Böylesine kıymete hâiz bir beldeye Hz. İbrâhim'in Allah'ın evini inşa etmesi emredilmiştir. Bu bina sürecinde yardımcısı Hz. İsmâil'dir. Ancak Beytullâh'ı inşa ettikleri âyetlerde önce baba ve oğula oranın temizlenmesi “*Evimi tavaf edenler, ibadet maksadıyla orada kalanlar, rükû ve sücûd edenler için temizleyin!*”²²² emredilmiştir. İslâm ulemâsı, bu âyetle Kâbe'nin maddî ve manevî anlamda temizlenmesinin emredildiğini söylemişlerdir. Maddî olarak her türlü pislik ve necasetten; manevî olarak ise putlardan, Allah (c.c.) dışında tapınılan her şeyden, şirkten, şüphe, yalan söz ve çirkin amelden yahut kâfirlerden temizlenmesi emredilmiştir.²²³ Kuşeyrî (ö. 465/1072) (r.aleyh) ise işari bir yorumla onların aslında kalpleri temizlemekle emredildiği görüşünü ortaya koymuştur.²²⁴ İbn Kesîr (ö. 774/1373) (r.aleyh), mescitlerin temizlenmesi emrinin dayanağından biri olarak bu âyeti göstermiştir.²²⁵

Beytullâh'ı temizlikle emredildikten sonra âyet-i kerimelerin siyakından anlaşıldığı üzere Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil Kâbe'yi inşa etmeye başlamıştır. Bu durum, “*İbrâhim ve İsmâil Kâbe'nin temellerini yükseltirken...*”²²⁶ âyetinde

²²⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/33-35; Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-sünne*, 1/561; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 4/89; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 1/187; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 3/303-305; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/208; Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, 1/134; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/290-291; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1/710.

²²¹ Bkz. el-Bakara 2/125.

²²² el-Bakara 2/125.

²²³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/38; Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-sünne*, 1/562; Semerkandî, *Tefsîru Ebi Leys*, 1/157; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 1/188; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 3/307; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/208; Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, 1/134; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/295; Sâbûnî, *Sâfvetü't-tefâsîr*, 1/119.

²²⁴ Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât*, 1/124.

²²⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/297. Ayrıca bkz. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1/712.

²²⁶ el-Bakara 2/127.

görüldüğü üzere geniş zaman sigasında verilerek dinleyicinin, okuyucunun hayal dünyasında sahneyi canlandırmaktadır.

Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil'in Kâbe'yi inşa sürecine nasıl başladıklarına dair tefsir kitaplarında rivâyetler bulunmaktadır. Buna göre; İbrâhim (a.s.) bir gün Mekke'ye oğlu İsmâil'i ziyarete gelir ve onu zem zem kuyusuna yakın bir yerde okunu tamir ederken bulur. Hz. İsmâil babasını görünce hürmetle ayağa kalkar ve baba oğul kucaklaşarak selamlaşırlar. İbrâhim (a.s.) oğluna Rabbinin kendisine bir emir verdiğini açıklayınca, İsmâil (a.s.) babasına bu emre itaat etmesini söyler. Bunun üzerine babası ona bu işte kendisine yardımcı olup olmayacağı sorunca o, hiç düşünmeden evet cevabını verir. Hz. İbrâhim Kâbe'nin temellerinin bulunduğu yeri işaret ederek *"Rabbim bana orada kendisi için bir ev yapmamı emretti"* der ve baba-oğul Beytullâh'ın inşasına başlar.²²⁷ Hz. İbrâhim Kâbe'nin temellerini, duvarlarını yükseltirken Hz. İsmâil babasına taşları elleri ile uzatarak yardımcı olmaktadır. Her bir duvar bittiğinde ise diğer duvara geçerek bu şekilde onun etrafında dönmüşlerdir.²²⁸

Kâbe'yi inşa esnasında baba-oğul dua etmişlerdir. Onların duaları ilgili yerde ele alınacağı için bu başlık altında bahsedilmeyecektir. Burada baba ve oğulun amel-i salihayı birlikte eda üzere emredildiği ve emre itaatte gösterdikleri üstün ahlâk önemli görülmektedir. Bugün baba ve oğulun inşa ettiği yeryüzünün en kutsal mabedine dünyanın dört bir tarafından milyonlarca Müslüman akın ederek Cenâb-ı Hakk'a kulluk ve itaat etmektedirler.

2.3. DUALARI BAKIMINDAN BABALAR VE OĞULLARI

2.3.1. İbrâhim (a.s.)

Hz. İbrâhim'in dualarına Kur'ân-ı Kerim'de pek çok âyette yer verilmiştir. Bu âyetlere bakıldığı zaman görülmektedir ki, çoğunlukla bir imtihana muhatap olduktan sonra Allah'ın (c.c.) emrine itaatte devamlı olabilmek, imtihanı geçmek üzere duaları bulunmaktadır.

2.3.1.1. Hz. İbrâhim ve Salih Evlat Duası

²²⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/67; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/304.

²²⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/67; Semerkandî, *Tefsîru Ebî Leys*, 1/158; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/210; Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, 1/135; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân al-Azîm*, 1/293.

Önceki başlıklarda değinildiği üzere Hz. İbrâhim uzun süre evlat sahibi olamayınca Rabbine iltica ederek “*Ey Rabbim! Bana salihlerden olacak bir evlat ihsan et!*” demiş ve “*Biz de ona yumuşak huylu (halim) bir oğul ile müjdeledik.*”²²⁹ tebşirine nail olmuştur.

İbrâhim’in (a.s.), Allah Teâlâ’dan salih evlat istemesinin manası; talep edilen evladın Allah’a (c.c.) asi olmayıp itaatkâr olması, yeryüzünde fesat ve bozgunculuk çıkarmayıp, bulunduğu yerde huzurun hâkim olmasıdır.²³⁰ Böylece o, İbrâhim’in (a.s.) risâlet görevinde yardımcı olacak, gurbete onunla beraber gelecek ve her bakımdan ona itaat edecek bir çocuk arzu etmiştir.²³¹ Nahcuvânî (ö. 920/1514 [?]) (r.aleyh) İbrâhim’in (a.s.) bu duasını şu şekilde tefsir etmiştir: “*Ey beni çeşit çeşit nimet ve ikramlarla terbiye eden, yetiştiren Rabbim! Bana senin razı olacağın, katında makbul, tevfikini refik eyleyip salih ve felaha ulaşmış kullarının arasına girecek salih bir evlat ikram eyle.*”²³²

İbrâhim’in (a.s.) bu kısacık duası bir babanın zürriyeti hakkında edeceği duaların adabını da öğretir niteliktedir. Nitekim çocuk Allah’ın (c.c.) bir hediyesi ve nimetidir.²³³ Bu nimet, eğer o çocuk salih ise kâmil olur. Böyle salih bir evlat babasının göz bebeğidir, onun içini ferahlatır.²³⁴ İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) (r.aleyh), bu duadan çıkarılan hikmetleri şu şekilde belirtmiştir:

Bir kulun salihlerden olmak kaydıyla Allah’tan (c.c.) erkek evlat istemesi caizdir. Zira İbrâhim (a.s.) duasında salih bir evlat istemiştir. Zekeriyâ (a.s.) ise Rabbinden hayırlı bir nesli “*Rabbim! Bana katından hayırlı bir nesil ver*”²³⁵ sözleriyle istemiştir. Aynı şekilde haklarında övgüyle bahsedilen müminler de hep “*Ey Rabbimiz! Eşlerimizi ve çocuklarımızı bize göz aydınlığı kıl ve bizi Allah’a karşı gelmekten sakınan muttakîlere önder eyle!*”²³⁶ niyazla Cenâb-ı Hakk’a tazarru etmişlerdir. Evlat isteyen kişilerin peygamberlerden öğrendikleri şekilde evlat talep

²²⁹ es-Sâffât 37/100-101.

²³⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 21/72.

²³¹ Beyzâvî, *Envâru’t-tenzil*, 5/14; İbn Acîbe, *el-Bahru’l-medîd*, 4/608; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 12/121.

²³² Ni’metullah B. Mahmûd en-Nahcuvânî, *el-Fevâtihu’l-ilâhiyye ve’l-mefâtihu’l-gaybiyye el-mûdihatü li’l-kelimi’l-Kur’âniyye ve’l-hikemi’l-furkâniyye*, (Mısır: Dâru’l-kâbî li’n-neşr, 1419/1999), 2/219.

²³³ Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-sünne*, 8/577.

²³⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 23/148.

²³⁵ Âl-i İmrân 3/38. Âyet-i kerimde geçen “tayyip” kelimesinin anlamı meallerde temiz yahut hayırlı olarak tercüme edilmiştir.

²³⁶ el-Furkân 25/74

etmesi gerekir. Çünkü onlar Allah'ın (c.c.) seçkin kullarıdır, onların bu duaları nasıl kabul olduysa aynı üslup ile yapılan duaların da Allah katında makbul olacağı ümit edilir. Buna göre evlat isteği Allah (c.c.) rızasını kazanmak için olmalıdır. Nefsin arzuları ve dünyalık için evlat talep edilmemelidir.²³⁷

Bu kısa, ancak muhtevasında pek çok hikmet içeren duanın devamında Cenâb-ı Hakk'ın bu duaya verdiği karşılığın da bir o kadar veciz ve ibret dolu olduğu görülmektedir. İbrâhim'in (a.s.) duasındaki eksik bıraktığı yer Allah Teâlâ tarafından doldurulmuş ve ona "Yumuşak huylu (halîm) bir oğlan çocuğu" müjdesi verilmiştir. Müfessirler ona verilen bu müjdenin bir takım inceliklerine işaret ederler. Öncelikle İbrâhim (a.s.) Kur'ân-ı Kerim'de **halîm** sıfatıyla birden fazla yerde anılmıştır.²³⁸ Fahreddin Râzî (r.aleyh), duaya icabet edildiği bildirilen bu âyette müjdelenen oğlunun da kendi sıfatıyla sıfatlanmasının, onun fazilet ve şeref olarak babasının makamına geçeceğine işaret ettiğini söylemiştir.²³⁹ Öyle ki, bu çocuk salih olmasının yanında babasının da vefatından sonra onun makamına geçebilecek liyakata sahip olacaktır. Vâhidî ve Begavî (ö. 516/1122) (r.aleyhimâ) de Hz. İbrâhim'in manevi makamının nübüvvet olduğunu göz önünde tutarak bu konunun önemine işaret ederler. Onlar, doğacak olan çocuğun **halîm** olarak muttasıf olmasının onun nebi olacağına ve hilm ile sıfatlanacak, o huyunu ortaya çıkaracak yaşa kadar yaşayacağına dair bir müjde barındırdığını da dile getirmişlerdir.²⁴⁰ Çünkü küçük çocuklar hilm ile sıfatlanamaz. Bu sıfat onlar büyüdüğünde onlara taltif edilir.²⁴¹

Hayırlı bir evlat için dua etmek günümüze hatta kıyamete kadar geçerliliğe sahip bir öneme haizdir. Hz. Zekeriyyâ ile ilgili başlık altında izah edileceği üzere hem Hz. İbrâhim hem Hz. Zekeriyyâ temiz, salih bir zürriyet talep etmiştir. Neslin ne kadar ehemmiyetli olduğu bu dualardan anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. İbrâhim'in neslinden peygamberler gelmiş ve hatta Eşrefü'l-Enbiyâ (s.a.v.) onun temiz soyundan çıkmıştır. O ise "Peygamberlerin Atası" lakabına müşerref olmuştur. Her iki peygamberin yaşlılıklarında sabırlı duaları neticesinde evlat sahibi olması, nübüvvetlerini destekleyen bir mucizedir. Bununla birlikte o mucizenin sebeplerinden biri olarak

²³⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-sünne*, 8/577.

²³⁸ Bkz. et-Tevbe 9/114; Hûd 11/75.

²³⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 26/345.

²⁴⁰ Vâhidî, *et-Teşîru'l-basît*, 19/80; Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 4/35.

²⁴¹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/98.

görülebilecek duaları ise bize kıyamete dek örneklik teşkil etmektedir. Onların salih evlat isteği ferdi bir talepmiş gibi gözükmesine rağmen toplum zincirinin baklalarını oluşturması açısından ne kadar değerli olduğu düşünülmelidir.

2.3.1.2. Hz. İbrâhîm'in Eşi ve Evladının Hicreti Esnasında Ettiği Dua

Hz. İbrâhîm'in Allah'a (c.c.) olan itaatının bir göstergesi olarak incelenen hicret hadisesi bu noktada bir başka yönüyle karşılık bulmaktadır. Allah Teâlâ tarafından hanımı ve çocuğunu ekinsiz bir vadiye bırakmakla emredilen İbrâhîm (a.s.), bunun bir imtihan olduğu bilincinde olmalıdır ki bu çetin sınavdaki niyazı Kur'ân'da yerini almıştır. İbrâhîm sûresinin 37 ve 38. âyetlerinde beyan edildiği üzere Halîlullâh'ın (a.s.) imtihanı ne kadar ağır olursa olsun nebevî bir edeple Kedâ tepelerinde çıkararak şu dua ile Rabbine iltica etmiştir:²⁴²

“Rabbimiz!²⁴³ Ben zürriyetimden bir kısmını, senin Beyti Harâm'ının yanında, ekinsiz bir vadiye yerleştirdim. Bunu namazı dosdoğru kılmaları için yaptım. Artık sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir. Ve onları bazı meyvelerle rızıklandır ki şükretsiner. Rabbimiz! Şüphesiz sen, gizlediğimizi de, açığa vurduğumuzu da bilirsin. Çünkü yerde ve gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz.”²⁴⁴

Tefsir kaynaklarında İbrâhîm'in (a.s.) **zürriyetim** diye bahsettiği kimselerin oğlu İsmâil ile hanımı Hâcer ve ekin bitmeyen vadiden murad olunan yerin Mekke-i Mükerreme olduğu hususunda ittifak bulunmaktadır.²⁴⁵

İbn Atıyye (ö. 541/1147) (r.aleyh) bu âyetin tefsirinde İbrâhîm peygamberin, Allah'a (c.c.) tevekkülüne işaret ederek, kundaktaki oğlunu ve annesini böyle hiç kimsenin yaşama imkânı olmadığı bir yerde bırakıp gitmesinin sebebini şöyle açıklamıştır: Hz. İbrâhîm'in, Allah'ın (c.c.) eşi ve oğlunu susuzluktan helak etmeyeceğine ve onlara su nimetini ikram edeceğine imanını tamdır, bu sebeple içinde buldukları vadiyi 'ekin bitmez' olarak tanımlamış ancak su bulma hakkında bir şey

²⁴² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 17/19; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9/369; Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 4/142 (No. 3364).

²⁴³ İbn Âşûr (r.aleyh) duada “ربنا” şeklinde çoğul sığa kullanılmasının sebebini, bu duayı ederken İbrâhîm'in (a.s.) yanında Hz. İsmail'in de bulunması olarak açıklamaktadır. Bakara sûresi 128. âyette Hz. İbrâhîm'in ve Hz. İsmail'in Kâbe'yi inşa ederken yine aynı sığa ile dua etmelerini, bu görüşüne delil olarak getirmiştir. Bkz. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 13/240.

²⁴⁴ İbrâhîm 14/37-38.

²⁴⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 2/408; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 17/23; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 3/138; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 12/488; Begavî, *Meâlimu't-tenzil*, 3/43; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 19/104; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9/371.

söylememiştir. Eğer buna inanıp bilmeseydi duasında ‘su bulunmaz’ sıfatını da dillendirir ve bunun için de Rabbine dua ederdi.²⁴⁶ Nitekim Allah Teâlâ İsmâil bebek ve annesi Hâcer vesilesi ile Mekke’yi ziyaret eden her kimseye bir ikram olarak zemzem kuyularını bahşetmiştir. Bu hadise muhtelif kaynaklarda beyan olunmaktadır.²⁴⁷

İbrâhim (a.s.), duasında zürriyetini ekin bitmez bir vadide Allah’a (c.c.) farz kıldığı namazı kılmaları için bıraktığını beyan etmiştir.²⁴⁸ Ancak dikkat edilmesi gereken nokta, duanın çoğul sigasıyla ‘يقيموا’ şeklinde yapılmış olduğudur. İbn Atıyye (r.aleyh), bunu bir müjde olarak yorumlar. Çünkü Allah Teâlâ, Hz. İbrâhim’e zürriyetinin helak olmayacağını aksine orada bir hayat kurarak kendi pak zürriyetinden yeni nesiller geleceğini bildirmiş olmalıdır. Bu sebepten dolaydır ki İbrâhim (a.s.), duasını çoğul sigada yapmıştır. Yani o, “*İsmâil ve zürriyetinden devam edenler namaz kılsın.*” niyazında bulunmuştur.²⁴⁹ İbn Atıyye’nin bu yorumundan Hz. İbrâhim’in duasında zürriyetini koruması için Allah’a (c.c.) sarahaten olmasa da ta’riz üslubuyla niyaz ettiği ve bu duasına icabet edildiği anlaşılmaktadır. Kurtubî ve Ebû Hayyân (ö. 745/1344) (r.aleyhimâ) ise hususen namazın zikredilmiş olmasındaki hikmeti, faziletinin çokluğuyla yahut her hayrın sebebi olması ile bağdaştırır.²⁵⁰

Aslında Hz. İbrâhim, bir baba olarak namaz vurgusu ile çok önemli bir duruma değinmiş ve ardından gelecek nesillere paha biçilemez bir mesaj vermiştir. Onun bu duasından -özelde namaz bağlamında, genelde ise ibadet bağlamında bakıldığında- zürriyetin salahiyeti için babaların uhrevi âleme müteallik duaları öne çıkar. Nitekim neslinin ahiret hayatını düşünen bir baba olarak o, onların ıssız bir vadide kalacak olmalarına rağmen bu firkatı ibadetle bağdaştırmıştır ve duasına namaz ile başlamıştır. Çünkü Kur’ân’da da zikredildiği üzere namaz insanoğlunu hayâsızlıktan ve kötülükten

²⁴⁶ İbn Atıyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, 3/341.

²⁴⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 17/19-20, 21; a.mlf., *Târîhu’r-rusul ve’l-mülûk*, 1/257-258; Begavî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 3/43; Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 19/104; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh*, 1/93; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 3/369.

²⁴⁸ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 2/408; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 17/25. İbn Abbas’a (r.anhümâ) isnat edilen bir rivâyete göre burada sadece namaz kastedilmemektedir. Namazın bir parça olduğu tüm ibadetler kastedilmektedir. Bkz. Vâhidî, *et-Tefsîru’l-basît*, 12/488.

²⁴⁹ İbn Atıyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, 3/342.

²⁵⁰ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9/371; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, 6/446.

alıkları.²⁵¹ Böylece gönlünü Rabbine bağlayan bir nesil, sonraki imtihanlarda da o gönül bağıni koparmayarak zorluklara ve afetlere göğüs gerecektir.

Halîlullâh (a.s.) yine duasında “*İnsanların bir kısmının gönülleri onlara meyletsin*”²⁵² demektedir. Müfessirler, İbrâhim’in (a.s.) duasında ‘insanların bir kısmı’ şeklinde bir takyitte bulunmasaydı o bölgede izdiham olacağı, her millet, kabile ve dinden insanın oraya akın edeceği görüşünü dile getirmiştir. Ancak o, bir kısım insan demiş ve Allah Teâlâ bu duasına icabet olarak Müslümanların gönüllerini Hz. İsmâil ve Hz. Hâcer’in bulunduğu mukaddes Mekke’ye meylettirmiştir.²⁵³

Müfessirler onun bu şekilde dua etmesindeki maksudun ne olduğu hususunda da farklı yorumlar getirmiştir. İçlerinden bazıları ekinin suyun olmadığı yerde insan da bulunmadığını, böyle bir ortamda bulunan kimsenin pek tabi olarak yalnızlık hissederek ürkeceğini ve bulunduğu yere alışamayacağını söylemiştir. Onların bu görüşüne göre İbrâhim (a.s.), insanların bir kısmının gönüllerinin Hz. Hâcer ve İsmâil’e meyletmesiyle onların yanında kalmaları ve onlara arkadaş olmalarını arzu etmişti.²⁵⁴ Bir diğer görüşe göre insanın gönüllerinin meyletmesi ile oraya gidecekler, yanlarında Hz. Hâcer ve Hz. İsmâil’in de yiyecek-içeceklerini götürecekler ve böylece hayatlarını idame ettireceklerdi.²⁵⁵ Üçüncü bir görüşe göre insanların gönüllerinin sadece zürriyetine değil o bölgeye meyletmesi arzu edilendir. Bu şekilde insanlar Kâbe’yi hac etmek için akın akın o bölgeye gelecektir.²⁵⁶ Bu görüşe göre dua hem dünyalık hem ukbalık haslete sahiptir. Dünyalık yönü; insanların hac etmek için dahi gelirken bir yandan ticaret münasebetiyle alışverişte bulunarak yiyecek, içecek vb. vasıtalarla maişetlerini sağlaması ve ziyadeleştirmeleridir. Ukbalık yönü ise onların o mübarek beldeye itaat ve hac menâsiklerini yerine getirme niyetiyle yola çıkıyor olmalarıdır.²⁵⁷

²⁵¹ el-Ankebût 29/45.

²⁵² İbrâhîm 14/37.

²⁵³ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 2/408; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 17/25; Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-sünne*, 6/404; Vâhidî, *et-Tefsîru’l-basît*, 12/490; Begavî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 3/44; İbn Atıyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, 3/342; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 19/105; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9/373, İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 4/441.

²⁵⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-sünne*, 6/404; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, 3/138.

²⁵⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-sünne*, 6/404.

²⁵⁶ Vâhidî, *et-Tefsîru’l-basît*, 12/489; Begavî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 3/44.

²⁵⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 19/105.

Allah Teâlâ'nın, Halîl'inin bu duasına Hz. İsmâil ve Hz. Hâcer'in bulunduğu bölgeye Cürhüm kabilesini göndererek icabet ettiği İslâm kaynaklarındaki rivâyetlerden anlaşılmaktadır.²⁵⁸ Bu duadan hâsıl olan bereket neticesinde Cürhüm kabilesiyle başlayan muhabbet bağı,²⁵⁹ bugün dünyanın dört bir yanındaki Müslümanların orayı ziyaret etmeleri ile devam etmektedir. Nitekim İbn Âşûr (ö.1973) (r.aleyh), bu âyetin tefsirinde insanların, bir beldenin içinde yaşayanlara muhabbet göstermesiyle orayı tekrar tekrar ziyaret etmeyi arzulayacağı görüşünü dile getirmektedir. Onun bu görüşüne göre, Müslümanların gönüllerinin Hz. Hâcer ve Hz. İsmâil'e meyletmesi aynı zamanda o kutsal beldeyi tekrar tekrar hac ve umre vesile ile ziyaret etmelerine sebep olmaktadır.²⁶⁰

İbrâhim'in (a.s) duasındaki son arzusu zürriyetinin "meyvelerle" rızıklandırılmasıdır. Ancak o bunu bir sebebe bağlamış ve "Umulur ki şükretsizler"²⁶¹ demiştir. Taberî (ö. 310/923) (r.aleyh), Hz. İbrâhim'in ekin bitmeyen bir yerde bu duayı etmesinin fevkalade önemli olduğuna değinmiştir. Çünkü aslında o, bu şekilde dua ederek Allah'a (c.c.) olan tevekkülünü gözler önüne sermekte ve zürriyetinin maişetini ve rızıkını er-Rezzâk (c.c.) olandan talep etmektedir. Bu şekliyle Halîlullah (a.s.), zahirde meyve talebinde bulunarak, ıssız bir vadiye bıraktığı ehlinin meyvelerin, ekinlerin bittiği diğer beldeler gibi nimetlendirilmesini arzu etmiştir.²⁶² Bununla beraber onun sadece meyve kelimesini kullanması, herhangi bir takyid ya da sınırlamanın kastedildiği anlamına gelmemektedir. Müfessirler meyve denilerek tüm yiyeceklerin kastedildiğini söylemiştir.²⁶³

Kur'ân-ı Kerim'de bizzat Cenâb-ı Hakk tarafından İbrâhim'in (a.s.) duasında talep ettiği nimetlere zürriyetinin ve onlarla birlikte Mekke'de yaşayanların kavuştukları şu ayetle beyan edilmiştir:

²⁵⁸ Rivâyetler için bkz. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 17/20-21; Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 3/44; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9/374.

²⁵⁹ İbn Âşûr (r.aleyh) âyet-i kerimde tercih edilen 'gönüller' kelimesinin hususi olduğuna değinmiştir. Zira bu kelimenin ihtiyarıyla, Müslümanların o beldeye muhabbet ve şevkle gittiğine işaret edilmektedir. Onun bu görüşüne göre oraya muhabbet duyarak koşarcasına giden sanki bedenler değil de gönüllerdir. Bkz. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 13/241.

²⁶⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 13/242.

²⁶¹ İbrâhim 14/37.

²⁶² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 17/26.

²⁶³ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-sünne*, 6/404.

Biz onları, kendi katımızdan bir rızık olarak her türlü meyve ve mahsullerin kendisinde toplanıp getirildiği, güvenli, dokunulmaz bir yere (Mekke-i Mükerreme'ye) yerleştirmedik mi? Fakat onların çoğu bilmezler.²⁶⁴

Malumdur ki Mekke toprak yapısı itibariyle mahsul yetişmeyen bir bölge olmasına rağmen civarında Tâif gibi bereketli mahsuller veren şehirler bulunmaktadır. Mekke halkı Tâif, Şam gibi şehirlerle yapılan ticaret vasıtası ile bu mahsulleri âyet-i kerimede de işaret edildiği üzere bünyesinde toplamaktadır.²⁶⁵ Cenâb-ı Hakk'ın bu duaya icabetinin Mekke civarına Tâif şehrinin kurulması yoluyla olduğu rivâyetlerden anlaşılmaktadır.²⁶⁶ Nitekim İbn Atıyye'nin (r.aleyh) tefsirinde yer verdiği rivâyete göre; Hz. İbrâhim rızık duasını yaptığında Allah (c.c.), Cebrâil'i (a.s.) Filistin'e göndermiştir. O, kanadıyla Filistin topraklarından bir parça alarak Mekke'ye gelmiş ve Kâbe'nin etrafını 7 kez tavaf etmiştir. Bu tavafın ardından kanadındaki toprak parçasını bugünkü Sakîf mevkiine, yani Tâif şehrinin bulunduğu bölgeye yerleştirmiş, şehrin Kâbe'yi tavaf etmesinden mülhem olarak böyle isimlendirilmiştir. Tâif şehri civarındaki beldelere nispetle ağaçlarıyla ve meyveleriyle maruftur.²⁶⁷

İbrâhim'in (a.s.), tüm bu duaları yapmasının sebebi zürriyetinin bu nimetlere karşı şükretmesidir ve bunu duasının sonunda belirtilmiştir. Râzî (r.aleyh), âyet-i kerimenin bu şekilde neticelenmesinden çıkarılması gereken hikmeti şu ifadelerle özetlemiştir:

Akıllı kimse için dünya menfaatlerinde kolaylığı arzu etmedeki maksat; kulun kendisi ve Allah Teâlâ arasına mesafe koyan her türlü meşgaleden uzaklaşarak ibadet ve taat ile meşgul olabilmesidir. Bu sebeptir ki, İbrâhim (a.s.) evlatları için dünyalık menfaatlerin kolaylığını, onları ibadet ve itaatten berî kılan dünyevi meşguliyetlerinden uzaklaşarak, emroldukları namazı eda etmeleri ve vacip kılınan ibadetlerle işgal etmeleri temennisi ile istemiştir. Buna delil olarak da duasının başından beri talep ettiklerini 'umulur ki şükredeler' ibaresiyle tamamlamaktadır.²⁶⁸

Hz. İbrâhim'in tüm bu temenni ve niyazından sonra içinde bulunduğu bu çetin imtihanda sabit kalabilmek için Rabbine münacat ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim o,

²⁶⁴ el-Kasas 28/57.

²⁶⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/441.

²⁶⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/52; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9/373.

²⁶⁷ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 3/312; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/209; 3/342.

²⁶⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 19/105.

“Rabbimiz! Şüphesiz sen, gizlediğimizi de, açığa vurduğumuzu da bilirsin. Çünkü yerde ve gökte hiçbir şey Allah’a gizli kalmaz”²⁶⁹ sözleriyle diline sarahaten vuramasa dahi gönlünde olan bir endişeden bahsetmektedir. Onun duasında belirttiği gönlünde gizlediği şeyin Hz. İsmâil ve Hz. Hâcer’den ayrılıp onları ekin bitmez, insan geçmez bir yerde bir başlarına bırakmanın acısı olduğu görüşü zikredilmektedir.²⁷⁰

Dikkat edilirse Halilullah (a.s.) bir peygamber olarak bu hususu çok iyi bilmektedir. Öyleyse niçin niyazına bu eklemeyi yapma ihtiyacı hissetmiştir? Bildiği bu hakikati diliyle de ikrar etmesi, nebevî ahlâkının ve öğretisinin bir gereği olarak kendisinden sonra gelen ümmetler için bir ibret vesikası olma durumundadır. Nitekim İbn Âşûr (r.aleyh), buna dikkat çekerek İbrâhim’in (a.s.) kendi nesline ve kendisinden sonra onun izinden gelen ümmetlere bu sözleriyle bir ders verdiğini söylemiştir. O (a.s.), lisanıyla ikrar ettiği bu hakikatte Allah’ın (c.c.) her zaman, mekân ve durumda kullarını murakabe ettiğini, kulların da bu bilinçle tefekkür ve tedebbür ederek bir hayat sürmeleri ve her adımda buna riâyet ederek salih niyetlerle yola çıkmaları gerektiğine işaret etmiştir.²⁷¹

2.3.1.3. Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil’in Beytullah’ı İnşa Esnasındaki Duaları

Hz. İbrâhim’in ve Hz. İsmâil’in Allah’ın evini inşa ederken ettikleri bir takım dualar, Bakara sûresinde 127-129. âyetlerde yer almaktadır. Onlar, Beytullah’ı hem inşa ediyor hem de Rablerine “Rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur, şüphesiz ki sen işiten ve bilensin”²⁷² diyerek yakarıyorlardı.²⁷³ Onların böylesine hayırlı bir iş için dua etmeleri müfessirlerce çok önemli görülerek bundan ders çıkarılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bunu şu şekilde hulasa etmek mümkündür:

Evvela baba ve oğlun ettiği bu duaya mukabil denilmektedir ki, onların inşa ettiği bu ev, bir mesken, barınma yeri değil, Allah’a (c.c.) ibadet ve kulluk etmek isteyen her mümin için bir mabettir. Çünkü kendileri için kalacak bir ev inşa etseler bu

²⁶⁹ İbrâhîm 14/38.

²⁷⁰ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 2/409; Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-sünne*, 6/405; Begavî, *Meâlimu’t-tenzil*, 3/44; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 19/105; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9/375.

²⁷¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 13/243.

²⁷² el-Bakara 2/127. Bir başka rivâyete göre bu duayı inşaat tamam olduktan sonra söylemişlerdir. Bkz. Semerkandî, *Tefsîru Ebî Leys*, 1/158; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 4/114.

²⁷³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/64; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/188; Nesefî, *Medâriku’t-tenzil*, 1/135; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 3/302; Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr*, 1/119.

şekilde bir kabul beklemezlerdi.²⁷⁴ Öyleyse onlar, Rablerinin rızasını umarak inananlar için bir hizmette bulunmuşlardır. Binâen aleyh, insan hayırlı bir amelde bulunduğu kabulü için dua etmelidir. Denilmektedir ki, kişinin hayırlı bir işi bitirdiğinde kabul olup olmama endişesi, o işi yapma esnasından daha fazla olmalıdır. Çünkü Allah Teâlâ yalnızca kendisinden korkan muttakilerin amellerini, ibadetlerini kabul buyurur.²⁷⁵ Bu sebeple kul bunun korkusunu yaşmalıdır. Nitekim Mü'minûn sûresinde sadaka verip bunun kabul olmama korkusunu taşıyan iman edenlerden “Onlar, verdiklerini, kalpleri her an Rablerine dönüyor olmanın haşyetiyle ürpererek verirler”²⁷⁶ âyetiyle bahsedilmektedir.²⁷⁷

Baba ve oğlun inşa esnasındaki bir diğer mühim duası “*Rabbimiz! İkimizi yalnız sana teslim olanlardan eyle. Neslimizden de sana teslim olacak bir ümmet getir*”²⁷⁸ olmuştur. Burada onların nebevi ahlâkı ortaya çıkmaktadır ki o; kendileri için istedikleri hayrın zürriyetlerine şamil olmalarını talep etmeleridir.

Müfessirler âyet-i kerimede geçen مُسْلِمِينَ ibaresinden²⁷⁹ kastedilenin ne olduğu hakkında farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Mukâtil (ö.150/767) (r.aleyh), bu kelimedden maksadın “Sana ihlasla yönelenlerden eyle, sana ihlaslı eyle” olduğunu söylerken²⁸⁰, içlerinde Taberî'nin de bulunduğu bir grup müfessir bunun “Sana teslim olmuş, itaatkâr, hiçbir şeyi şirk koşmayan muvahhidlerden, hükmüne boyun eğenlerden eyle” anlamında olduğunu ifade etmişlerdir.²⁸¹ Her ikisinin de peygamber olmasına rağmen böyle bir dua yapmaları dikkati celbeden bir noktadır. Tevhid dini üzere olmalarına ve Allah (c.c.) adına bir mabed inşa etmelerine rağmen bu duayı etmelerinin sebebi sorgulanmış ve onların aslında bu dua ile “Ey Rabbimiz! İmanımızı daima tazeleyerek ziyadeleştir!” yahut “Bizi dinimizde sabitkadem eyle!” şeklinde bir yöneliş yaptıkları cevap olarak beyan edilmiştir.²⁸² Öyleyse onların bu dualarından

²⁷⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/72.

²⁷⁵ El-Mâide 5/27.

²⁷⁶ el-Mü'minûn 23/60.

²⁷⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-sünne*, 1/564; Semerkandî, *Tefsîru Ebî Leys*, 1/158; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/302.

²⁷⁸ el-Bakara 2/128.

²⁷⁹ Meallerde teslim olan yahut boyun eğen şeklinde tercüme bulunmektedir.

²⁸⁰ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 1/139. Ayrıca bkz. Semerkandî, *Tefsîru Ebî Leys*, 1/158.

²⁸¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/73; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 4/115; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 3/317; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/315; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 1/119.

²⁸² Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-sünne*, 1/565; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/211; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/290.

kulun dini üzerinde sabitkadem olması ve imanının ziyadeleşmesi için dua etmesi gerektiği anlaşılabilir. Bu nebevî öğretisi Fahri Kâinât Efendimizin (s.a.v.) mübarek ağızlarından sık sık “*Ey kalpleri evirip çeviren Allah’ım! Kalbimi senin dinin üzere sabitkadem eyle!*” kelimeleriyle sadır olmuştur.²⁸³ Bu hayırlı temenniye zürriyetlerinden bir kısmı için²⁸⁴ de talep etmişler ve Mâtürîdî’ye göre bu duaya Allah Teâlâ, ümmet-i Muhammed ile isticap etmiştir.²⁸⁵ Kuşeyri, Hz. İbrâhim’in bir baba olarak, Hz. İsmâil’in ise henüz baba olmamasına rağmen gelecek nesiller için yaptığı bu duayı çok önemli görmüştür. O, kendilerinden sonra mallarına varis olması için evlatlarına dua eden babalarla, kendisinden sonra Allah’a itaati öncelikleyecek evlatlar için niyaz edenler arasında ne büyük bir fark olduğuna dikkati çekmiştir.²⁸⁶ Bu, tüm evlat sahiplerinin dualarında ehemmiyet göstermesi gereken bir âb-ı hayat mesabesindedir.

Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil imanları için ettikleri dualarına “*Bize menâsiki göster/öğret ve tövbelerimizi kabul buyur. Şüphesiz tövbeleri kabul eden ve çok merhametli olan ancak sensin!*”²⁸⁷ şeklinde devam etmişlerdir. Burada dikkati mucîb nokta şudur ki; baba oğul önce imanları için dua etmişler, buna müteakip olarak amel hususunda duaya sarılmışlardır. Menâsik, mensek kelimesinin çoğulu olup nüsük veya nüsük yerleri demektir.²⁸⁸ Yani bir başka deyişle kulun Allah’ı (c.c.) razı etmek için ve O’na yakınlaşmak için yaptığı işler ya da bu işleri işlediği yerdir. Bunlar kurban kesmek, namaz kılmak, tavaf yahut sa’y ameli/yeri olabilir. Bu sebeple Meş’ari Harâm’a²⁸⁹ menâsik de denmektedir.²⁹⁰ Buna bağlı olarak müfessirler, Hz. İbrâhim ve

²⁸³ Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*. thk. Semîr b. Emîr ez-Züheyri, (Riyad: Mektebetü’l-meârif li’n-neşri ve’t-tevzi’, 1419/1998) 358 (No. 683); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût v.d (Beyrut: Müessesetu’r-risâle, 1521/2001), 19/160 (No. 2107); Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *el-Câmi’u’s-sahîh (Sünenü’t-Tirmizî)*, thk. Ahmed Muhammed Şakir v.d., (Mısır: Şeriketü mektebeti ve matba’ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975), 4/448 (No. 2140); Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce, *es-Sünen (Sünenü İbn Mâce)*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Mısır: Daru ihyâi’l-kütübi’l-arabiyye, t.y.) 2/260 (No. 3834).

²⁸⁴ Âyeti celîlede من ذريتنا (zürriyetimizden bir kısmı) ibaresi zikredilmiştir.

²⁸⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-sünne*, 1/565. Ayrıca bkz. Vâhidî, *et-Tefsîru’l-basît*, 3/318; Nesefî, *Medâriku’t-tenzil*, 1/135.

²⁸⁶ Kuşeyrî, *Letâifu’l-işârât*, 1/125.

²⁸⁷ el-Bakara 2/128.

²⁸⁸ Yazır, *Hak Dîni*, 1/493.

²⁸⁹ Meş’ari Harâm: Bu ibare Bakara sûresinin 198. âyetinde geçmekte olup İslâm kaynaklarında Hac görevinin ifâ edildiği yer olan Arafat ve Mina arasındaki kısma işaret eder. Bkz. Salim Ögüt, “Meş’ari Harâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/631.

²⁹⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/79-80.

Hiz. İsmâil'in öğrenmek istedikleri şeyin Hac menâsiki ya da Allah (c.c.) adına nasıl kurban kesileceği olduğuna dair farklı görüşler serdetmiştir.²⁹¹

Tefsir kaynaklarında Ali b. Ebî Tâlib'den (ö.40/661) (r.anhu) rivâyetle, bu duaya icabet olarak Allah Teâlâ'nın, Cebrail'i (a.s.) onlara gönderdiği ve İbrâhim (a.s.) ile birlikte Arafat ve Mina arasındaki Hac menâsikinin bölgelerini gezerek tek tek ona öğrettiği, birlikte hac edâ ettikleri aktarılmaktadır.²⁹²

Hiz. İbrâhim ve Hiz. İsmâil'in âyetin sonunda tövbe etmeleri de dikkate değerdir. Çünkü her ikisinin de peygamberlikle görevlendirilmesi ve ismet sıfatıyla muttasıf olmasına rağmen tövbe etmeleri İslâm ulemasının da dikkatini çekmiştir. Konuyla ilgili şu görüşler serdedilmiştir:

- a. Kâbe-i Şerîf, dualara en çok icabet edilen mekânlardan biridir. Kendilerinden sonraki nesiller için bir sünnet olması maksadıyla, orada tövbeyle bir mesaj vererek, Allah'ın (c.c.) kullarına, oranın günahlardan arınmak maksadıyla bir tövbe kapısı olması noktasında önder olmuşlardır.²⁹³
- b. Allah Teâlâ Hiz. İbrâhim'i Bakara sûresinde bir takım kelimelerle imtihan ettiğini haber verip, o bunları başarıyla geçince "*Seni sonrakiler için imam kılacağım*"²⁹⁴ demiş ve İbrâhim (a.s.) zürriyetinin de imam olmasını istemiştir. Ancak bir uyarı ile karşılaşmış ve neslinden gelen zalimlerin bu nimete erişemeyeceği kendisine bildirilmiştir. Bu şekilde o, neslinden zalim kimseler olacağını bildiği için zahiren kendileri için tövbe ediyor gibi görünseler dahi aslında zürriyetinden gelecek nefislerine zulmeden kimseler için tövbe etmiştir.²⁹⁵
- c. Hiz. İbrâhim ve Hiz. İsmâil, eğer kasdî olarak yaptıkları bir kusuru bilselerdi bunu zikrederek hususen tövbe ederlerdi. Ancak aksine baba ve oğul bu

²⁹¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/76-77; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 1/191; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 3/321; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/211; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 1/119.

²⁹² Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 1/139; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 4/118; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/211; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 4/55; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/316.

²⁹³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/81; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/211.

²⁹⁴ el-Bakara 2/124.

²⁹⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/81; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/211; Nesefî, *Medâriku't-tenzil*, 1/136.

tövbelerini mücmelen yapmıştır. Onların bu isteği, kulun bilmeden istemeden yaptığı hata ve kusurlarından hesaba çekilebileceğine işaret etmektedir.²⁹⁶

- d. Aslında İbrâhim (a.s.) ve İsmâil (a.s.) tövbe ederek, dinlerinde sebat ve devam talep etmişlerdir.²⁹⁷

Çalışmamız kapsamındaki âyetlere konu olan Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil'in son duası “*Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin âyetlerini kendilerine okuyan, kitap ve hikmeti öğreten, onları temizleyen bir peygamber gönder*”²⁹⁸ olmuştur. Semerkandî (ö.373/983) (r.aleyh), Hz. İbrâhim'in yukarıda belirtildiği üzere zürriyetinden kâfirlerin çıkacağını bildiği için böylesine bir yakarıшта bulunduğunu ileri sürmüştür.²⁹⁹ Müfessirler, eserlerinde bu duaya icabet olarak gönderilen peygamberin Risâletpenâh Efendimiz (s.a.v.) olduğu konusunda müşterek görüş sergilemişlerdir. Buna Peygamberimizin (s.a.v.) “*Ben atam İbrâhim'in duası, İsâ'nın müjdesi, annemin rüyasıyım*” hadisini delil olarak göstermişlerdir.³⁰⁰

Duada talep edilen peygamber bir takım sıfatlarla zikredilmiştir. Bunlar:

- a. İçlerinden bir peygamber olmasıdır. Mâtürîdî (r.aleyh), vasfedilen peygamberin bu ilk özelliğinin zikredildiği ibareyle kastedilenin ne olduğu hakkında üç ihtimal ortaya koymuştur.³⁰¹
- i. (Başka bir dinden değil de) Müslümanlardan bir peygamber olması.
 - ii. İnsanlardan bir peygamber olması ki, (meleklerden yahut cinlerden olmayıp) varlık olarak aynı cinsten olmalarıyla anlayış ve tasdikte kolaylık sağlamaktadır.³⁰²
 - iii. Aynı dili konuştuğu ve müşterek bir çevreyi paylaştığı kendi kavminden, yani Araplardan olması.

²⁹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-sünne*, 1/571.

²⁹⁷ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/211.

²⁹⁸ el-Bakara 2/129.

²⁹⁹ Semerkandî, *Tefsîru Ebî Leys*, 1/158.

³⁰⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/82; Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, /139; Semerkandî, *Tefsîru Ebî Leys*, 1/158; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 4/127; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 1/191-192; Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât*, 1/126; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 3/323-324; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/212; Neseî, *Medâriku't-tenzil*, 1/136; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/315; Yazır, *Hak Dîni*, 1/494; Sâbüni, *Safvetü't-tefâsîr*, 1/120.

³⁰¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-sünne*, 1/571.

³⁰² Ayrıca bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât*, 1/126.

Üçüncü görüş daha çok rağbet görüp tercih edilmiştir. Peygamberimiz (s.a.v.), Arapların soylu, necîb kabilelerinden Kureyş kabilesine mensuptu.³⁰³ Kendi içlerinden, bütün yönleriyle tanıdıkları, aynı yerde doğup birlikte büyüdüğüleri, emin oluşundan şüpheye düşmedikleri bu yüzden yalancılıkla itham edemedikleri, kendi içlerinden tanıdıkları biri olması hasebiyle zatı hakkında kötü şeyler düşündüklerini ileri süremedikleri bir kişiydi. Aynı zamanda Araplar arasında Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ile uzaktan yakından akrabalık bağı bulunmayan hiçbir kabile bulunmamaktaydı.³⁰⁴ Araplar arasında dillerini en fasih ve belîğ şekilde konuşan O'ydu, az sözle çok şey ifade ederdi (cevâmiu'l-kelîmdî,) Arapça'nın tüm lehçelerini Allah (c.c.) O'na öğretmişti, her kabileye kendi lehçeleri ile hitap ederdi.³⁰⁵

- b. Âyeti celîlede zikredilen bir diğer vasıf, kavmine Allah'ın (c.c.) âyetlerini okuması, onlara kitap ve hikmeti öğretmesidir. İslâm ulemâsı âyetlerden, kitap ve hikmetten muradın ne olduğu hakkında farklı görüşler dile getirmiştir. Bu görüşlere göre âyetten maksat Kur'ân-ı Kerim'in kendisi³⁰⁶ veya Allah'ın (c.c.) varlığına delil kevnî âyetlerdir,³⁰⁷ veyahut o tevhid, din, deliller anlamındadır.³⁰⁸ Kitap ise Kur'ân-ı Kerim'dir.³⁰⁹ Hikmet kelimesiyle alakalı olarak müfessirler çeşitli yorumlar yapmıştır.³¹⁰
- c. Hz. İbrâhim ve İsmâil'in dualarında talep ettikleri peygambere ait son vasıf onun gönderildiği kavmi **tezkiye eden** bir elçi olması yönündedir. Arapça'da رَزَقِي kelimesi çoğalmak, artmak, salah anlamlarına gelir. Aynı kökten türeyen

³⁰³ Peygamberimizin necîb nesebi için bkz. Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kebîr*, thk. Muhammed Abdülkâdir Ata, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1410/1990), 3/313.

³⁰⁴ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ bi ta'rifî hukûki'l-Mustafâ* trc. Mehmet Yaşar Kandemir. (İstanbul: Tahlil Yayınları, 1435/2014, 1/70.

³⁰⁵ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 1/186.

³⁰⁶ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 1/139; Semerkandî, *Tefsîru Ebî Leys*, 1/158; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/212; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 1/120.

³⁰⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 4/58.

³⁰⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-sünne*, 1/571; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 1/192; Nesefî, *Medâriku't-tenzil*, 1/136.

³⁰⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/86; Semerkandî, *Tefsîru Ebî Leys*, 1/158; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 1/192; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/212; Nesefî, *Medâriku't-tenzil*, 1/136; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/317; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 1/120.

³¹⁰ Bu yorumlar için bkz. Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 1/139; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/87; Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-sünne*, 1/572; Semerkandî, *Tefsîru Ebî Leys*, 1/158; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 4/120; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 1/192; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basîr*, 3/324; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 4/59. İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/212; Nesefî, *Medâriku't-tenzil*, 1/136; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/317; Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, 1/494; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 1/120.

زَكَّى kelimesi ise temizlik, medhetmek manasını içerir. Yine bu kökten türemiş zekât kelimesi, kişinin elden çıkardığı malı temizleyerek ziyadeleştirmesi anlamındadır. Bu sebeple زَكَّى kelimesi, Kur'ân'da ve hadislerde bazı yerlerde temizlik için, bazı yerlerde ise zekât vermek anlamında kullanılmıştır.³¹¹

Kelimenin içerdiği bu anlam zenginliğine mukabil olarak müfessirler burada hangi anlamın tercih edildiği konusunda muhtelif görüşler beyan edilmiştir. Bunlar:

- a. Kavmini içinde buldukları küfür şirk ve günahlarda salih amellerle temizleyerek Rablerine olan ibadetlerinin artmasına vesile olması,³¹²
- b. Kavmini en faziletli ibadetlere yönlendirmesi,³¹³
- c. Kavminin malları temizlensin diye onlardan zekât alması.³¹⁴

Allah Teâlâ istenilen vasıflarda bir peygamber gönderdiğini Cuma sûresine “*O Allah ki, ümmîlere, içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderendir. Hâlbuki onlar, bundan önce apaçık bir şaşkınlık ve sapıklık içinde idiler*” âyetiyle derç etmiştir.³¹⁵ Yukarıdaki âyette Hz. İbrâhim'e emredilen temizliğin, bu peygamberin vasıfları arasında da zikredilmesi dikkat-i mucîb olmakla birlikte düşündürücüdür. Nitekim her iki temizliğin ne olduğu noktasında farklı görüşler olmakla birlikte, Peygamberlerin ve milletlerin atası³¹⁶ İbrâhim'den (a.s.) tevarüs eden nebevî öğretisi bu âyetlerle göz önüne konmaktadır.

Mevzubahis âyeti celilerle ilgili ezcümle denilebilir ki; Allah Teâlâ'nın evim diye isimlendirdiği, âdemoğlu için yeryüzündeki ilk mabed kılınan Kâbe'yi inşa etme şerefi Hz. İbrâhim'e nasip olmuştur. Böylesine mübarek ve salih bir amelde kurban hadisesinde gösterdiği yumuşak huyluluk ve itaatiyle manevi anlamda babasına yardımcı olan, bu yüzden babasının “*Sen ne güzel bir yardımcısın*” dediği İsmâil (a.s.),

³¹¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/88; İbn Manzûr, “zekâ”, 14/358.

³¹² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/88; Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-sünne*, 1/572; Semerkandî, *Tefsîru Ebî Leys*, 1/158; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 4/124; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 1/192; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 3/326; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/212.

³¹³ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 3/326.

³¹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-sünne*, 1/572; Semerkandî, *Tefsîru Ebî Leys*, 1/158; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 4/124; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 3/326.

³¹⁵ el-Cuma 62/2. Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 1/139; Semerkandî, *Tefsîru Ebî Leys*, 1/158.

³¹⁶ Bkz. el-Hac 22/78. Âyet-i kerimedeki Hz. İbrâhim için مَلَّةٌ أَبِيكُمْ (atanız/babanız İbrâhim) ibaresi kullanılmıştır.

bilfiil muavenette bulunmuştur. Baba ve oğul işledikleri salih amelde dillerini daima dua ile kıpırdatarak kendilerinden sonrakiler için çok önemli sünnetler bırakmışlardır. Bunlar; Kâbe'yi ve mescitleri her daim maddî manevî pisliklerden berî kılmak, hayırlı amellerin kabulü için Cenâb-ı Hakk'a tazarruda bulunmak, önce iman için ardından ameller için dua etmek, Kâbe-i Muazzama'yı bir afv ve tövbe yeri bellemek, orada tövbeyi çoğaltmak, kulun kendisi için istediği her türlü hayrı zürriyetine şamil kılması olarak özetlenebilir.

2.3.1.4. Hz. İbrâhim'in Şükürü

Uzun yıllar evlat sahibi olamayan Hz. İbrâhim'in, evlatlarına kavuştuktan sonraki şükürü, İbrâhim sûresinde *“İhtiyarlık halimde bana İsmâil'i ve İshâk'ı lutfeden Allah'a hamdolsun! Elbette Rabbim, duaları hakkıyla işitendir”* âyetinde verilmiştir.³¹⁷ Onun bu hamdi evladını ekin bitmez topraklara yaptığı âyetlerin siyak ve sibakından anlaşılmaktadır. Hatırlanmalıdır ki, o zor imtihan esnasında yine dua etmiş ve Allah'ın (c.c.) gizli saklı her şeyi bildiğini dile getirmiştir. Fahreddin Râzî (r.aleyh), üstteki âyetler ile evlatlarına hamd ettiği bu âyet arasındaki münasebeti açıklarken; Hz. İbrâhim'in diline vuramasa dahi gönlünde oğulları İsmâil ve İshâk için kendi ölümünden sonra bir endişe taşıdığını, gönlünün onlarla meşgul olduğunu, bu sebeple ta'riz üslubu ile Rabbinden yardım istediğini söylemiştir. Akabinde onun böylesine bir hamdde bulunması onların yaşadığına, Allah Teâlâ'nın gönlünde olanı ona ikram ettiğine delildir. Yine Râzî (r.aleyh), âyetler arası münasebet hüccetinde duaya ihtiyaç duyulduğu vakitlerde hamd ü sena ile iştilal etmenin, duadan daha efdal olduğu görüşünü beyan etmiştir.³¹⁸

Bu noktada şu soru sorulmuştur; İbrâhim (a.s.), İsmâil'i ve annesini Mekke topraklarına yerleştirdiğinde, İshâk henüz doğmamış olduğu halde her ikisi için nasıl hamd edebilir? Cevaben, bunların muhtelif zamanlarda yaşanan olaylar olduğu, ancak âyetlerin siyak ve sibakının bu şekilde varid olduğu verilmiştir.³¹⁹

³¹⁷ İbrâhim 14/39-40.

³¹⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 19/106.

³¹⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 19/106; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 6/449;

Kur'ân-ı Kerim'de Hz. İbrâhim'in çocuk sahibi olduğu yaş sarıh bir şekilde belirtilmemekle birlikte, kaynaklarda çeşitli rivâyetler bulunmaktadır.³²⁰ Ancak âyette geçen *على الكبر* ibaresinden anlaşıldığı üzere oldukça ilerleyen bir yaşta olduğunu söylemek mümkündür. Müfessirler, Halîlullah'ın (a.s.) şükürünü tefsir ederken, onun özellikle ihtiyarlık halini dile dökmesini önemli görmüşlerdir. Çünkü onun çocuk sahibi olduğu yaşta, normal şartlarda kişi artık çocuk sahibi olamayacak durumda olur ve evlattan ümidini keser. Böylesine bir halde ona ikram edilen bu nimet hem Hz. İbrâhim'in mucizesi, hem de mutluluğunu ziyadeleştiren bir sebeptir. Nitekim denilir ki, kişiye ümitsizlikten sonra gelen müjde, çok daha büyük ve tatlı bir nimettir.³²¹ İbrâhim (a.s.) bu âyette, çocuk sahibi olmanın bir nimet olduğunu hatırlatarak, bu nimete nasıl şükredileceğine bir örneklik teşkil etmiştir.

2.3.2. Zekeriyâ (a.s.) ve Salih Evlat Duası

Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Zekeriyâ'nın adı altı yerde geçmektedir.³²² Bu âyetlerde Hz. Zekeriyâ yaşı ilerlemesine rağmen çocuk sahibi olamamış, ancak umudunu kaybetmemiştir.³²³ Kendisinden sonra Yâkub oğullarına mirasçı olacak tertemiz bir soy istemiş³²⁴ ve mirasçılarının en hayırlısı olan Cenâb-ı Hakk'a gizlice niyazda³²⁵ bulunmuştur. Duasına icabet edilmiş, meleklerle daha önce hiçbir çocuğa verilmeyen Yahyâ ismindeki bir oğul müjdesi getirilmiştir. Yahyâ (a.s.), Allah'ın (c.c.) dilinden kendisinden sonraki peygamber olan İsâ'yı (a.s.) müjdeleyici, efendi, iffetli, salih bir kul olarak tanıtılmıştır.³²⁶ Hz. Zekeriyâ, yaşının geçkinliği ve karısının kısırlığından dolayı bu müjdeye şaşırması ve bunu dile getirmiş, ancak Cenâb-ı Hakk kendisi için bunun zor olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Zekeriyâ bu müjdeye delil olacak bir alamet istemiş, "*Sana alamet, işaretleşme dışında, insanlarla*

³²⁰ Hz. İbrâhim'in, İsmail'in doğumunda 99, İshak'ın doğumunda 112 yaşında olduğu rivâyetleri bu âyetin tefsirinde nakledilmiştir. Bkz. Semerkandî, *Tefsîru Ebî Leys*, 2/209; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 15/404; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 12/490; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/561; Beyzâvî, *Envâru't-tenzil*, 3/201; İbn Acîbe, *el-Bahru'l-medîd*, 3/68.

³²¹ Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât*, 2/257; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/561; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 19/106; Beyzâvî, *Envâru't-tenzil*, 3/201; İbn Acîbe, *el-Bahru'l-medîd*, 3/68; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîd*, 4/449.

³²² Mahmut Aydın, "Zekeriyâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/211.

³²³ Meryem 19/4.

³²⁴ Âl-i İmrân 3/38; Meryem 19/5-6.

³²⁵ Meryem 19/3; el-Enbiyâ 21/89.

³²⁶ Âl-i İmrân 3/39; Meryem 19/7.

üç gün konuşmamandır. Rabbini çokça zikret ve akşam sabah O'nu tesbih et” cevabını almıştır.³²⁷ Özetle Hz. Zekeriyâ'nın duası bu mahiyettedir. Onun duasını içeren âyetlerin şu şekilde tafsilatlandırılabilir:

İlk olarak onun duası Âl-i İmrân sûresinde zikredilir. O, bakımıyla mesul olduğu Hz. Meryem'in her yanına girdiğinde, yanında bir rızık bulduğu ve bunları kimin getirdiğini sorduğu buyrulmaktadır. Hz. Meryem bu rızıkların Allah (c.c.) katından geldiğini ve Allah'ın dilediğini hesapsız olarak rızıklandığı söylemektedir. Bunun üzerine Hz. Zekeriyâ orada “*Rabbim! Bana katından temiz bir zürriyet bahset*”³²⁸ diyerek dua etmiştir. Dikkat edilmelidir ki, Hz. Meryem'in kendisinin Allah (c.c.) tarafından rızıklandırıldığını söylemesi üzerine, Hz. Zekeriyâ çocuğun da bir rızık olduğunu düşünmüş olmalı ki hemen oracıkta bu konuda dua etmiştir. Aynı zamanda Hz. Meryem'e böylesine ikramda bulunan Allah'ın yaşı ilerlemiş ve karısı da kısır olmasına rağmen dilerse kendisine hayırlı bir evlat bahşedeceğine inanmıştır.³²⁹ Meryem sûresinde ise yine onun duası şu şekliyle de zikredilmiştir:

“Rabbim! Şüphesiz kemiklerim güçsüzleşti. Saçım sakalım ağardı. Sana yaptığım dualarda cevapsız bırakılarak hiç mahrum olmadım. Doğrusu, benden sonra yerime geçecek varislerden endişeliyim. Karım da kısırdır. Katından bana bir **velî (oğul)** bağışla ki, bana ve Yâkub oğullarına mirasçı olsun. Rabbim! Sen onu rızana kavuştur.”³³⁰

Bu âyetlerde Hz. Zekeriyâ kendisine varis olacak bir çocuk istemiştir. Elbette ki bu verasette mal mülk endişesi taşımamaktadır. Kendisinden sonra kavminin yanlışa sapacaklarından endişe etmiş³³¹ bu yüzden kendi ilmine, nübüvvetine mirasçı olan ve Allah'ın kendisinden razı olduğu bir oğlan istemiştir.³³² Daha önceki başlıklarda da değinildiği üzere Hz. Zekeriyâ burada evlat talep ederken **veli** kelimesini kullanmıştır. Çünkü o, kendi peşinden gelecek ve ardından onun işlerini yürütecek bir

³²⁷ Âl-i İmrân 3/40-41; Meryem 19/8-10.

³²⁸ Âl-i İmrân 3/37-38.

³²⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/360;

³³⁰ Meryem 19/4-6.

³³¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/188.

³³² Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-sünne*, 8/104; Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 2/297.

evlat arzu etmektedir.³³³ Allah Teâlâ onun bu duasına icabet etmiş ve onu Yahyâ isminde bir oğlanla onu müjdelemiştir.³³⁴

Konuyla ilgili âyet-i kerimeler bize - Zekerıyyâ peygamberin şahsında- kul ile Allah arasında özel bir iletişim anı olarak duanın mahiyetini yansıtır; duanın keyfiyetine, Allah'ın yaratmasına ve harikulâde olayların kudret-i ilahi ile ilişkisine dair önemli mesajlar içerir.³³⁵ Dikkat edilmelidir ki, onun evlat arzusu dünyevi menfaatleri arzu ederek olmamıştır. Onun isteği kendisinden sonra kavminin doğru yoldan ayrılmaması üzerinedir. Durumun harikuladeliği ise kendisinin çocuk olmasından ümid kesilecek bir yaşta ve karısının da kısır halinde olmasına rağmen bir mucize gerçekleşmiş, yakarışının neticesinde peygamber bir evlatla müjdelenmiştir.

2.4. AHLÂK ÖZELLİKLERİ BAKIMINDAN BABALAR VE OĞULLARI

2.4.1. Yâkup (a.s.) ve Oğulları

Hz. Yâkup, İshâk'ın (a.s.) oğludur. Babası ve dedesi gibi bir peygamberdir. Yâkup adı on sûrede on altı kez, İsrâil tek başına iki kez, benî İsrâil/İsrailoğulları ise kırk bir yerde zikredilmiştir.³³⁶ O, atası İbrâhim'e (a.s.) babası İshâk (a.s.) ile birlikte müjdelenmiştir ve peygamberlerden olacağı haber verilmiştir.³³⁷ Kendisinin peygamber olmasının yanında zürriyetinden başka peygamberler geleceği³³⁸, kendisine Allah (c.c.) tarafından inzal olunanın Hz. İbrâhim, İsmâil ve İshâk'a ve kendisinden sonra gelen Hz. Mûsâ, Hz. İsâ ve diğer peygamberlere vahyolunan hak din olduğu ve ona indirilene iman edilmesi gerektiği³³⁹, zürriyetinin Cenâb-ı Hakk tarafından nimetlere eriştiği³⁴⁰ zikredilmiştir. Ondan güçlü, basîretli ve anlayış sahibi biri olarak bahsedilmiş³⁴¹ ve ölmeden evvel oğullarına vasiyet ettiği³⁴², kendisine bazı

³³³ İbn Acîbe, *el-Bahru'l-medîd*, 3/319.

³³⁴ Meryem 19/7.

³³⁵ Muhammed İsa Yüksek, "Zekeriya-Yahya Kıssasında İşkâle Sebep Olan İfadelerin Tahlili", *Usûl İslâm Araştırmaları* 25 (Ocak-Haziran 2016), 233.

³³⁶ Ömer Faruk Harman, "Ya'kûb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/275.

³³⁷ el-En'âm 6/84; Hûd 11/71; Meryem 19/49; el-Enbiyâ 21/72; el-Ankebût 29/27.

³³⁸ Meryem 19/58; Ankebût 29/27.

³³⁹ el-Bakara 2/136; Âl-i İmrân 3/84.

³⁴⁰ Yûsuf 12/6.

³⁴¹ Sâd 38/45.

³⁴² el-Bakara 2/132-133.

yemekleri haram kılmasından önce, İsrailoğullarına tüm yemeklerin helal olduğundan söz edilmiştir.³⁴³

Hz. Yâkup'un oğulları ile ilişkisinin anlatıldığı sûre Yûsuf sûresidir. Muhtevâsından anlaşıldığı şekliyle Mekke döneminin sonlarında, Mekke müşriklerinin Hz. Muhammed'i öldürme, sürme veya hapsedme planları tasarladığı vakitte nâzil olmuştur.³⁴⁴ Allah (c.c.), Yusuf sûresini “**Kıssaların en güzeli**” olarak vasfetmektedir. İslâm uleması bu vasıflandırmanın sebebini ihtiva ettiği pek çok konuya bağlar. Nitekim sûrede ibret, hikmet, nükte, hem dini ve hem dünyevi maslahat için faydalar, yöneticinin ve ulemanın ahvali, memleketin hali ve kadınların mekir ve hilelerini haber, düşmanın ezasına sabır, mukabeleye iktidar varken sarfı nazar etmek gibi birçok fayda bulunmaktadır.³⁴⁵ Hz. Yûsuf'un kardeşleri ile yaşadığı olaylar silsilesinde, babaları olarak Yâkup'un (a.s.) sergilediği tavır, yaklaşım onun oğulları ile ilişkisine dair okuyucuya/dinleyiciye birçok fikir vermektedir. Allah (c.c.) bunu belirtircesine mevzubahis sûrede “*Andolsun ki, Yûsuf ve kardeşlerinin yaşadıklarında, gerçeği arayanlar ve sorup öğrenmek isteyenler için nice ders ve ibretler vardır*”³⁴⁶ buyurmaktadır. Bunlardan bazıları; kardeşlerinin ona haset duyması, duydukları hasedin onları sürüklediği düşmanca davranışlar, Yûsuf'un (a.s.) kardeşlerine ve sıkıntılara karşı gösterdiği sabır; kuyuya atılması, köle olarak satılması, bir iftira sonucu hapsedilmesi, ardından kralın eliyle hapisten çıkması, aynı zamanda Hz. Yâkup'un çocuğunu kaybetmenin acısını yaşaması ve buna sabretmesi, sonunda Allah'ın (c.c.) inâyetiyle muradına kavuşması ve Yûsuf'un (a.s.) rüyasının gerçekleşmesi olarak serdedilmiştir.³⁴⁷ Yani bu sûrede musibete uğramış imtihan sahipleri için nasıl sabredileceği, nimetlere kavuşmuş kulların ise nasıl şükredeceği anlatılmaktadır.³⁴⁸

³⁴³ Âl-i İmrân 3/93. Konuyla ilgili tefsirlerde Hz. Yâkup'un gece uyumasına mani olacak bir hastalıktan şikâyetçi olduğu ve ondan şifa bulması halinde kendisine en sevimli olan deve eti ve sütünü bir daha ağzına sürmeyeceğine dair ahdedtiği rivâyet edilmiştir. O, hastalıktan kurtulmuş ve bu sebepten ötürü bir daha bunları yememiştir. Bu ve diğer rivâyetler için bkz. Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 1/290; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/8; Semerkandî, *Tefsîru Ebî Leys*, 1/285; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 5/427.

³⁴⁴ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'ân*, 2/433.

³⁴⁵ Ali b. Muhammed el-Hâzin, *Muhtasaru tefsîri'l-Hâzin (Lübâbu't-te'vil fî meâniye't-tenzîl)*, ihtisar eden: Abdülğani ed-Dekar, (Dimeşk: Dâru'l-yemâme, 1415/1994), 2/798.

³⁴⁶ Yûsuf 12/7.

³⁴⁷ Hâzin, *Muhtasaru tefsîri'l-Hâzin*, 2/801.

³⁴⁸ Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât*, 2/169.

Yûsuf sûresi baba-oğul ilişkisinin ahlâki boyutu yönüyle ele alınmıştır. Hz. Yûsuf'un ağabeylerinin olaylar doğrultusunda ortaya koydukları ahlâk-ı seyyie ile Hz. Yâkup ve Hz. Yûsuf'un ahlâk-ı haseneleri burada incelenmiştir. İlk olarak ağabeylerin ahlâkından başlanmıştır.

2.4.1.1. Haset

Hz. Yûsuf kıssasında haset duygusu kilit bir noktadadır. Zira bu hasletin kıssanın şekillenip olayların gidişatına yön verdiği görülmektedir. Konuyu daha iyi anlamak için olaya genel hatlarıyla vakıf olmak gerekmektedir.

Kıssaya, Hz. Yûsuf'un rüyasıyla başlanır. O, rüyasında 11 yıldız, güneş ve ayın kendisine secde ettiğini görmüş ve rüyasını babasına anlatmıştır. Babası, bu rüyayı ağabeylerine anlatmamasını tembihlemiş, eğer ağabeyleri bunu öğrenirse kendisine bir tuzak kurabileceklerini çünkü şeytanın insan için apaçık bir düşman olduğunu söylemiştir.³⁴⁹ Çünkü rüyasında gördüğü on bir yıldızın kardeşlerini, güneş ve ayın anne-babasını temsil ettiği görüşü tefsir kaynaklarında yer alır.³⁵⁰ Ayrıca ağabeylerinin de rüya tabiri ilmine sahip oldukları rivâyet edilmiştir.³⁵¹ Allah'ın (c.c.) Yûsuf sûresinde beyan ettiği üzere bu rüyayı duyan Yâkup (a.s.), oğlunun rüyasını tabiren şöyle demiştir: “*İşte Rabbin seni böylece seçecek, sana olayların yorumunu öğretecek ve daha önce ataların İbrâhim ve İshâk'a nimetlerini tamamladığı gibi sana ve Yâkub soyuna da tamamlayacaktır. Şüphesiz Rabbin hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir*”³⁵² Hz. Yâkup, bu sözleriyle küçük oğlunu nübüvvetle müjdelemiş,³⁵³ rüya tabiri ve nice ilimlere vakıf olacağını³⁵⁴ ve Allah'ın (c.c.) ona

³⁴⁹ Yûsuf 12/4-5.

³⁵⁰ Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Vehab ed-Dineveri, *el-Vâdih fi tefsîri'l-Kur'âni'l-kerîm*, thk. Ahmed Ferîd, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2003), 1/376-77; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 15/556-57; Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-sünne*, 6/206; Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 3/6; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 12/18; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 18/419; Hâzin, *Muhtasarü tefsîri'l-Hâzin*, 2/799. Muhtelif rivâyetlerde güneş ve ayın tabirinde annesi öldüğü için bunlardan birinin teyzesi olduğu da zikredilmektedir. Bkz. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 14/491; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 12/18; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 18/419; Hâzin, *Muhtasarü tefsîri'l-Hâzin*, 2/799.

³⁵¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-sünne*, 6/207; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 12/20, 22; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 18/420; Hâzin, *Muhtasarü tefsîri'l-Hâzin*, 2/799; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân* thk. Abdullatif Hasen Abdurrahman, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1439/2018), 4/230.

³⁵² Yûsuf 12/6.

³⁵³ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-sünne*, 6/208; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 12/24; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 18/420.

³⁵⁴ Hz. Yûsuf'un rüya tabiri alanında en mahir olduğu rivâyetler arasındadır. Bu ve verilen diğer ilimle için bkz. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 15/560; Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 3/8; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 12/24; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 18/420; Yazır, *Hak Dîni*, 5/9.

nimetler bahşederek kendisi ve aynı soydan gelecek Yâkup ailesine nimetlerini tamamlayacağını haber vermiştir. Bu muazzam rüya, peygamber rüyaları vahiy olarak kabul edildiği için onun maddi-manevi yüce makamlara erişeceğinin habercisi olarak görülmüştür.³⁵⁵

Hiz. Yûsuf'un ağabeylerinin rüyayı nasıl öğrendiklerine dair baktığımız kaynaklarda tarafımızca bir bilgi bulunamamıştır. Ağabeyleri her ne şekilde olursa olsun rüyayı öğrenmişler ve zaten babalarının Yûsuf'a (a.s.) karşı kendilerinden daha fazla gösterdiği sevgi ve muhabbetten duydukları haset bununla perçinlenmiştir.³⁵⁶ Hiz. Yâkup'un on oğlu, babalarının kardeşlerine olan bu sevgisinden rahatsızlıklarını ve kıskançlıklarını *"Biz güçlü bir topluluk olduğumuz hâlde, Yûsuf ve kardeşi babamıza bizden daha sevgilidir. Doğrusu babamız açık bir dalalet içindedir"*³⁵⁷ sözleriyle açıkça ortaya koymuşlardır. Onlar, babalarının bu muhabbetine dünyevi bir nazarla bakmışlar ve işin hakikatini anlamaktan aciz kalarak peygamber babalarını ayıplama yoluna gitmişlerdir. Nitekim Mâtürîdî ve Fahreddin Râzî tefsirlerinde, Hiz. Yâkup'un, Yûsuf ve kardeşi Bünyamin'e olan sevgisinin sebeplerini şu ihtimaller üzerinden açıklamışlardır. İmam Mâtürîdî'ye (r.aleyh) göre:

- a. Yûsuf ve kardeşini bedensel anlamda daha zayıf ve çelimsiz gördüğü için onlara daha şefkatli olmuştur ki bu, insan fitratında makul bir durumdur.
- b. Hiz. Yâkup'un onlara olan sevgisi çocuklarının arasındaki en küçükleri olduğu için olabilir. Çocukların arasında küçük olanların daha çok sevildiği herkesçe malumdur.
- c. Bu ikisinde diğerlerinde olmayan dini, ilmi ya da başka yönden gördüğü bir hususiyet yüzünden olabilir. Bu hasletleri sebebiyle Allah (c.c.), Hiz. Yâkup'a diğerlerine göstermediği ilgiyi ikisine göstermesini emretmiştir.
- d. Hiz. Yâkup, Hiz. Yûsuf'un nübüvveti ile müjdelenmiştir. Bu yüzden onu diğer çocuklarının önünde tutmuştur.³⁵⁸

İmam Râzî (r.aleyh) buna şunları ilave etmiştir:

³⁵⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 15/554; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 12/20; Hâzin, *Muhtasarü tefsîri'l-Hâzin*, 2/799.

³⁵⁶ Semerkandî, *Tefsîru Ebî Leys*, 2/152; Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 3/9; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 18/420;

³⁵⁷ Yûsuf 12/8.

³⁵⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-sünne*, 6/211.

- e. Anneleri onlar küçük yaşta iken öldüğünden dolayı onlara daha fazla şefkat göstermiştir.
- f. Yûsuf'un (a.s.) yaşı küçük olsa da ağabeylerinin yapamadığı, babasının şerefli ve önemli hizmetlerini gördüğü için, Yâkup (a.s.) ona ayrı bir sevgi beslemektedir.³⁵⁹

Bu ihtimaller üzerinden bakıldığında meselenin görünenden çok daha derin olduğu görülmektedir. Ancak bu nebevî nazardan mahrum olan ağabeyler, nefislerinin kendilerine güzel gösterdiğine kapılmış, küçük kardeşlerini kıskanmış ve kendi aralarında onu ortadan kaldırmak üzere istişare etmişlerdir: *“Yûsuf'u öldürün ya da onu asla geri dönemeyeceği ıssız ve uzak bir yere atın. Böylece babanızın bütün sevgi ve alakası yalnız size kalsın. Ondan sonra salih kimselerden olursunuz!”*³⁶⁰

İçlerinden biri öldürmek yerine sadece onu bir kuyuya atmayı önermiş³⁶¹ ve bu öneri diğerleri tarafından da kabul edilmiştir. Babalarını Yûsuf'u kıra götürmek için ikna etmişler, neticede isteklerine ulaşarak onu bir kuyuya atmışlardır. Eve akşam vakti gözü yaşlı dönmüşler ve babalarına Yûsuf'u kurdun yediğini söylemişler, Yûsuf'a ait gömleğe hayvan kanı sürerek sözlerine bunu delil kılmışlardır. Onların bu hali *“Akşam vakti ağlayarak babalarına geldiler. Ey babamız! Biz yarışa girmiştik. Yûsuf'u da eşyamızın yanında bırakmıştık, bir baktık ki onu kurt yemiş. Biz doğruyu söylesek de sen bize inanmazsın”*³⁶² âyetiyle tasvir edilmektedir. Ancak Yâkup (a.s.), onlara inanmamış ve Allah Teâlâ'dan yardım dileyerek sabretme yolunu seçmiştir.³⁶³

Kuyuya atılan Yûsuf'u yoldan geçen bir kervan bularak Mısır'da köle pazarında satışı çıkarmıştır. Mısır azizi onu satın almış ve himayesinde büyütmiştir. Hz. Yûsuf, Mısır azizinin karısı ile iffeti üzerinden sınavlara tabi tutulmuş, bu imtihanlardan geçse dahi aziz tarafından bir müddet hapse atılmıştır. Bir süre zindanda kalan Yûsuf (a.s.), Mısır kralı rüya görünce hapishanede rüya tabiri ile nam saldığı için krala önerilmiş, kralın önde gelenlerinin tabir edemediği rüyayı tabir etmesi ile

³⁵⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 18/423.

³⁶⁰ Yûsuf 12/9.

³⁶¹ Yûsuf 12/10.

³⁶² Yûsuf 12/16-17.

³⁶³ Yûsuf 12/11-18.

kralın güvenini ve hayranlığını kazanmıştır. Böylece aradan geçen yıllar neticesinde Mısır'da hazine bakanlığına getirilmiştir.³⁶⁴

Hz. Yûsuf'un tabir ettiği kralın rüyasına göre Mısır diyarında bolluk yıllarından sonra şiddetli kıtlık baş gösterecektir. Rüya aynen gerçekleşmiş ve kıtlık Mısır'ın dışına kadar yayılmıştır. Hz. Yûsuf'un önceden aldığı tedbirler neticesinde insanlar ellerindeki mallar ile gelerek ondan zahire satın almaktadır. Onu kuyuya atan kardeşleri de sahip oldukları mallar ile huzuruna gitmiş, Yûsuf (a.s.) ilk bakışta onları tanımış ancak onlar kardeşlerini tanıyamamışlardır. Bu ilk gelişlerinden sonra Yûsuf (a.s.) babalarının yanında kalan diğer kardeşlerini bir sonraki sefer yanlarında getirmelerini istemiş, eğer getirmezlerse kendilerine bundan sonra zahire vermeyeceğini söylemiştir. Kendileri için bedel karşılığı hazırlattığı zahirelerin içine, ödedikleri ücreti gizlice koymuş, böylece tekrar gelmelerini sağlamıştır. Babalarının yanına vardıklarında durumu fark eden ağabeyleri küçük kardeşleri Bünyamin'i yanlarına alarak Mısır'a geri dönmüşlerdir. Hz. Yûsuf, baş başa kaldıklarında Bünyamin'e kendini tanıtmış ve Allah'ın (c.c.) ona öğrettiği yol ile Bünyamin'i yanında tutmuş, ağabeylerinin ise babalarının yanına dönmelerini söylemiştir. Hz. Yâkub bu yeni imtihan karşısında Yûsuf'ta olduğu gibi sabredeceğini dile getirmiş ve oğullarına geri dönüp kardeşlerini geri getirmelerini emretmiştir. Üçüncü kez Mısır'a giden ağabeylere Hz. Yûsuf kendini tanıtmış, onlara yaptıklarını hatırlatmış ancak onları affettiğini söylemiş, gömleğini babaları için bir müjde vesilesi kılarak onlara vermiş ve babalarıyla birlikte ailelerini alıp Mısır'a yerleşmelerini istemiştir. Ağabeyleri bu talebi yerine getirmiş Yâkupoğulları ehilleri ile birlikte Mısır'a yerleşmiştir.³⁶⁵

Tüm bu serencamın nihâyetinde şunu söylemek mümkündür: Unutmamak gerekir ki, peygamber evladı olsalar dahi her insan gibi onlar da nefis sahibidir ve nefis hep kötülüğü emreder. Genel olarak beşer nefsinin tabiatında şehvete, günaha ve kötülüğe meyil vardır. Nefis kendi gücünü ve emrindeki araçları o yönde kullanır. İşte bundan dolayı insan sırf kendi nefisine kalırsa kötülüğe sürüklenir. Ancak Allah'ın (c.c.) rahmet ettiği müstesna; Cenâb-ı Hakk rahmet ettiği zaman, rahmani güç nefsanî güce üstün geldiği vakit, onun emrini hükümsüz kılar ve gücünü kırar. Veya nefis ilahi

³⁶⁴ Yûsuf 12/19-57.

³⁶⁵ Yûsuf 12/58-100.

emre uyar da kendi emrini terk ederse kötülükten korunmuş olur.³⁶⁶ Nitekim onların içinde bulunduğu haset gözlerini kör etmiş, böylece kendilerini diğer kardeşlerinden üstün görmüşler ve yanlış davranışlara tevessül etmişlerdir.

2.4.1.2. Sabr-ı Cemil ve İstiâne

Yâkup (a.s.), evlatlarının sebep olduğu ağır imtihan karşısında sabrı cemil göstereceğini iki âyette söylemiştir. Bunların ilki ağabeylerinin Yûsuf'u kurt yediği hakkında kanlı gömlekle gelip yalan söyledikleri andadır. O, ağabeylerinin Yûsuf'a ne yaptığından haberdardır ve ağır bir imtihanla muhatap kılındığının farkındadır. Bu sebeple *“Nefisleriniz sizi aldatıp böyle bir işe sürükledi. Artık bana düşen, güzel bir sabırdır. Anlattıklarınıza karşı yardımı istenilecek de ancak Allah'tır”*³⁶⁷ demiştir. Müfessirler, âyette geçen sabrı cemilin, içinde gam, keder ve şikâyetin olmadığı,³⁶⁸ içinde bulunulan hale rıza gösterildiği sabırdır demişlerdir.³⁶⁹ Hz. Yâkup'un bu sözünün aynı zamanda *“Size, ne yaptığınızı bilmeme rağmen asık bir suratla muamele etmeyeceğim, aksine her zaman olduğu güzel muamelede bulunacağım”* anlamına geldiği de söylenmiştir.³⁷⁰ Bu yorumdan anlaşılmaktadır ki Hz. Yâkup, oğullarının yüzüne yaptıklarını vurmamıştır. O, bu sözünü oğullarını affettiğini de söylemektedir.³⁷¹ Aksine onlara da zor durumda sığınılması gereken kapıyı göstermiş ve Allah'a (c.c.) yönelip, O'ndan yardım isteyeceğini söylemiştir.

Hz. Yâkup'un sabrı cemile sarılacağını söylediği diğer âyet en küçük oğlu Bünyamin'in Mısır'da tutulduğu haberini aldığı zamanı anlatmaktadır. *“Artık bana düşen, güzel bir sabırdır. Umulur ki, Allah onların hepsini bana getirir”*³⁷² diyerek daha bir önceki acısı kalbinde soğumadan aynı imtihana tabi tutulmasının zorluğunu aşmaya çalışmıştır.

2.4.1.3. Şefkat ve Tevekkül

³⁶⁶ Yazır, *Hak Dîni*, 5/38.

³⁶⁷ Yûsuf 12/18.

³⁶⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 15/584-585; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 14/516.

³⁶⁹ Sehl et-Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1423/2002), 81; Semerkandî, *Tefsîru Ebî Leys*, 2/153.

³⁷⁰ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 14/517.

³⁷¹ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 3/16.

³⁷² Yûsuf 12/83. Âyette onlar diye bahsettikleri küçük oğlu Bünyamin, onun yanında bekleyen abisi ve Yûsuf'tur. Bkz. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 16/214; Semerkandî, *Tefsîru Ebî Leys*, 2/173; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/347.

Yâkup'un (a.s.) yaşanan onca şeye rağmen evlatlarına karşı şefkatini kaybetmediği âyeti kerimelerden anlaşılmaktadır. Nitekim oğulları zahire almak için ikinci kez Mısır'a gitmek ve Bünyamin'i de yanlarında götürmek üzere ondan izin istediklerinde Hz. Yâkup'un gönlü ilk anda buna rıza göstermese dahi oğullarının ısrarları sonucunda onlardan bir taahhüt alarak izin vermiştir. Ancak onların başına bir iş gelmesinden korktuğu için birden fazla kapısı olan Mısır'a girecek oğullarına şu uyarıda bulunmuştur: *"Ey oğullarım! Bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Ama Allah'tan gelecek hiçbir şeyi sizden uzaklaştıramam. Hüküm ancak Allah'ındır. Ben O'na tevekkül ettim. Tevekkül edenler de yalnız O'na tevekkül etsinler."*³⁷³

Müfessirler Hz. Yâkup'un oğullarının aynı kapıdan girmeleri halinde hepsinin güçlü kuvvetli, yakışıklı ve tek bir babadan olmasından dolayı nazar değip başlarına bir iş gelmesinden korktuğunu söylemişlerdir.³⁷⁴ Bununla birlikte o, tedbirin takdirin önüne geçemeyeceğini bildiğinden dolayı "Hüküm Allah'ındır" demiş, işini Allah'a havale edip O'na dayandığını söylemiş, sözüne itimad edenlerin de aynı şekilde kendi güçlerine güvenmeksizin Allah'a tevekkül etmeleri gerektiğini vurgulamıştır.³⁷⁵

2.4.1.4. Affetme

Her şey ortaya çıkıp, Yûsuf (a.s.) gömleğini ağabeyleriyle babasına gönderdiğinde ağabeyleri pişmanlıkla babalarına hatalarını itiraf etmişlerdir. Bununla da kalmayıp *"Ey babamız, bizim için Allah'tan bağışlanma dile. Biz gerçekten büyük günah işlemiştik"*³⁷⁶ demişlerdir. Hz. Yâkup onların bu itirafları karşısında yüksek ahlâkının bir tezahürü olarak *"Rabbimden bağışlanmanızı dileyeceğim. Şüphesiz O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir"*³⁷⁷ sözleriyle onları affettiğine işaret etmekle birlikte âyette kullanılan gelecek zaman sigasından anlaşıldığı üzere bu istiğfarı seher vakti veya Cuma gecesi gibi duaların kabul olacağı bir icabet vaktine

³⁷³ Yûsuf 12/67.

³⁷⁴ Semerkandî, *Tefsîru Ebî Leys*, 2/169; Hâzin, *Muhtasarı tefsîri'l-Hâzin*, 2/824; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/342.

³⁷⁵ Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, 5/54.

³⁷⁶ Yûsuf 12/97.

³⁷⁷ Yûsuf 12/98.

ertelemiştir.³⁷⁸ Bu sahnenin benzeri Yûsuf'un (a.s.) huzurunda cereyan edip ağabeyleri "Allah'a andolsun, gerçekten Allah seni bize üstün kıldı. Gerçekten biz suç işlemişiz"³⁷⁹ dediklerinde, ondan duydukları cevap "Bugün size bir ayıplama ve azarlama yoktur. Allah, sizi, mağfiretiyle bağışlasın. O, merhamet edenlerin en merhametlisidir."³⁸⁰ olmuştur.

Hız. Yâkup'un senelerce süren imtihanında göstermiş olduğu güzel ahlâkı, sabrı, şefkati, ümitvar, mütevekkil ve affedici oluşu on oğlu üzerinde müsbet bir etki yapmıştır. Hız. Yûsuf'u kuyuya attıkları ilk anda onlardan yüz çevirip kovması halinde çocukları, ebedi cehennemlikler zümresinden olabilecekken o, hayatına yansıttığı güzel ahlâkı ile oğullarına hal ile tebliğ yapmıştır. Bu tavrı sonucunda paha biçilemez bir mükâfata kavuşmuştur. Oğulları zamanla olgunlaşmış, yaptıklarından dolayı babalarından özür dileyip, tövbe etmişler, kendilerinin affedilmeleri için Allah'a (c.c.) istiğfarda bulunmasını ondan istemişlerdir. Böylece Hız. Yâkup, seneler süren evlat hasretinden sonra hem kayıp oğlu Yûsuf'a kavuşmuş, hem dağılan ailesini bir araya toplamış hem de yeni bir vatan kazanarak hep birlikte Mısır'a yerleşmiştir.³⁸¹

2.4.2. Dâvûd (a.s.) ve Süleyman (a.s.)

Kur'ân-ı Kerim'de muhtelif âyetlerde Hız. Dâvûd'dan bahsedilmektedir. İlk olarak zikredildiği yer Bakara sûresinde Tâlût ve Câlût kıssasının anlatıldığı bölümdedir. Mevzubahis âyetlerde, İsrailoğulları peygamberlerinden Allah yolunda savaşmak için kendilerine bir hükümdar tayin etmelerini istemişlerdir. Peygamberleri, kavminin savaştan kaçmalarından şüphe etmiş ancak onlar yurtlarından çıkarılmalarını, çoluk çocuklarından uzak kalmalarını öne sürerek savaşacaklarına dair taahhüt vermişlerdir. Bunun üzerine peygamberleri kendilerine hükümdar olarak içlerinden Tâlût'un tayin edildiğini bildirmiştir. Onlar Tâlût'un soyunun Lâvi'den değil de Bünyamin'den olması ve fakir olmasından dolayı bu karara karşı çıkmışlar,³⁸²

³⁷⁸ Semerkandî, *Tefsîru Ebî Leys*, 2/176; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 15/159; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 18/509; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/351; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 5/84.

³⁷⁹ Yûsuf 12/91.

³⁸⁰ Yûsuf 12/92.

³⁸¹ Mahmut Öztürk, *Peygamberlerin Aile Bireyleri İle İmtihani*, (Şanlıurfa: Sonçağ Matbaacılık, 2016) 198.

³⁸² İbn Kesîr, *Kıyasu'l-enbiyâ*, 2/258.

kendilerinin bu iş için daha uygun olduklarını iddia etmişler lakin peygamberleri Allah'ın (c.c.) Tâlût'u seçtiğini, ona ilmen ve bedenen üstünlük verdiğini söylemiştir. Meleklerin kalplere sekinet veren Hz. Mûsâ ve Hz. Hârun'a ait mukaddes eşyaların bulunduğu tabutu getireceğini ve eğer inanıyorlarsa bunun kendileri için açık bir delil olduğunu söylemiştir. Nitekim bu gerçekleşmiş ve İsrailoğulları da ikna olmuşlardır. Böylece Tâlût'un komutasındaki ordu Câlût ile savaşmak için yola çıkmıştır. Câlût'un ordusuyla karşı karşıya geldiklerinde içlerinden bir asker olan Dâvûd (a.s.) onu öldürmüştür.³⁸³ Dâvûd'un (a.s.) Câlût'u öldürmesiyle İsrailoğulları onun etrafında toplanmış, kendisine Zebur indirilmiş³⁸⁴ ve böylece hükümdarlık ve nübüvvet sahibi olmuştur.³⁸⁵

Hz. Dâvûd'un çeşitli özellikleri Kur'an'da beyân edilmiştir. Onun, güçlü kuvvetli olduğu ve tam bir teslimiyetle Allah'a (c.c.) yöneldiği,³⁸⁶ kendisine lütufta bulunduğu,³⁸⁷ hükümlerinin kuvvetlendirildiği, hikmet verildiği ve hak ile batılı ayırarak adaletle hükmetmede basîret sahibi kılındığı³⁸⁸ ve onun dilinden Yahudilerin lanetlendiği³⁸⁹ muhtelif âyetlerde yer almaktadır.

Aynı zamanda ona verilen mucizelere de âyetlerde rastlamak mümkündür. Bu âyetlere binaen; ibadete çok düşkün olan Dâvûd'un (a.s.) emrine, kuşlar ve dağlar verilmiş ve sabah akşam Allah'ı (c.c.) zikrinde kendisine eşlik etmişlerdir.³⁹⁰ Efendimiz (s.a.v.), Dâvûd'un (a.s.) ibadete düşkünlüğüne atfen "*Allah'ın en sevdiği namaz Dâvûd'un namazı, en sevdiği oruç yine Dâvûd'un orucudur*" buyurmuştur. Zira o bir gün oruç tutup bir gün iftar etmiştir.³⁹¹ Yine âyetlerde belirtildiği üzere ona zırh yapmak öğretilmiştir.³⁹²

³⁸³ el-Bakara 2/246-251.

³⁸⁴ en-Nisâ 4/163; el-İsra 17/55.

³⁸⁵ Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülük*, 1/478.

³⁸⁶ Sâd 38/17.

³⁸⁷ Sebe' 34/10. Mâverdî (r.a.) tefsirinde, Allah'ın Hz. Dâvûd'a yapmış olduğu bu lütuflar hakkında şu açıklamalarda bulunmaktadır: Allah'ın (c.c.) ona nübüvvetle beraber Zebûr'u vermesi, adaletli hükmetme kabiliyeti, basîret ve zekâ, zayıflara merhamet etmesi, güzel sesli olması, dağların ve kuşların onun tesbihine eşlik etmesi. Bkz. Mâverdî, *en-Nüke't ve'l-uyûn*, 4/435.

³⁸⁸ Sâd 38/20. Âyette geçen "فصل الخطاب" ibaresi müfessirlerce hikmet ve adaletle hükmetmede basîret sahibi olmak, hak ile batılı ayırmak olarak tefsir edilmiştir. Bkz. Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 4/58; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/80.

³⁸⁹ el-Mâide 5/78.

³⁹⁰ el-Enbiyâ 21/79; Sâd 38/18-19.

³⁹¹ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 2/50 (No: 1131).

³⁹² el-Enbiyâ 21/80; Sebe' 34/10.

2.4.2.1. Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman'ın Tevazuları

Kur'ân'da Hz. Süleyman hakkında *“Biz Dâvûd'a Süleyman'ı bahşettik; o ne güzel bir kuldu! Doğrusu o daima Allah'a yönelirdi”*³⁹³ buyrulmaktadır. Aynı zamanda o babası Dâvûd'un mirasçısı olarak tanıtılmaktadır: *“Süleyman, Dâvûd'a varis oldu ve, 'Ey insanlar, bize kuş dili öğretildi ve bize her şey verildi. Şüphesiz bu, apaçık bir lütuftur' dedi.”*³⁹⁴ Müfessirler âyetin tefsirinde onun, babasına hükümlerlik, ilim ve nübüvette mirasçı olduğunu söylemiştir. Peygamberimiz (s.a.v.) *“Âlimler peygamberlerin varisleridir, şüphesiz peygamberle altın ve gümüş miras bırakmazlar ancak ilmi miras bırakırlar. O mirası alan kimse bol nasip almış olur”*³⁹⁵ buyurarak peygamberlerin mal miras bırakmayacağını beyan etmiştir.³⁹⁶

Hz. Süleyman'ın babasıyla zikredildiği bir başka âyette, onun ekin tarlasına giren koyunlar hakkındaki davada verdiği isabetli hükümden bahsedilmektedir. Mevzubahis âyetlerde *“Dâvûd ile Süleyman'ı da hatırla. Hani bir ekin tarlası hakkında hüküm veriyorlardı. Çünkü halkın koyunları o ekine girmişti. Biz de hükümlerine şahit olmuştuk. Biz, söz konusu dâvada en isabetli hükmü Süleyman'a bildirdik. Zaten her birine hüküm ve ilim vermiştik”*³⁹⁷ buyrulmuştur. Tefsir kaynaklarında rivâyet edildiği üzere Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman'a gece bahçesine koyun sürüsü girip ürünleri telef olan biri ile sürü sahibi davalı olarak gelerek aralarında hüküm vermelerini talep etmiştir. Önce Hz. Dâvûd davacıları dinlemiş ve koyunların ekin sahibine verilmesi şeklinde davaya hükmetmiştir. Ancak Hz. Süleyman'ın hem ekin hem de bahçe sahibi için daha uygun bir çözüm olduğunu söylemesi üzerine Hz. Dâvûd bunun ne olduğunu sormuştur. Hz. Süleyman davayı şu şekilde karara bağlamayı önermiştir:

Koyun sürüsü ekin sahibine rehin olarak verilir; onların sütünden, yününden, yağından ve kuzularından yararlanır. Bu esnada sürünün sahibi çoban, ekinler eski haline gelinceye kadar bahçeyi eker, biçer. Telef olan ürünlerin ücreti

³⁹³ Sâd 38/30.

³⁹⁴ en-Neml 27/16.

³⁹⁵ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen (Sünenü İbn Mace)*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Mısır: Daru İhyâi'l-kütübi'l-arabiyye, t.y.), 1/81 (No. 223).

³⁹⁶ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 3/298; Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-sünne*, 8/104; Semerkandî, *Tefsîru Ebi Leys*, 2/491; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 17/180; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/164; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 6/349.

³⁹⁷ el-Enbiyâ 21/78-79.

tamamlandığında ve bahçe eski haline geldiğinde koyunlar çobana, tarla ise sahibine geri teslim edilir. Bu hüküm Hz. Dâvûd'un da çok hoşuna gider, "Ne güzel hüküm verdin!" diyerek oğlunun hükmünü tasvib eder.³⁹⁸

Burada Hz. Dâvûd'un ve Hz. Süleyman'ın üstün ahlâkları görülmektedir. Hz. Dâvûd bir baba olarak oğlunu dinlemiş, kendi hükmünden daha isabetli olduğunu görünce tevazu ile bu hükmü yürürlüğe koymuştur. Öte taraftan Hz. Süleyman aynı tevazu ile fikrini söylemiş, babasının hükmünü kötülemezsiniz bir başka öneri sunmuştur. Her ikisinin de nebevî güzel ahlâkının bu duruma yansıdığı ve örneklik teşkil ettiği görülmektedir.

2.4.3. Lokman'ın (a.s.) Oğluna Ahlâki Yönden Nasihatleri

Bir önceki başlıklar altında Hz. Lokman'ın oğluna tevhid telkini ele alınmış, bu bağlamda Lokman sûresinin 13, 16 ve 17.âyetlerinden bahsedilmiştir. 13.âyette Lokman oğluna nasihat ederken, 14. ve 15. âyetlerinde anne babaya itaat ve iyilik konularından bahsedilir, ardından nasihatlere devam edilir. Bundan dolayı müfessirler 14 ve 15.âyetlerin ara cümle olduğunu söylemişlerdir.³⁹⁹ Allah (c.c.) bu âyetlerde şöyle buyurmaktadır:

Biz insana, anne babasına iyi davranmasını tavsiye ettik. Annesi, onu her gün biraz daha güçsüz düşerek karnında taşımıştır. Onun sütten kesilmesi de iki yıl içinde olur. İşte onun için insana şöyle emrettik: "Bana ve anne babana şükret. Dönüş banadır." Eğer, hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman için seninle uğraşırlarsa, onlara itaat etme. Fakat dünyada onlarla iyi geçin. Bana yönelenlerin yoluna uy. Sonra dönüşünüz ancak banadır. Ben de size yapmakta olduğunuz şeyleri haber vereceğim.⁴⁰⁰

Hz. Lokmân'ın oğluna tevhidî öğretirken, peşine bu âyetlerin serdedilmesinin vahyin inzâl dönemindeki muhatapları açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Lokman sûresi Mekkî bir sûredir.⁴⁰¹ Bilindiği üzere Mekke döneminde birçok kimse atalarının, babalarının dininden çıkarak hak din İslâm'a girmişlerdir. Bu durum elbette ki atalarının batıl dininden vazgeçmeyen anne babaların tepkisini çekerek zaman

³⁹⁸ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 3/77-78; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 18/476;

³⁹⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 14/36; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 11/84; Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, 6/305. Bu sözlerin Lokman'ın (a.s.) nasihatlerinin devamı olduğu görüşü de mevcuttur. Bkz. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 11/84.

⁴⁰⁰ Lokmân 31/14-15.

⁴⁰¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/295; Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, 6/291.

zaman sözlü, zaman zaman fiili ezalarda bulunmalarına sebep olmuştur. Ashabın o dönemdeki duygu ve düşüncelerinin, dinlerinde gösterdikleri sebatın nasıl olduğu konuyla ilgili rivâyetlerden anlaşılmaktadır. Nitekim bu âyetlerin nüzûl sebebi olarak Sa'd b. Ebû Vakkâs (ö. 55/675) (r.a.), gösterilmektedir. Sa'd (r.a.), İslâm'a girmeden önce annesine itaatkâr ve hürmetli bir evlat olarak bilinmektedir. Müslüman olduktan sonra buna rıza göstermeyen annesi, dininden dönmediği takdirde ölene kadar hiçbir şey yiyip içmemeye ahdetmiştir. Öyle ki, bu ahval üzere ölürse ahalinin onu ayıplayacağını ve "anne katili" olarak yaftalayacağını söylemiştir. Ancak Hz. Sa'd, annesine "*Ey anneciğim! Yüz canın olsa ve hepsini teker teker de versen dinimden dönmeyeceğim; şimdi ister ye iç, ister yeme!*" demiş, annesi bu kararlılığını görünce yaptığından vazgeçmiştir. Âyet-i kerime bu olay üzerine nâzil olmuştur.⁴⁰²

Benzer bir âyet Ankebût sûresinde de vardır.⁴⁰³ İnsan anne babasına itaatle emrolunmuştur. Çünkü onlar kişinin dünyaya gelmesine, yaşamını devam ettirebilmesine ve yetişip terbiye edilmesine sebep kılınmıştır.⁴⁰⁴ Ancak bu itaat mutlak manada değildir. Âlimler, masiyetin olduğu yerde mahlûka itaat yoktur demişlerdir.⁴⁰⁵ Kurtubî (r.aleyh) mubahlarda, mendub olan ibadetlerde –örneğin farz-ı kifaye olan cihatta, iadesi mümkün olan namazda annenin çağırmasına cevap verilmesi gibi durumlarda- anne babaya itaat edileceğini söylemiştir.⁴⁰⁶ İman etmeyen anne babaya ukbalık meselelerde itaat edilmez, ancak dünyalık meşverette yumuşak huylulukla, güzel ahlâkla, cömertlikle muamele edilir denilmektedir.⁴⁰⁷ Lokman'ın (a.s.) nasihatlerinin arasına serpiştirilen bu âyetler, o dönemde yeni iman eden müminlerin kâfir anne-babaları ile ilişkilerinin nasıl olması gerektiğini göstermektedir.

Bu âyetlerin ardından Hz. Lokman'ın oğluna diğer ahlâki öğütleri yer almaktadır: "*Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah, hiçbir kibirleneni, övüneni sevmez. Yürüyüşünde tabî ol. Sesini alçalt. Çünkü seslerin en çirkini, şüphesiz eşeklerin sesidir*"⁴⁰⁸ İlk olarak Lokman'ın (a.s.) tâlîli üslubunun devam ettiği bu âyetlerde de görülmektedir.

⁴⁰² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 20/138; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 11/87; Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, 6/305.

⁴⁰³ Bkz. el-Ankebût 29/8.

⁴⁰⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 25/32.

⁴⁰⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 6/479.

⁴⁰⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 14/64.

⁴⁰⁷ İbn Acîbe, *el-Bahru'l-medîd*, 4/369.

⁴⁰⁸ Lokman 31/18-19.

Oğlunun kibirlenmemesi, böbürlenmeyip insanları aşağılamaması gerekmektedir çünkü bu hasletler Allah'ın razı olmadığı hasletlerdir. Yüksek ses ise eşek sesine benzediği için çirkindir. Onun oğluna böbürlenmemesini söylemesi bir önceki âyette zikredilen öğüdü ile oldukça ilişkilidir. Şöyle ki, önce oğluna iyiliği emredip kötülüğü sakındırmayı nasihat etmiştir. Bir kimse bu hasletlerle toplumun önüne çıktığında insanların ona gösterdiği hürmet ve saygıdan kendini beğenmişlik ya da kibre kapılabilir. Hz. Lokman bir yönüyle oğlunu bu konuda uyarmaktadır.⁴⁰⁹

Mevdûdî (ö. 1979) (r.aleyh), Lokman'ın (a.s.) “Yürüyüşünde tabii ol” öğüdüyle oğlunu uyardığı hususun adımları ya da yürüyüş şekli olmadığını söylemektedir. Zira ona göre kişinin acelesi varsa hızlı yürür, gezintiye çıktı ise yavaş yürümesinde bir beis yoktur. Burada uyarılan nokta bir önceki âyette vurgulanan kibir ve kendini beğenmişliğin getirdiği yürüyüş şeklidir. Bazen kişi mütevazı olmak adına tevazu gösterisi içinde yürür ya da dünya imtihan ve sıkıntılarında bunalık hastalar gibi zar zor yürür. O, bu sözüyle oğlunu tüm bunlardan men etmiş; bir kibir gösterisi, takva veya tevazu gösterişi, acziyet ifade eden yürüyüş şeklinden uzak durarak her halinde itidal içinde yürümesini öğütlemiştir.⁴¹⁰

⁴⁰⁹ Habenneke, *Meâricü't-tefekkür*, 11/725.

⁴¹⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 4/297-98.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KUR'ÂN-I KERİM'DEKİ BABA-OĞUL KISSALARININ SÎRETTEKİ TEZAHÜRLERİ

3.1. KISSALARIN SÎRET SİYÂKINDA OKUNMASININ İMKÂNI VE ŞARTLARI

İslâm dininin iki ana kaynağı Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sünnet-i seniyyesidir. Bunlar birbirini tamamlar. Allah (c.c.), Ahzâb sûresinde “*Allah Rasûlü'nde sizin için; Allah'a ve âhirete kavuşmayı uman ve Allah'ı çok çok zikreden kimseler için her bakımdan uyulması gereken güzel bir örnek vardır*”⁴¹¹ buyurmaktadır. Yani Hz. Muhammed hakkında bilgi sahibi olmak, onun ahlâki değerleri, sabrı, merhameti ve adaleti gibi özelliklerini anlamak ve uygulamak, müminler için önemlidir. Onun hayatının merkezinde ise İslâm ve onun hükümlerini insanogluna ulaştırın Kur'ân-ı Kerim'in var olduğu bilinmektedir. Allah Resulü'nün her anı, her hali, ahlâkı Allah'ın (c.c.) emirlerine mutabıktır. Nitekim Hz. Âişe'ye (ö. 58/678) (r.anhâ) Allah Resulü'nün ahlâkı sorulduğunda “*O'nun ahlâkı Kur'ân'dı. Cenâb-ı Hakk'ın hoşnut olduğu şeyden hoşnut olur, hoşnut olmadığından hoşnut olmazdı*”⁴¹² cevabını vermiştir. Bunun gibi bir çok âyet ve hadisten Kur'ân ve sünnetin bütünlüğü anlaşılmaktadır. Tefsir ilmi, Kur'ân'ın anlaşılmasına yardımcıyken, siyer ilmiyle Peygamberimizin (s.a.v.) hadislerinin de muhtevi olduğu hayatını anlamak kolaylaşır. Siyer ilmiyle iştilgal eden ilk isimlerin muhaddisler olduğu hakikatıyla⁴¹³ hadis ilminin de Kur'ân'ın anlaşılmasında önemli bir yer edindiği söylenebilmektedir.

⁴¹¹ el-Ahzâb 33/21.

⁴¹² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 42/183 (No.25302).

⁴¹³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye (Sîretü İbn Hişâm)*, thk. Mustafa es-Sakâ vd., (Mısır: Şirketü mektebeti ve matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1375/1955), 6.

Siyer alanında ilk eseri kaleme almış siyer ve meğâzî müellifi İbn İshak (ö. 151/768) aynı zamanda iyi bir muhaddis olmasıyla bilinmektedir. O, siyer alanında kendisinden sonra eser telif eden ulemaya öncülük etmiştir. Bunlardan biri olan ve yine muhaddisliği ile de bilinen İbn Hişâm (ö. 218/833), onun eseri *Kitâbü'l-Meğâzî (Sîretü İbn İshâk, el-Mübtede' ve'l-meb'ass ve'l-meğâzî)* isimli eserini ihtisar ederek meşhur *es-Sîretü'n-nebeviyye*'sini kaleme almıştır. Bkz. Mustafa Fayda, “İbn İshak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/93-96; a.mlf. “İbn Hişâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/71-73.

Dolayısıyla Kur’ân ve sünnetin iki ana kaynak olması hasebiyle tefsir ve siyer ilmi – ve elbette ki hadis ilmi- birbirleriyle iç içedir. Öyle âyetler vardır ki siyer bilgisi olmadan âyetin maksudu ortaya konulamaz; namaz, oruç, zekât, hac, nikâh ve daha birçok ibadet ve muamelata taalluk eden meseleler bu kapsamdadır.⁴¹⁴Aynı zamanda siyer ilmi hem âyetleri değerlendirmede bir bütünlük ve tutarlılık sağlar, hem de şahsi görüşlerden daha ziyade, her zaman geçerli ve süreklilik arz eden değerler ortaya konulmasını sağlar. Daha genel ifadeyle siyer ilmi, anlam ve yorumun bir kuralı olduğunu ortaya koyar.⁴¹⁵

Bu bilgiler ışığında Kur’ân’ın bir bölümünü oluşturan kıssaların, Hz. Muhammed’in sîretiyle oldukça yakın bir ilişkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu ilişkinin net bir şekilde ortaya konabilmesi için şu hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir.

3.1.1. Âyet ve Sûrelerin Mekkî-Medenî Oluşu Bilgisi

Dikkat edilmesi gereken hususların ilki âyet ve sûrelerin Mekkî-Medenî oluşlarını bilmektir. Tefsir usulünde sûrelerin Mekkî ya da Medenî olması üç farklı ölçüte göre tanımlanmaktadır:

- a. Nüzûl zamanını esas alan taksime göre, Hz. Muhammed’in Medine’ye hicretinden önce nâzil olan âyet ve sûreler Mekkî, hicretten sonra nâzil olanlar Medenî kabul edilmiştir.
- b. Nüzûl mekânını esas alan taksime göre, Mekke’de nâzil olan âyet ve sûreler Mekkî, Medine’de nâzil olanlar Medenî sayılmaktadır.
- c. Muhatapları dikkate alan taksime göre ise Mekke ehline hitap içeren (“Ey İnsanlar!” hitabıyla seslenen) âyet ve sûreler Mekkî, Medine ehline hitap edenler (“Ey İman Edenler!” hitabı bulunan) Medenî kabul edilmiştir.

Bu üç taksim arasında en meşhur ve kabul göreni ise zamanı esas alandır.⁴¹⁶

⁴¹⁴ Fatih Özaktan, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Siyerin Rolü*, (İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2017), 153.

⁴¹⁵ Özaktan, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Siyerin Rolü*, 160.

⁴¹⁶ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm, (Beyrut: Dâru’l-marife, 1376/1975), /187; Suyutî, *el-İtkân*, 32.

Mekkî ve Medenî bilgisine sahip olmanın birçok faydası vardır. Bunların konuyla ilgili olanı ise Kur'ân'ın inzâliyle Allah Resulü'nün sîreti arasındaki ilişkiyi, naslarla olgular arasındaki bağlantının daha sarîh ve net bir şekilde tezahür etmesini sağlamasıdır.⁴¹⁷

İlgili başlıklar altında da görüldüğü üzere çalışmanın muhtevasında olan kıssaların çoğu Mekkî sûrelerden oluşmaktadır. Mekkî sûrelerde konu olarak, tevhit inancı vurgusu vardır. İnsanlar, tapmış oldukları putları bırakarak yalnızca tek bir Allah'a ibadet etmeye davet edilir.

Nureddin İtr (ö. 2020), baba-oğul ilişkilerini de içeren kıssaların çoğunun Mekkî surelerde varid olmasına dikkat çekerken bunun hikmetini de anlamaya çalışır. Şöyle ki, Kur'ân 23 yılda zaman, mekân ve durumun iktizasınca tedricen inzâl olmuştur. Nâzil olan her bir kıssa, vakıa başta Peygamberimiz (s.a.v.) olmak üzere tüm müminlerin uğradıkları eziyetlere karşılık imanı gönüllerde sağlamlaştırmış, İslâm düşmanları için bir tehdit ve kendilerinden önceki kavimlerin kıssalarıyla bir ibret levhası olmuştur.⁴¹⁸ Mekke-i Mükerreme'de Müslümanların imanı güçlendiren bu kıssalar, Medine'de yeni karşılaştıkları hadiseler karşısında önlerinde bir pusula olmuştur.

Ancak şu bir gerçektir ki, Kur'ân sûrelerinin her birinin sîret-i nebevînin hangi aşamasında inzal edilmiş olduğunu, özellikle bir sûre içerisinde hususen uzun sûrelerde yer alan âyetlerin nüzûl zamanını tespit etmek zordur.⁴¹⁹ Bu durum, kıssaların Asr-ı saadetteki örnekliklerini tespit etmeyi zorlaştıran durumların başında gelir. Çünkü Asr-ı saadette meydana gelen olaylara karşı ashâbın verdiği tepkilerin, davranışların belirli bir âyete mi yahut kıssaya mı müstenid olduğunu ortaya koymak için zaman açısından tutarlılık gerekmektedir. Bunun için âyet ve sûrelerin Mekkî ya da Medenî oluşlarını bilmekle birlikte tam olarak ne zaman nâzil olduklarına da vakıf olmak öneme haizdir. Aksi takdirde, yapılan yorumlar yahut eşleştirmelerin zorlama teviller, yanlış değerlendirmeler ile sonuçlanabileceği düşünülmektedir.

⁴¹⁷ Menna el-Kattan, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*, (Kahire: Mekteb Vehbe, t.y.), 56.

⁴¹⁸ Nureddin İtr, *Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Dımeşk: Matbaatü's-Sabâh, 1414/1996), 62-63.

⁴¹⁹ Muhammed Coşkun, *Kur'ân yorumunda sîret-nüzûl ilişkisi*, (İstanbul: Fikir Yayıncılık, 2014), 40.

3.1.2. Esbâbü'n-Nüzûl Bilgisi

Müfessirler, Kur'ân-ı Kerim'i nüzûlü bakımından iki kısma ayırmaktadır. Bunların ilkinin hiçbir sebebe müstenid olmadan inen âyet ve sûreler oluştururken, diğer bölümü vahyin nüzûl sürecinde bir vakıa ya da olayın ardından nazil olan âyet ve sûreler oluşturmaktadır.⁴²⁰ Bu ikinci kısım sebep-i nüzûl olarak adlandırılmaktadır. Sebeb-i nüzûl bir başka ifade ile “Hz. Peygamberin risâlet döneminde meydana gelen ve Kur'ân'ın bir veya birkaç âyetin yahut bir sûresinin inmesine yol açan olay, durum ya da herhangi bir şey hakkında Resulullah'a sorulan soru” olarak tanımlanmaktadır.⁴²¹ Tefsir disiplininin uzun tarihi süreci bize, Kur'an âyetlerinin indirildikleri ortamı resmeden esbâbü'n-nüzûl rivâyetlerinin, dönemsel vurgu farklılıkları olmakla beraber her dönemde önemsendiğini gösteren verileri sunmaktadır.⁴²²

Müfessirler, âyetlerin nüzûl sebeplerinin içtihat yahut akıl yürütme ile bilinemeyeceğini, vahyin inzaline şahitlik etmiş kimselerin yani sahabelerin rivâyetleriyle bilineceğini söylemiştir.⁴²³ Nüzûl sebebinin oldukça önemli olan bu hususu sîret-nüzûl ilişkisinin mevsukiyeti için de ehemmiyet arz etmektedir. Nitekim çalışmaya konu olan âyetlerin başta Hz. Muhammed'in, ashabının ve iman etmeyenlerin hayatlarındaki yansımaları onları bizzat yaşamış kişilerce rivâyet edilmiş olduğu takdirde tutarlılığını ve doğruluğunu arttıracaktır. Bu ise afakî yorumlardan daha ziyade sahih bağlantılar kurmaya yardımcı olacaktır. Şunu da beyan etmek gerekmektedir ki, müfessirler Kur'ân'daki birçok âyetin herhangi bir sebebe bağlı olmaksızın inzal olduğunu kaydetmiştir.⁴²⁴ Çalışmaya da yansıyan bu hakikat sîret-nüzûl ilişkisinin imkaniyet hudutlarına dair bir fikir vermesi açısından önemli görülmektedir.

⁴²⁰ Suyutî, *el-İtkân*, 71.

⁴²¹ Suyutî, *İtkân*, 76; Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 59.

⁴²² Muhammed Coşkun, “Tefsir-Siyer İlişkisinin Tarihsel ve Kuramsal Problemleri: Tefsir Tanımları Çerçevesinde Sîret-Nüzûl İlişkisinin Hermontiği”, *Siyer Araştırmaları Dergisi* 5 (Ocak-Haziran, 2019), 255.

⁴²³ Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî, *Esbâbü'n-nüzûl*, thk. Kemal Besyûnî Zağlûl, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1411/1990), 10; Zerkeşî, *el-Burhân* 1/23-24; Suyutî, *el-İtkân*, 71.

⁴²⁴ Ahmet Gündüz, “Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Müsbet Ve Menfi Etkisi”, *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2016), 96.

Nüzûl sebeplerini bilmeksizin Kur'ân'daki birçok konu tam anlamıyla kavranamaz. Belli bir konuyu açıklığa kavuşturan sosyal, tarihsel veya diğer şartlar bilinmelidir. Daha öncesinde de ifade edildiği üzere kıssalar da zamanın ve durumun iktizasınca nâzil olup kimi zaman müminlere müjde, kimi zaman kafirlere tehdit mesajı içermiştir. Aynı şekilde yukarıdaki siyer ve tefsir ilişkisi üzerinden denilebilir ki, bir âyetin manasını doğru bir şekilde belirleyebilmek için âyetin nazil olduğu dönemde bazen Müslümanların konumu bazen Yahudi ve Hristiyanların durumu, bazen öne çıkan olgu ve olayların, genel bir ifadeyle de âyetle irtibatlı olan siyer olaylarının belirlenmesi ve tespit edilmesi bir zarurettir. Böylelikle tefsirde hakikat ve nas birlikteliği esas alınmış olacak ve dolayısıyla âyet öncesi ve sonrası vuku bulan hadiseler âyetin anlaşılmasını sağlayacaktır.⁴²⁵

3.1.3. Siyâk-Sibâk Bilgisi

Ayetlerin manasının anlaşılabilmesi bakımından Kur'ân ilimlerinde önemli kavramlardan biri de siyâk ve sibâk kavramlarıdır. Siyâk, sözün gelişi, sevk edilişi, ifade şekli ve anlatım biçimini, sibâk ise bir şeyin öncesini, geçmişini, üst tarafını ve başlangıcını ifade etmektedir.⁴²⁶ Genel olarak siyâk- sibâk kavramları birlikte kullanıldığı zaman, öncesine ve sonrasına bakarak, sözün hangi anlamda kullanıldığını tespit etmeye çalışmak anlamına gelir. Bu durumda sibâk kavramının önceki, siyâkın ise sonraki anlamına gelmiş olduğu kabul edilir.⁴²⁷

Âyet ve sûreler arasındaki anlam ilişkisini ortaya çıkarmak için konulan bir ilim olan münasebet ilmi de, kıssaların sîret siyakında okunmasının imkan ve şartlarını belirlemede önemli bir yer tutar. Tefsir istilâhında münasebet ilmi; Kur'ân ayetlerinin ve sûrelerinin aralarını bulan bir durum vasıtasıyla birbirleriyle olan ilişkisi, yakınlığı ve irtibatı olarak tanımlanmaktadır.⁴²⁸ Ayetlerin öncesi ve sonrası incelenirken varsa aralarındaki bağı ortaya koymanın, âyetlerin içinde bulunduğu bağlamı anlamaya ve sîretteki tezahürlerini anlamlandırmaya yardımcı olduğu düşünülmektedir. Aslında tüm bu maddeler bağlamın bütünlüğünü ve âyetin doğru

⁴²⁵ Özaktan, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Siyerin Rolü*, 159.

⁴²⁶ Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 256.

⁴²⁷ Bakkal, "Kur'ân'ı Anlamada Siyak-Sibakın Önemi", 13.

⁴²⁸ Nureddin İtr, "Münasebet İlmi ve Kur'an Tefsirindeki Önemi", trc. Eyüp Yaka, *İslâmî İlimler Dergisi* 1/2 (2006), 220.

şekilde anlamlandırılmasını sağlayan yardımcı unsurlardır. Bu unsurları görmezden gelerek yapılacak herhangi bir yorum, kişiyi anlaşılması beklenen bağlamdan uzaklaştırarak yanlış tevillere sürükleyeceği ön görülmektedir.⁴²⁹

Yukarıda ele aldığımız konulara ilave olarak sîret-nüzûl ilişkisinin doğru bir şekilde ortaya konması için İslâm tarihini, İslâmiyet'ten önceki vaziyeti de bilmek önemli görülmektedir. Âyetlerin nüzûlünden önceki toplumsal yapıyı, koşulları bilmenin sonrasındaki durumu analiz etmek için yardımcı olduğu düşünülmektedir. Konuyla ilgili olarak İslâmiyet'ten önceki baba-oğul ilişkilerinin nasıl olduğunu bilmek, Allah'ın (c.c.) toplumun ihtiyaçlarına binaen birer misâl olarak inzâl buyurduğu kıssaları anlamayı, dahası sahabelerin ve kafirlerin hayatındaki tezahürlerinin olup olmadığını, varsa hangi şekilde olduğunu idrak etmeyi kolaylaştırmaktadır.

Bu hususlar çerçevesinde konuyla ilgili kıssaların hepsinin Asr-ı saadette akisleri olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü çalışma kapsamında yapılan araştırmalar neticesinde bu şartları taşıyan olayların kısıtlı olduğu tespit edilmiştir. Bu bakımdan konuyla ilgili bir eseri bulunan Mahmut Ay'ın⁴³⁰ aşağıda alıntıladığımız görüşleri, bizim bu dar çerçeveli araştırmamızla uyumlu olmuştur.

Şunu ifade etmek gerekir ki, ilk muhatapların sadece kıssaları değil, genel olarak Kur'ân âyetlerini nasıl anladıklarına dair elimizde yeterince veri yoktur. Bu durum, haliyle kıssaları konu edinen âyetler için de geçerlidir. Bununla birlikte mevcut bazı rivâyetler Kur'ân-ın ilk muhataplarının, ondaki kıssaları kendi sîretleriyle irtibatlandığı konusunda bize önemli ipuçları vermektedir.⁴³¹

Yukarıda ifade edildiği üzere elde ettiğimiz veriler bu görüşü destekler niteliktedir. Çalışma kapsamına dâhil ettiğimiz kıssaların Asr-ı saadetteki yansımaları sahih rivâyetlerin verdiği imkân dâhilinde tespit edilmeye ve benzer durumlar ortaya konmaya çalışılmıştır.

⁴²⁹ Siyâk-sibâk kavramıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Mustafa Ünver, *Kur'ân'ı Anlamada Siyâkın Rolü –Bütünlük Üzerine-*, (Ankara: Sidre Yayınları, 1999).

⁴³⁰ Doç. Dr. Mahmut Ay.

⁴³¹ Mahmut Ay, *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak –Hz. Musa Kıssası Örneği-*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 97.

3.2. KUR'ÂN'DA HZ. PEYGAMBERİN BABALIK VASFI

Tezin ana konusu baba oğul ilişkilerinin sîret bağlamına yansımaları olması hasebiyle Allah Resulü'nün (s.a.v.) Kur'ân'da **baba** kavramıyla zikredildiği âyete burada işaret etmeyi uygun gördük. Allah (c.c.), Zikr-i Hakîm'inde “*Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Resulü ve nebilerin sonuncusudur. Allah, her şeyi hakkıyla bilendi*”⁴³² buyurmaktadır. Bu âyetin siyak ve sibakı konunun anlaşılması açısından önemlidir. Aynı sûrenin 37. âyetinde Hz. Muhammed'e hitâben şöyle buyrulmaktadır:

Hani sen Allah'ın kendisine nimet verdiği, senin de azat ederek iyilikte bulunduğun kimseye, “Eşini nikâhında tut ve Allah'tan sakın” diyordun. İçinde, Allah'ın ortaya çıkaracağı bir şeyi gizliyor ve insanlardan çekiniyordun. Oysa kendisinden çekinmene Allah daha lâyıktı. Zeyd, eşinden ilişkisini kesince, onu seninle evlendirdik ki, artık bundan böyle, “evlâdım” diye çağırıldıkları kişiler hanımlarını boşadıklarında, o hanımlarla evlenmek hususunda müminlere bir güçlük zorluk olmasın. Allah'ın emri mutlaka yerine getirilmiştir.

Âyette sarîh bir şekilde ismi geçen sahabe Hz. Muhammed'in azatlı kölesi ve evlatlığı⁴³³ Zeyd b. Hârîse'dir (r.a.). Allah Resulü (s.a.v.) onu ve halasının kızı Zeynep binti Cahş'ı evlendirmiştir. Ancak bir müddet sonra Zeyd (r.a.) hanımından boşanmak istemiş ve durumu Hz. Muhammed'e bildirmiştir. Allah Resulü (s.a.v.) ona, eşiyle boşanmamasını tavsiye etmiştir. Lakin işin sonunda Zeyd (r.a.) hanımı boşamıştır. O, hanımından boşanınca Allah (c.c.) âyette buyrulduğu üzere Peygamberimizi (s.a.v.) Zeynep (r.anhâ) ile nikâhlamıştır.⁴³⁴

Hiz. Muhammed'in bu evliliği sonrasında Yahudiler ve münafıklar arasında, Allah Resulü (s.a.v.) hakkında “başkalarını evlatlıklarının eşleriyle evlenmekten men ediyor ama kendi evlatlığının hanımı ile evlendi” sözleri dolaşmaya başlamıştır.

⁴³² el-Ahzâb 33/40.

⁴³³ Peygamberimiz (s.a.v.), Zeyd'i (r.a.) henüz İslâm'da evlatlık müessesesi yasaklanmadan önce evlat edinmişti. Ancak evlat edinmek Ahzâb sûresinin 4 ve 5. âyetleri ile yasaklanmış, 37. Âyette haber verildiği üzere Allah Resulü'nün (s.a.v.) fiili uygulamasıyla tamamen kaldırılmıştır. Bkz. el-Ahzâb 33/4,5; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/188; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/379-380.

⁴³⁴ Zeyd'in (r.a.) hanımını boşama sebebi olarak değişik nedenler rivâyet edilmektedir. Bunlardan biri de Peygamberimizin (s.a.v.) Zeynep'i (r.anhâ) beğenmesi olarak verilmiştir. Ancak Kurtubî (r.aleyh) bu rivâyetlerin Peygamberimizin (s.a.v.) ismetinden cahil olanların yahut onun hürmetini hafife alanların dillendirebileceğini söylemiştir. Ona göre, Peygamberimizin (s.a.v.) gizlediği husus Zeynep'e (r.anhâ) karşı duyguları değil, Allah'ın (c.c.) Zeyd'in (r.a.) hanımını boşayacağını ve kendisinin Zeynep (r.anhâ) ile evlendirileceğini vahyettiği görüş daha isabetlidir. Bkz. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 20/273; Semerkandî, *Tefsîru Ebî Leys*, 3/51-52; Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 4/406; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/189-191; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 8/482.

Bunun üzerine Ahzâb sûresinin 40. âyeti nâzil olmuştur. Yani bu âyet ile Hz. Muhammed'in, Zeyd'in (r.a.) babası olmadığı vurgulanmıştır. Lakin şunu da söylemek mümkündür ki o, ümmetine şefkat ve merhamette, ümmeti de ona karşı saygı ve hürmette tüm peygamberlerde olduğu üzere baba gibidir.⁴³⁵ Yine bu âyetle şu anlaşılmalıdır ki Peygamberimiz (s.a.v.) erkek çocuk sahibi olmamıştır. Onun İbrâhim, Kasım, Tayyip ve Muhtahhar isminde erkek çocukları olmuş ancak hepsi büyümeden vefat etmişlerdir. Yani âyetin nâzil olduğu dönemde Hz. Muhammed'in sülbünden bir oğlu yaşamamaktadır.⁴³⁶ Âyette Allah Resulü'nün (s.a.v.) yüceliğini ve makamını övmek için “*O, Allah'ın Resulü ve nebîlerin sonuncusudur*” buyrulmaktadır. Onun “ümmetinden herhangi birinin babası olmaması” da Allah'ın (c.c.) hikmeti üzeredir. O da geçmiş peygamberler gibi ya da bütün hususiyetlerinde onlardan daha da üstün olmasını dilemesidir. Şöyle ki bütün peygamberler, oğullarının soyunun gövdesi olmuşlar, onların da soylarından yeni peygamberler gelmiştir. Onun ise son peygamber olması hasebiyle, öldükten sonra evlatlarının olmaması gerekmektedir. Çünkü evlatlarının onun vefatından sonra yaşamış olmaları, onlarda da peygamberlik şerefini taşımalarını gerektirirdi. Ancak âyette Peygamberimizin (s.a.v.) son peygamber olduğu vurgulanarak bu hususa işaret edilmektedir.⁴³⁷

Sonuç olarak âyetin tefsirlerinden anlaşıldığı üzere Peygamberimizin (s.a.v.) Kur'ân'da baba vasfıyla zikredildiği âyet, evlatlık müessesenin kaldırıldığına ameli bir tezahürü ve Yahudiler ile münafıkların fitnelerine bir cevap olarak indirilmiştir.

3.3. HZ. PEYGAMBERİN HADİSLERİNDE OĞUL HİTABI

Daha önce ifade edildiği üzere Hz. Muhammed'in tüm erkek çocukları küçük yaşta vefat etmişlerdir. Ancak hadislerden onun bazı çocuklara nasihatlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan biri olan Abdullah b. Abbas'ın (ö. 68/687-88) (r.anhuma) rivâyet ettiği bir hadisi şerifte Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır:

Ey **oğul!** Sana birkaç kelime öğreteceğim. Sen Allah'ın (c.c.) dinini koru ki, o da seni korusun, sen Allah'ın (c.c.) dinini koru ki, onu yanında bulasın. İstedığın zaman Allah'tan (c.c.) iste, yardım dilediğin zaman Allah'tan (c.c.) yardım dile. Bil ki

⁴³⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 22/43.

⁴³⁶ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 4/408; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/196; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 8/484; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 22/43-44.

⁴³⁷ İbn Âşûr 22/44-45.

ümmeť eđer sana bir Őeyle fayda vermek üzere toplansa, sana ancak Allah'ın (c.c.) senin lehine yazdđđı Őey ile fayda verebilirler ve eđer sana bir Őey ile zarar vermek üzere toplansa ancak Allah'ın (c.c.) senin aleyhine yazdđđı Őeyle sana zarar verebilirler. Kalemler kaldırıldı ve sahifeler kurudu.⁴³⁸

Hız. Muhammed'in buradaki nasihatleri bir yönüyle Hız. Lokman'ın ođđluna verdiđđi öđđütler ile benzerlik göstermektedir. Şöyle ki, Lokman (a.s.) tevhid inancını aŐıladıđđı ođđlunun her ameline dikkat etmesini söyleyerek her daim onu gören ve yaptıklarını önüne koyacak olan Rabbi hakkında bilgi verirken, Allah Resulü (s.a.v.) de Abdullah'a (r.a.) dinini korumasını yani Allah'ın emir ve yasaklarına dikkat etmesini öđđütlemektedir. Bu onun sahip olduğu imanı koruması için önemlidir. Aynı zamanda ona Cenâb-ı Hakk'ın mutlak güç sahibi olduđđunu, O'nun üzerinde bir kudretin bulunmadđđđını söyleyerek Hız. Lokman'ın ođđluna Allah'ın her Şeyi gören, bilen olduđđunu hatırlatmasıyla benzerlik göstermektedir.

Allah Resulü'nün "ođđul" hitabıyla seslendiđđi bir diğer sahabe Peygamberimizin (s.a.v.) üvey ođđlu Ömer b. Ebû Seleme'dir (ö. 83/702) (r.a.). O, Hız. Muhammed ile aynı yemek sofrasını paylaŐtıkları bir günde "*Ođđlum! Besmele çek, sađđ elinle ve önünden ye*"⁴³⁹ diyerek kendisini uyardđđđđını rivâyet etmektedir.

3.4. RİVÂYETLER İŞİĞİNDA BABA-OĐĐUL KISSALARINDAKİ TEMEL MESAJLARIN ASR-I SAADETTEN ÖRNEKLERİ

İkinci bölümde ele alınan kıssaları ana mesajlarını tevhid, Allah'a itaat, dua ve ahlâk olarak sıralamak mümkündür. Bu başlık altında sahih rivâyetlerin sunduğu imkân dâhilinde bahsedilen kıssaların Peygamberimiz (s.a.v.) dönemindeki benzeŐikleri örneklendirilecektir.

3.4.1. Tevhid Mücadeleleri Bakımından Tezâhürler

Çalışmaya konu olan kıssaların çoğu Mekkî sûrelerdir.⁴⁴⁰ Mekkî sûrelerin içeriđđine bakıldıđđında inanç konularının ön planda olduğu görülür. İslâm'ın yeni yeni yayılmaya baŐladıđđı Mekke döneminde baba-ođđul ilişkileri bađđlamından tevhit temalı

⁴³⁸ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 4/667 (No.2516).

⁴³⁹ Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned*, 26/251 (No. 16331).

⁴⁴⁰ Kâbe'nin inşası ve o esnada yapılan dualar Medenî sûre olan Bakara sûresinde geçmektedir.

mesajların verilmesi ve bu kıssaların vahyin ilk muhataplarının hayatlarına paralellik göstermesi elbette ki büyük öneme haizdir.

3.4.1.1. Hz. Nûh ve Hz. İbrâhim'in Kavimlerinin Vahyin İlk Muhatapları İle Benzerlikleri

Allah Teâlâ, Hz. Nûh'un oğluyla olan konuşmalarını vermeden önce onun kavmini, kavmiyle olan mücadele sürecini, kavminin nübüvvetini nasıl inkâr ettiğini ve onun mukabele keyfiyetini Hûd sûresinde beyan etmektedir. Hz. Nûh'un kavmi hakkında anlatılanlar Hz. Muhammed'in kavmiyle birebir uyuşmaktadır. Nitekim sûrenin 25. âyetinde Peygamberimize (s.a.v.) Nûh (a.s.) kıssasının kendi kıssası ile benzerliğine işaret edercesine “*Andolsun, biz Nûh'u kavmine peygamber olarak gönderdik. Onlara şöyle dedi: 'Ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım'*”⁴⁴¹ buyrulmuştur. Habenneke el-Meydânî (ö. 2004), bu âyetin tefsirinde Allah'ın (c.c.) “*Nasıl ki Muhammed'i (s.a.v.) imanî kaideleri olan, toplumu doğru yola ileten bir risâlet ile gönderdiysek aynı şekilde ilk asırlarda da Nûh'u (a.s.) kavmine bu şekilde gönderdik.*” buyurduğunu ifade etmiş ve Peygamberimizin (s.a.v.) kavmiyle yaşadıklarının Hz. Nûh'un kavmiyle yaşadıklarına benzer olduğunu söylemiştir.⁴⁴² Yani daha kıssaya başlamadan muhatapların dinleyecekleri kıssa ile bir irtibat kurulmasının sağlandığı görülmektedir. Bu durumun, dinleyicinin kıssaya olan ilgisini artıracak ve yaşamı ile daha fazla özdeşleşmesini sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu irtibatın bir diğer örneğine 35. âyette işaret edilmiştir. “*Yoksa 'Onu uydurdu' mu diyorlar? De ki; 'Eğer uydurmuşsam suçum benim boynumadır. Oysa ben sizin işlediğiniz günahlardan uzağım.'*”⁴⁴³ Âyetin muhtelif mealleri hitabın Hz. Nûh'a yahut Peygamberimize (s.a.v.) olduğu şeklindedir. Her iki halde de durumun benzerliği bir kez daha vurgulanmaktadır. Zira Nûh'un (a.s.) kavminin önde gelenleri onu yalancılıkla suçlamış, dünyevi maslahatları için çalışmakla itham etmiş, mucize getirmesini istemiş; etraftan zayıfları, miskinleri uzaklaştırmasını istemişler ve vaad ettiği Allah'ın azabını kendilerine göndermesi için meydan okumuşlardır. Bunların

⁴⁴¹ Hûd 11/25.

⁴⁴² Habenneke, *Meâricü't-tefekkür*, 10/361.

⁴⁴³ Hûd 11/35. Âyetin farklı mealleri için bkz. Kur'an ve Meâli.com, <https://www.kuranvemeali.com/hud-sûresi/35-âyeti-meali>

aynılarını Mekkeli müşriklerin de yaptığı görülmektedir. Öyle ki “Muhammed Kur’ân’ı kendi uydurdu” iftiraları aynı sûrenin 13. âyetinde şöyle izah edilmektedir:⁴⁴⁴ “Yoksa ‘Kur’ân’ı uydurdu’ mu diyorlar? De ki: ‘Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Allah’tan başka gücünüzün yettiklerini de yardıma çağırıp, siz de onun gibi uydurma on sûre getirin.’”⁴⁴⁵

Hiz. Muhammed’in davetinin Hiz. Nûh’un davetiyle benzerliği yanında, Nuh’un kavminin Kur’ân’ın ilk muhatapları olan ashâb ve müşrikler/kâfirlerin yaşamları açısından da bu benzerlik söz konusudur. Çünkü Mekkeli müşrikler, Hiz. Nûh’un kavmi gibi putperesttir ve aynı onların yaptıkları gibi atalarının dininden vazgeçmemişlerdir. Bunların bazılarının oğulları, bazılarının ise evlatları İslâm ile şereflemiş ancak kendileri küfürde kalmak için inat etmişlerdir.

Kur’ân ayetlerinden anlaşıldığı üzere Peygamberimizin (s.a.v.) kavminin benzediği bir diğer kavim Hiz. İbrâhim’in kavmidir. Nitekim onlar da putperesttir. Kendi yaptıkları putlara tapmaktadırlar. İkinci bölümde ele alındığı üzere Hiz. İbrâhim, başta babası olmak üzere kavmiyle tapındıkları putların batıl olması hakkında münazaralarda bulunmuştur. Birçok ayette Hiz. Muhammed’in gönderildiği toplumun da putlara tapındığına işaret edilerek, onların bu amelinin batılığından ve ahirette karşılaşacakları azaptan söz edilmektedir.⁴⁴⁶

Hiz. İbrâhim kıssasının Peygamberimiz (s.a.v.) ile olan bir diğer benzerliği, İbrâhim’in (a.s.) puta tapan ve risaletini inkâr eden babasının kavminin önde gelen büyüklerinden biri olması gibi, Hiz. Muhammed’in de ona karşı gelen kavminin ileri gelenleri kendi amcalarından/akrabalarından oluşmasıdır. Ancak Hiz. Nûh ve Hiz. İbrâhim’de görülen kâfirlere karşı sağlam duruş, dinde sebat Peygamberimiz (s.a.v.) ve ashâbının hayatında da görülmüştür. Bu durum, zaman zaman baba-oğul yahut akrabaların karşı karşıya gelmelerine sebep olsa dahi değişmemiştir. Bununla ilgili öne çıkan örnekler şu şekilde verilebilir.

⁴⁴⁴ Habenneke, *Meâricü’l-tefekkür*, 10/373.

⁴⁴⁵ Hüd 11/13.

⁴⁴⁶ Bkz. en-Nisâ 4/117; el-En’âm 6/71-72; el-A’râf 7/37; en-Nahl 16/86; el-İsrâ 17/56; Yâsîn 36/74; en-Necm 53/19-25.

3.4.1.2. Hz. Peygamberin ve Ashâbın Hayatından Örnekler

Hz. Nûh'un oğlu hak olan davete dair her türlü büyük alamete şahit ve Tufan gibi can alıcı bir helake muhatap olmasına rağmen küfründe inat edip iman etmemiştir. Aynı şekilde bu durumun benzerini Peygamberimiz (s.a.v.) ve ashabının hayatlarında da görmek mümkündür. Hz. Muhammed'in tüm mucizelerine şahit olmasına rağmen kendi akrabalarından dahi iman etmeyenler bulunmaktadır. Bunların en belirgin olanları kendi amcaları Ebû Lehep ve Ebû Tâlip'tir.

Ebû Tâlip, Hz. Muhammed'i anne, baba ve dedesinin vefatının ardından himayesine almış, nübüvvet ile görevlendirildikten sonra da arkasında durarak hasımlarına karşı onun hâmiliğini yapmıştır. Ancak bazı âyetlerin nüzul sebeplerinden anlaşıldığı üzere amca Ebû Talip tevhid inancı üzere ölmemiştir. Şüphesiz kavmine daveti boyunca kendisini destekleyen, hasımlarına karşı koruyan ve her şeyden öte, küçük yaşlarda yetim ve öksüz iken kendisine atalık yapan Ebû Tâlip'in iman üzere ölmemesi Peygamberimizi (s.a.v.) oldukça üzmüş olmalıdır. Onun bu üzüntüsü üzerine Allah'ın (c.c.) "*Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola erdiremezsin. Fakat Allah, dilediğini doğru yola erdirtir. O, doğru yola gelecekleri daha iyi bilir*"⁴⁴⁷ âyetini nazil kıldığı nakledilmektedir.⁴⁴⁸

Bu teessüre bir teselli olması için Hz. Muhammed'in amcası Ebû Tâlib'e, Hz. İbrâhim'in babasına mağfiret dilemesi gibi, Allah'tan (c.c.) af dilediği rivâyetlerden anlaşılmaktadır. Ancak Allah (c.c.), şu âyetleri bu sebeple nâzil kılarak başta Peygamberimizi (s.a.v.), ardından kafir ölen anne-babaları için dua etmeye devam eden ashâbı uyarmıştır:⁴⁴⁹

Cehennem ehli oldukları açıkça kendilerine belli olduktan sonra, - yakınları da olsalar- Allah'a ortak koşanlar için af dilemek Peygambere ve müminlere yaraşmaz. İbrahim'in, babası için af dilemesi, sadece ona verdiği bir söz yüzündendi. Onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine açıkça belli olunca, ondan uzaklaştı. Şüphesiz İbrahim, çok içli, yumuşak huylu bir kişiydi.⁴⁵⁰

⁴⁴⁷ el-Kasas 28/56.

⁴⁴⁸ İbn İshak, *Sîretu İbn İshak*, thk. Süheyl Zekkâr, (Beyrut: Dâru'l-fikir, 1398/1978), 237.

⁴⁴⁹ Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 267; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 8/275.

⁴⁵⁰ et-Tevbe 9/113-114.

Hız. Nûh'un Tufan esnasında iman etmeyen oğluna Őefaaf edememesi ve onun da diğer kâfirlerle birlikte helak olması müşrikler açasından da önemli bir mesaj içermektedir: Allah'ın (c.c.) dehşetli azabı geldiği vakit, iman edenler kâfirlere bir fayda sağlamayacaktır. Nitekim Hz. Nûh kıssasında anlatıldığı üzere peygamber olan baba dahi oğluna yardımcı olamamış; dahası ilişkileri Allah tarafından tamamiyle kesilmiştir.

Bu durumu açıklayan bir âyette mahşer sahnesi anlatılırken “*O gün kişi, kardeşinden, anasından, babasından, eşinden ve oğullarından kaçır!*”⁴⁵¹ buyrulmaktadır. Bir başka âyette ise suçluların kendilerini kurtarmak için ailelerini fidiye olarak vermek istedikleri Şu şekilde anlatılmıştır:

Birbirlerine gösterilirler (fakat herkes kendi derdindedir).
Günahkâr kimse ister ki, o günün azabından (kurtuluş için), oğullarını, karısını, kardeşini, kendisini koruyup barındıran tüm ailesini ve yeryüzünde kim varsa hepsini fidiye olarak versin de, tek kendini kurtarsın.⁴⁵²

İkinci bölümde Hz. Nûh'un Rabbine, helak olan oğlu için münacatta bulunduğu ancak buna “oğlunun kendi ehlinden olmadığı çünkü salih olmayan bir iş yaptığı” sözleriyle mukabelede bulunulduğu ifade edilmişti. Mevdûdî, “amel-i gayri salih (salih olmayan iş)” ibaresinin Hz. Nûh'un oğlu için kullanılmasını mühim görmektedir. Bu, ebeveynlerin çocuk yetiştirmesinde dikkat etmesi gereken hedeflere işaret eder. Çocuk yetiştirmeye zahiren bakan ebeveynler yalnızca kendi kanlarından, canlarından oldukları için onların salih kimseler olup olmadığına bakmaksızın çocuklarını yetiştirirler. Ancak âyette ebeveynlere çocuk yetiştirmenin bir “amel, iş” olduğu vurgusu yapılmaktadır. Eğer bir aile çocuklarını Allah'ın (c.c.) rızasına uygun bir şekilde yetiştirmeye gayret eder de verdiği tüm çabalar boşa giderse ve çocuk rızai Bârî'nin aksi istikamette yol alırsa, o zaman ebeveyn tüm bu çabalarına âyetteki ifade ile amel-i gayri salih gözûyle bakmalıdır. Bu şartlarda da ebeveynin daha fazla boşa gitmiş emekler üzerinde durmaması gerekir. Bu, sadece ebeveyn-evlat ilişkisi için geçerli değildir. Bir müminin tüm ilişkilerine umumileştirebilir. Eğer kişinin kan hısımları, bir Müslümanın taşıması gereken hasletlere sahip ise karşılıklı ilişkiler

⁴⁵¹ Abese 80/34-36.

⁴⁵² el-Meâric 70/11-14.

sağlam olur. Bu hasletlerden yoksun insanlarla ise yalnızca kan hısımlığının getirdiği hukuk uygulanarak, manevi ilişkiye girilmeyecektir. Ve bu ilişki iman ve küfrün karşı karşıya gelmesine sebep olacak bir noktaya gelirse, mümin bir kulun kâfirlerle savaştığı gibi o kişi/kişilerle mücadele etmek zorunda kalacaktır.⁴⁵³

İman, her bir müminden hüküm geldiğinde akrabalık bağlarını tamamen bir kenara koyarak iman kardeşliğini esas almasını gerektirir. Zira kan ve ırk yakınlığını dikkate almak bu tür durumlarda İslâm'ın ruhuna zıttır. Ve Müslümanlar bu öğretiyi Hûd sûresinin nüzûlünden dört yıl sonra Bedir savaşında pratik olarak göstermiştir.⁴⁵⁴

Bedir savaşı, Medine'ye hicretten sonra Mekke müşrikleri ile yapılan ilk gazvedir. Bu gazvede iman eden ve etmeyen babalar/oğullar, kardeşler, akrabalar karşı karşıya gelerek ölümüne bir mücadele vermiştir. Bu mücadeleyi sergileyenlerden biri de Ebû Ubeyde b. Cerrah'tır (ö. 18/639) (r.a.). Bu sahabe, Kureyş'ten olup Osman b. Maz'ûn, Abdurrahman b. Avf ile aynı dönemde İslâm ile şereflenmiştir. Peygamberimiz (s.a.v.), onu "*Her ümmetin bir emini vardır. Bu ümmetin emini de Ebû Ubeyde b. Cerrah'tır*"⁴⁵⁵ sözleriyle methetmiştir.

Ebû Ubeyde'nin (r.a.) babası iman etmeyerek Bedir savaşında müşriklerin safında yer almıştır. Savaş esnasında babası ile karşı karşıya gelen Ebû Ubeyde kılıcını çekerek babasını öldürmüştür. Bunun üzerine Mücâdele sûresinin şu âyetlerinin nâzil olduğu rivâyet edilmektedir: "*Allah'a ve ahiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut kendi soy-sopları olsalar bile, Allah'a ve peygamberine düşman olan kimselere sevgi beslediğini göremezsin.*"⁴⁵⁶ Âyette zikredilen kişilerin babasını öldüren Ebû Ubeyde b. Cerrah (r.a.), o dönemde henüz müşrikler safında olan oğlu Abdurrahman ile çarpışmak için hazırlanan Ebûbekir (r.a.), öz kardeşi Ubeyd b. Umeyr'i öldüren Mus'ab b. Umeyr (r.a.), en yakın akrabaları Utbe, Şeybe ve Velid bin Utbe'yi öldüren Ali (r.a.), Hamza (r.a.) ve Ubeyde bin Haris (r.a.) olduğu rivâyet edilmektedir.⁴⁵⁷

Bu hadiseden anlaşılmaktadır ki, Allah'ın (c.c.) Hz. Nûh'un oğlu, Hz. İbrâhim'in babası ile olan kıssalarındaki mesajı, vahyin ilk muhataplarında

⁴⁵³ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 2/372.

⁴⁵⁴ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 2/348.

⁴⁵⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/313; Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, 5/25 (No.3744).

⁴⁵⁶ el-Mücâdele 58/22.

⁴⁵⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/84.

yansımalarını net bir şekilde göstermiştir. Cahiliye devri adetlerinden olan ve Hz. Muhammed'in amcası Ebû Talip'in imanına engel olduğu söylenen atalar taassubunu ashâb kırmış ve din bağının en üstün bağ olduğunu hayatlarındaki imtihanlarında göstermişlerdir.

3.4.2. Allah'ın Emrine İtaat Bakımından Tezâhürler

3.4.2.1. Kâbe'nin Putlardan Temizlenmesi

Kâbe'nin inşası Medenî bir sûre olan Bakara sûresinde zikredilmiştir. Medine döneminde Müslümanlar artık Yahudilerle ilişki kurmaya başlamıştır. Yahudiler, Hz. İbrâhim'in kendi ataları olduğunu ve soylarından birçok peygamber gelmekle üstün bir ırk olduklarını düşünmekte, kendilerini tüm kavimlerden faziletli görmektedirler. Ancak Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil'in Kâbe'yi inşa ederken ettikleri niyazlarının tecellisi olarak İsmailoğullarından Allah'ın âyetlerini okuyan, Kitab'ı öğreten ve onları her türlü kirden arındıran bir peygamber olarak Hz. Muhammed gönderilmiştir. Peygamberimiz (s.a.v.) risâlet ile şereflenince artık nübüvvet İsmailoğulları'na geçmiş ve İsrailoğullarına önceden verilen nimetler yok olmuştur.⁴⁵⁸

Kâbe'nin inşasının emredildiği âyetlerin siyakında öncelikle oranın temizlenmesi emredilmiştir. Ancak Allah'ın evinin temizlenmesi sadece maddi kirleri içeren bir emir olmayıp, ondaki maddi manevi her türlü kirden temizlenmesi demektir. Allah'ın evinin hakiki manada temizlenmesi, orada Allah'tan (c.c.) başkasının adının anılmaması demektir. Çünkü başka birine ibadet veya yardım için başka bir adın anılması evi kirletir. Bu âyet kapalı bir şekilde Kâbe'de put bulunduran ve Allah yerine onlara tapan Kureyşlileri uyarmaktadır. Yani Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil'in varisleri olmakla övünen putperestler bu mirasın gereklerini yerine getirmemektedir. Bu nedenle onlar da, İsrailoğulları gibi Allah'ın (c.c.) Hz. İbrahim'e verdiği söze aykırı davranmakta ve nitekim onlarla aynı kadere sahip olmaktadır.⁴⁵⁹

Allah Resulü (s.a.v.) ashâbı ile Kâbe'nin hakiki manada temizlenme emrini idrak etmiş ve bunu Mekke'nin fethinde gerçekleştirmiştir. Mekke fethedildiğinde Allah Resulü (s.a.v.) Kâbe'nin içine girdiğinde meleklerin, Hz. İbrâhim'in duvarlara çizilmiş bir takım resimlerini görmüştür. Bu halden aşırı rahatsız olmuş ve derhal o

⁴⁵⁸ Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 1/88.

⁴⁵⁹ Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 1/88.

resimlerin silinmesini emretmiştir. Hz. Peygamberin emri aynıyle yerine getirilmiştir. Peygamberimiz (s.a.v.) Kâbe'yi tavaf ederken etrafında gördüğü putların tümünü bir tanesi dahi kalmayana tek tek kadar kırarak mukaddes beldeyi putlardan arındırmıştır.⁴⁶⁰ Böylece o atası İbrâhim'e emredilen temizliği eda ederek Kâbe'yi hak ettiği şekline dönüştürmüştür.

3.4.3. Ahlâk Özellikleri Bakımından Tezâhürler

İkinci bölümdeki kıssalardan pek çok ahlâki özelliği iyisi ve kötüsü ile sıralamak mümkündür. Ancak bizim burada dikkat çekmek istediğimiz birkaç nokta bulunmaktadır. Bunlar, Hz. Muhammed'e ve ashabına uzun yıllar sözlü/fiili eziyetler yapan müşriklere karşı, Peygamberimizin (s.a.v.) ve müminlerin affedici tavrı; müşriklerin iman etmelerine engel olarak küfürlerinde inat etmelerine sebep olan hasetleri ve Hz. Lokman'ın oğluna yürüyüşteki itidal nasihatinin nasıl anlaşıldığıdır.

3.4.3.1. Hz. Peygamber ve Affetme

Hz. Yâkup'un, Hz. Yûsuf'u kendinden ayıran ve uzun süre ondan ayrı kalmasına sebep olan oğullarını, Hz. Yûsuf'un da aynı şekilde kendisini ailesinden koparan ağabeylerini affetiğine ikinci bölümde değinilmişti. Bu hadisenin Müslümanlar arasında nasıl anlaşıldığını anlamaya yardımcı olan olayları Mekke'nin fethinde Hz. Muhammed ve müşrikler arasında yaşananlar ile açıkça görmek mümkündür.

Konuya açıklık getiren rivayetlerin birinde Peygamberimizin (s.a.v.) Ebû Süfyân b. Hâris (r.a.)⁴⁶¹ ile Mekke'nin fethinde yaşadığı hadise nakledilmektedir. Ebû Süfyân, Allah Resulü'nün amca oğlu olmakla birlikte aynı zamanda onun süt kardeşidir. Cahiliye döneminin önde gelen şairleri arasındadır. İslâmı şereflemeden önce pek çok kez şiirleriyle Müslümanlara zarar vermiştir. Onun bu Müslümanlara karşı olan bu davranışları Hz. Muhammed nezdinde de kırgınlığa ve rahatsızlığa sebep olmuştur.⁴⁶²

⁴⁶⁰ İbn Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm*, 2/413, 417.

⁴⁶¹ Bu isim Kureys'in reislerinden Ebû Süfyân b. Harb ile karıştırılmamalıdır. Ebû Süfyân b. Harb, Hind b. Utbe'nin eşidir. Bkz. İrfan Aycan, "Ebû Süfyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/ 230-32.

⁴⁶² Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, (Beyrut: Dâru'l-ceyl, 1412/1992), 4/673-74.

Allah Resûlü Medine’de geçen on yılın ardından Mekke’yi fethetmek üzere ordusuyla birlikte yola çıkar. Onun yola çıktığı haberi Mekke ahalisine de ulaşmıştır. Ebû Süfyân (r.a.), Hz. Muhammed henüz Mekke şehre girmeden İslâm ile şereflenmiştir. Hz. Muhammed’in şehre yaklaştığını duyunca oğlu Caferi de alarak orduyu Ebva’da bekleten Peygamberimizin (s.a.v.) yanına varır. Amacı, Müslümanlara sözüyle verdiği eziyetten sonra mümin olarak Allah Resulü’nün huzuruna varmak ve af dilemektir. Ancak Allah Resulü (s.a.v.) onu görünce bakışlarını ondan kaçırarak başını başka yöne çevirir. Bu durum böylesine bir tepki beklemeyen Ebû Süfyân’ı çok üzer ve çaresizce beklemeye başlar.

Ebû Süfyân’ın çaresizce beklediğini gören Hz. Ali teessürlenerek onun yanına gelir ve “Allah Resulü’nün (s.a.v.) huzuruna önden vararak yüzüne doğru ilerle. Huzura vardığında Hz. Yûsuf’un kardeşlerinin ona söylediği ‘Allah’a andolsun, gerçekten Allah seni bize üstün kıldı. Gerçekten biz suç işlemişiz.’⁴⁶³ sözlerini söyle.” tavsiyesinde bulunur. Ebû Süfyân, bu tavsiyeyi harfiyen yerine getirince duyduğu cevap Yûsuf’un (a.s.) dilinden dökülen ile aynı olur: “Bugün size bir ayıplama ve azarlama yoktur. Allah, sizi, mağfiretiyle bağışlasın. O, merhamet edenlerin en merhametlisidir.”⁴⁶⁴

Peygamberimizin (s.a.v.) affı Ebû Süfyân için bir müjde olmuştur. Uzun yıllar sözleriyle Müslümanlara eziyet eden bir müşrikken artık İslâm ile şereflenen bir sahabiye dönüşmüştür. O günden sonra İslâm dininde sabitkadem olduğu kaynaklarda rivayet edilmektedir. Hususen Huneyn gününün en sıkıntılı anında özellik Mekke’nin fethinde yeni Müslüman olan sahabelerin birçoğunun dağıldığı vakitte o, Allah Resulü’nün (s.a.v.) katırının yularını tutarak bir an olsun onun yanından ayrılmamıştır dahası kaçanları da sözleriyle cesaretlendirerek bir kısmının geri dönmesine vesile olduğu, kaynaklarda ondan övgüyle bahsedilmesine sebep olmuştur.⁴⁶⁵

⁴⁶³ Yûsuf 12/91.

⁴⁶⁴ Yûsuf 12/92. İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 4/674; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi’s-sahâbe*, thk. Adil Ahmed Abdu’l-mevcud – Ali Muhammed Muavvaz, (Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, 1415/1994), 7/152.

⁴⁶⁵ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 4/675; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 7/152.

3.4.3.2. İman Etmeyenler ve Haset

Hz. Yâkup'un oğullarının, Yûsuf'a karşı göstermiş oldukları hased dolu davranışları Allah Resulü'nün (s.a.v.) risâletinin ilk yıllarında içlerinde büyümüş olduğu Mekke müşriklerinden, Medine'ye hicretinin ardından ise Yahudilerden gördüğü bir muamele olmuştur.

Mekke'de İslâm dini yayılmaya ve bu dine girenlerin sayısı çoğalmaya başladıkça, içlerinde Peygamberimizin (s.a.v.) amcası Ebû Leheb'in de bulunduğu şehrin eşreflerinin haset ve zulmetme duyguları da gün be gün çoğalmıştır. Üstelik bu duyguları onları Allah Resulü'ne (s.a.v.) fiziki eziyet verecek konuma kadar ileri götürmüştür.⁴⁶⁶ Müşriklerin Hz. Muhammed'e verilen büyük nimetin farkında olduğu ancak ona bu ihsanı yakıştıramadıkları, kendilerinin daha layık olduğunu düşündükleri âyetlerden anlaşılmaktadır.

Zuhruf sûresinde müşriklerin *“Ne olurdu nu Kur'ân, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya!”* dedikleri, Allah'ın cevaben *“Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için çeşitli alanlarda kimini kimine, derece derece üstün kıldık. Rabbinin rahmeti, onların biriktirdikleri dünyalık şeylerden daha hayırlıdır”* buyurduğu yer almaktadır.⁴⁶⁷ Müfessirler iki şehirden kastedilenin Mekke ve Taif; iki adamdan kastedilenin ise Mekke'de Velid b. Muğire, Taif'te ise Urve b. Mesud olduğunu söylemektedir. Müşrikler kendilerince bilgili, soylu, zengin bu kişilerin vahye daha münasip olduklarını düşünmüşlerdir.⁴⁶⁸

Allah Resulü'ne karşı bu hasud ve beğenmemelik duyguları Medine'de Yahudiler tarafından da devam etmiştir. Bakara sûresinde onların bu halleri şöyle tasvir edilmektedir: *“Allah'ın kullarından dilediğine peygamberlik ihsan etmesini kışkandıkları için Allah'ın indirdiği Kur'ân'ı inkâr ederek kendilerini harcamaları ne kötü bir şeydir! Böylece onlar, gazap üstüne gazaba uğradılar. Ayrıca kâfirler için alçaltıcı bir azap vardır.”*⁴⁶⁹

⁴⁶⁶ İbn İshak, *Sîretü İbn İshak*, 144.

⁴⁶⁷ ez-Zuhruf 43/31-32.

⁴⁶⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/207; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 7/76.

⁴⁶⁹ el-Bakara 2/90.

Yahudiler Hz. Muhammed'in (s.a.v.) risâletle görevlendirilmesinden önce "Bir peygamber geleceğini" söylüyorlar, ancak bunun kendi kavimlerinden olacağına inanıyorlardı. Çünkü onlara göre, seçilmiş üstün ırk Yahudi kavmiydi. Hz. Mûsâ döneminde Firavun'dan çok işkence görmüşler, ancak peygamberlerinin onları kurtarıp fazilet ve ikramla nimetlendirmesiyle üstün bir mekânete sahip olmuşlardır. Ancak onların bu üstünlüğü uzun sürmemiştir zira Hz. Mûsâ'dan sonra kendilerine gönderilen peygamberleri yalanlamış, öldürmüş ve eziyet etmişlerdir. Böylece Allah'ın azabını ve gazabını üzerlerine çekerek zillet içinde yaşamaya mahkûm edilmişlerdir.

Yahudilerin bu zilletten kurtulmasının tek yolunun kendilerini Hz. Mûsâ gibi kurtaracak bir peygamberin zuhur etmesi olduğuna inanmaktadırlar. Nitekim onlar Kitaplarındaki mevcut bu hükmün gerçekleşeceği emeliyle müşriklere üstünlük taşıyor ve övünüp duruyorlardı. Ancak bekledikleri peygamber kendi içlerinden değil de Araplardan çıkınca "Beklediğimiz bu değilmiş, daha onun vakti gelmemiş, bu Araplardandır" diyerek Allah Resulünü (s.a.v.) haset ve kibirle yalanlamışlar; müşriklerle beraber olup onu mağlup etmeye çalışmışlardır.⁴⁷⁰

Ayetler ve rivayetlerden her iki grubunda Hz. Muhammed'e haset ve kibir neticesinde iman etmedikleri, küfr-i inâdî ile düşmanlık ettikleri anlaşılmaktadır. Hâlbuki Yûsuf sûresinde hasedin kişiye verdiği zarar, kişiyi götürdüğü yanlış yol ve sonuçları muhataplara tasvirî bir şekilde izah edilmiştir. Müşrikler duydukları bu kıssadan ibret alıp hisse çıkaramamışlar; Yâhudiler ise kendi atalarının bu gerçeğini görmezden gelerek kör bir inanışla küfrün karanlığında kalmayı tercih etmişlerdir.

3.4.3.3. Hz. Lokman'ın Öğütlerinin Ashâb Arasındaki Tezahürleri

Hz. Lokman İslâmiyet'ten önce de Araplar arasında meşhur bir kimsedir. Rivâyetlerden anlaşıldığı üzere onun oğluna olan nasihatlerinden Mekke'nin önde gelenlerinin meclislerinde övgüyle söz edilmektedir. Aynı zamanda pek çok Arap şiirinde onun hikmetlerine isnat edilen sözler bulmak mümkündür.⁴⁷¹ İslâmiyet öncesinde de tanınan Hz. Lokman'ın veciz ancak bir o kadar önemli nasihatleri elbette

⁴⁷⁰ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-veciz*, 1/179; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/419-420; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1/604.

⁴⁷¹ Habenneke, *Meâricü't-tefekkür*, 11/678.

ki Müslümanlar arasında tezahürlerini göstermiştir. Burada rivâyetlerin el verdiği ölçüde onun oğluna yürüyüşündeki itidal nasihatının vahyin ilk muhataplarındaki yansımaları ortaya konmaya çalışılacaktır.

Hz. Lokman'ın oğluna itidalli yürümesi hakkındaki nasihati ikinci bölümde işaret edildiği üzere birden fazla anlam taşır. Çünkü kişinin halet-i ruhiyesi yürüyüşüne yansır. Hatırlamak gerekir ki Lokman (a.s.) oğluna tevhid inancından ve onun amele tezahürü olan namazı dosdoğru kılması nasihatinden sonra iyiliği emretmek, kötülükten men etmek konusunda öğüt vermiş, ardından toplumun önünde olmanın getirebileceği afetlerden biri olan kibir, ucub ve enaniyet hususunda onu uyarmıştır. Bu nasihat ve uyarıların akabinde sîretinde olanın dışa yansımaları olarak yürüyüşünün mutedil olması gerektiğini söylemiştir. Tüm bunlar bir bütün olarak düşünüldüğünde zincirin halkaları gibi birbirini tamamlar mahiyette gözükmemektedir. Öncelikle batınını düzeltmesini, ardından bunu zahirine yansıtmasını öğütlemiş olmaktadır.

Mevdûdî (r.aleyh), ashâbın Hz. Lokman'ın oğluna bu öğüdünü içeren âyet-i kerimeyi nasıl anladığına dair birkaç rivâyet aktarmıştır: Bir keresinde Hz. Ömer bir adamın başı önünde, omuzları düşük, süklüm püklüm yürüdüğünü görünce ona şöyle bağırmıştır: “Başını kaldır da öyle yürü; İslâm acizlik değildir.” Hz. Ömer bir başka sefer ise aciz ve hasta gibi yürüyen bir başkasını görmüş ve şöyle demiştir: “Ey sefil; Dinimizi lekeleme.”⁴⁷²

Hz. Ömer'in hilafeti döneminde yaşanan bir başka hadise şudur: Bir adamın yolda elini kolunu sallayarak gurur içinde yürüdüğünü gören Hz. Ömer ona “Böyle yürüme!” demiştir. Ancak adam buna güç yetiremeyeceğini söyleyince Hz. Ömer onu kırbaçlatmıştır. Kırbaçlanmasına rağmen yürüyüşünü düzeltmeyen adamı Hz. Ömer bir kez daha kırbaçlatmış, bunun üzerine adam yürüyüşünü düzeltmiştir. Bu olay üzerine halifenin “Böyle adamları kırbaçlattırmayacağım da kimi kırbaçlattıracağım” dediği, daha sonra adamın ona gelip “Allah sana hayırlar versin, o işi bana şeytan yaptırmıştır” sözlerini dile getirdiği rivayet edilmektedir.⁴⁷³

Buna göre kişinin yürüyüşünde mutedil olmasının anlamı, tabî yani bütün insanlarda genel olarak görmeye alışık olunan bir şekilde yürümesi anlaşılmaktadır ki

⁴⁷² Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 4/332.

⁴⁷³ Ali Muhammed Sallâbî, *Faslu'l-hitâb fi sîreti'l-Emîri'l-Mü'minîn Ömer İbnü'l-Hattâb*, (Suriye: Dâru İbn Kesîr, 1430/2009), 156.

bu ahlakın temelini oluşturan tevazuya işaret etmektedir. Tevazu, peygamberlerin ve salih kulların en belirgin özelliğidir. Hz. Lokman da oğlunu Allah'ın razı olmadığı bir halden razı olacağı bir halde davranması için öğütlemektedir.⁴⁷⁴

Başkalarından farklı olduğunu gösterme arzusu içine girenlerde bu itidal olma hali ortadan kalkınca, bu duygu kişinin konuşmasına, yürüyüşüne kısacası bütün hal ve davranışlarına yansır. Kur'ân ahlakıyla ahlaklanmış olan Hz. Ömer'in de (r.a.) gördüğü manzara karşısında anında harekete geçmesi, yürüyüşünde itidalli davranmayan o kişiyi, acı bir şekilde uyarması da bunun göstergesidir. Onun bu davranışında, Hz. Lokman'ın oğluna yaptığı uyarının da izlerini görmek mümkündür.

Buradan ashâbın inançlarından başlayıp günlük hayattaki en sıradan işlerinde dahi Kur'ân'ın emir ve yasaklarını, düsturlarını iyice anladıkları ve hayatlarının merkezine koydukları, bununla da yetinmeyip kendilerinden sonraki nesilleri yetiştirdikleri anlaşılmaktadır.

⁴⁷⁴ Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, (Kahire: Dâru's-şürûf, 1423/2003), 5/250.

SONUÇ

Bu tezde Kur'ân kıssalarında verilen mesajların bir kısmının muhataplarına baba-oğul ilişkisi bağlamında verilmesinin sebepleri, bununla birlikte bunların Asr-ı saadetten örnekleri ve yansımaları araştırılmıştır. Hz. İbrâhim'in oğlu İsmâil ile birlikte Kâbe'yi inşa ettiklerini anlatan Bakara suresi hariç, baba-oğul ilişkisini anlatan diğer bütün kıssaların Mekkî sûrelerde ele alındığı görülmüştür. Mekke'de sağlam bir tevhid inancının tohumları atılırken bu kıssaların müminlere müjde, inkârcılara bir uyarı ve tehdit anlamına geldiği açıktır. Hicret emriyle birlikte Medine-i Münevvere'de göç eden Müslümanlara ve orada bulunan Yâhudi toplumuna, her iki grubun da bildiği ve ata kabul ettiği Hz. İbrâhim ve oğlunun Kâbe-i Şerif'i inşası anlatılmıştır. Onların baba-oğul ettikleri duanın karşılığı olarak Hz. Muhammed'in görevlendirilmesi ile risâletin Yâhudilerden Müslümanlara geçtiği haber verilmektedir.

Araştırmamız neticesinde Kur'ân kıssalarında genel olarak öne çıkan Allah'ın (c.c.) hükmünün mutlak olduğu hususunun, baba-oğul kıssalarının da en önemli konusu olduğu görülmüştür. Bu kıssalarda da gerek peygamberler gerekse salih kullar tarafından verilen tevhit mücadelesinde, kan bağı dâhil hiçbir bağın din bağının önüne geçemeyeceği vurgusu çok açıktır. Ve bu mücadelenin genellikle tatlı dil, yumuşak huy ve güzel ahlâkla verildiği, hasımlarının kötü sözlerine ve çirkin davranışlarına itibar edilmeyip tebliğlerini ulaştırmaya devam ettikleri görülmüştür.

Araştırmamıza göre peygamber olup olmadığı hususunda ulema arasında ihtilaf olan Lokman (a.s.) haricinde, Kur'ân'da anlatılan baba-oğul kıssalarının tamamı peygamberlerin babaları veya oğullarıyla alakalı olarak anlatılmaktadır. Bütün kıssalarda baba-oğul ilişkilerinde, samimiyet, şefkat ve merhamet duygularının öne çıktığı görülmüştür. Bu durum bize öncelikle her peygamberin davet yaptığı halklarına etkisini ve derinliğini artırmak amacı güttüğünü düşündürmüştür. Çünkü aile içinde her şey daha duru ve berraktır. Dolayısıyla kişinin gerçek kimliği en yakılarıyla olan muamelelerinde daha net ortaya çıkar. Nitekim Kur'ân kıssalarında görüldüğü üzere

bu samimiyet ve şefkatin yansıması, babaların oğullarına “Ey oğulcuğum”; evlatların ise babalarına “Ey babacığım” nidalarıyla karşımıza çıkmaktadır.

Bu araştırmadaki amaç doğrultusunda, kıssaların içerdiği mesajların son peygamber Hz. Muhammed’in davetinin ilk muhatapları olan sahabelerin hayatıyla mukayesesi yapmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda baba-oğul kıssalarının nüzûl sebepleri araştırılmış ve bu yolla benzerlik ilişkisi kurulmaya çalışılmıştır. Ancak Kur’ân’da geçen bu kıssaların Hz. Peygamber’in ya da ashabının hayatıyla ilgili direk bir bağlantısına rastlanamamıştır. Bu bakımdan yapılan mukayese kendi içtihatlarımızdan meydana gelmek durumunda kalmıştır.

Kur’ân’daki baba-oğul kıssaların sîretteki en vefir örneklerinin tevhid mücadelesi başlığı altında olmasının sebebi araştırıldığında; Hz. Muhammed’in ilâhî mesajının temelini diğer tüm peygamberler gibi tevhid inancının oluşturması ve zaman, mekân, durum ne olursa olsun sürekli bu mesajın vurgulanması olduğu tespit edilmiştir. Toplumsal meselelerde dahi kişinin inancı onu olumlu ya da olumsuz davranışlara sürükleyeceği için aslında her kıssanın temelinde tevhid vurgusu mutlaka vardır. Hal böyle olunca 23 yıllık risâlet sürecinde tevhid inancı temelli pek çok örneğin bulunması tabii bir netice olarak görülmüştür. Örneğin Lokman sûresinde ahlâkî öğütler işlenirken dahi, her şeyden önce inanç vurgusu yapılmış ve rivâyetlerden anlaşıldığı üzere Sa’d b. Ebî Vakkas’ın kâfir ailesi ile yaşamına yansıyan bir misal oluşmuştur.

Tezimize konu olan kıssalardaki tevhid konusunu sîrete yansıtmamanın kolaylığı yanında, diğer bazılarının günlük hayatta karşılığını bulmakta zorlanıldığı görülmüştür. Örnek vermek gerekirse, ashâbın hayatında Hz. İbrâhim ve Zekeriyâ’nın salih evlat isteğinin, Hz. Dâvud ve Süleyman’ın birbirlerine karşı gösterdikleri tevazularının, Hz. İbrâhim’in evladını ekinsiz bir vadiye bırakmakla, büyüdüğünde ise onu kurban etmekle emredilmesinin ilk Müslümanlar arasındaki tezahürleri bulunamamıştır.

Araştırmamız dâhilindeki baba-oğul kıssalarının geçtiği âyetlerin, bütün Müslümanların kendi düşünce dünyalarını oluşturmalarına yönelik özgün örnek olarak verildiğine kanaat getirilmiştir. Tespit edilebilen örneklerin neticesinde kıssaların sîret bağlamında doğru bir şekilde ele alınabilmesinin imkaniyetinin kısıtlı olduğu, her hadisenin benzerinin bulunmasının mümkün olmadığını söylemek uygundur. Kıssalar

ile sîretin birlikte okunabilmesi için sağlam, zaman ve mekân açısından tutarlı, siyâk-sibâk açısından uyumlu olan rivâyetlere ihtiyaç vardır. Hz. Muhammed zamanında cereyan eden pek çok hadise, âyetler ile zihnen eşleştirilebilmekle birlikte bunların bu bağlamda okunabilmesi her zaman mümkün olmamıştır. Bundan dolayı Kur'ân'da baba-oğul kıssalarının içerdiği mesajların her birinin sîret bağlamında okunabilmesi için gerekli örnekleri tespit etme noktasında zaman zaman zorlama tevillere yönelme ihtiyacının oluştuğu fark edilmiştir. Tefsir geleneği incelendiğinde sîret bağlamında okuma yapılmasının çok az olduğu, sîret-nüzûl ilişkisinin ele alındığı çalışmaların yakın döneme ait olduğu görülmüştür. Bu çalışmaların da kısıtlı alanlarda yapılabildiğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd.** *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire: Mektebetü dâri'l-kütübi'l-Mısriyye, 1364/1945.
- Ahmed b. Hanbel.** *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût v.d., 50 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1521/2001.
- Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd.** *Rûhu'l-Meânî fî tefsîri'l-Kur'ân el-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*. Thk. Ali Abdulbârî Atiyye. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415/1994.
- Arıkan, Emine.** *Kur'ân-ı Kerim'de Ebeveyn Evlat İlişkileri*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Askerî, Ebû Hilâl.** *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, thk. Muhammed Osman. Kahire: Mektebetü's-sakâfeti'd-diniyye, 1428/2007.
- Ata, Mehmet Mahfuz.** “Kur'ân'da Hz. İbrâhim'in Örneği ve Aile İlişkisi ve Eğitimi”. Uluslararası Hz. İbrâhim (a.s) ve Nübüvvet Sempozyumu. ed. Atilla Yargıcı - Mahmut Öztürk. 1/357-376. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2019.
- Ay, Mahmut.** *Kur'ân Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak –Hz. Musa Kıssası Örneği-*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 4. Baskı, 2019.
- Aycan, İrfan.** “Ebû Süfyân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/ 230-32. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Aydın, Mahmut.** “Zekeriyâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/210-211. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Aydın, Süleyman.** “Kur'ân'da Baba Kelimesi ve Âzer'in İbrâhim'in (a.s.) Babası Olma Meselesi”, *Yalova sosyal Bilimler Dergisi* 5/10 (Mart 2016), 201-230.
- Bakkal, Ali.** “Kur'ân-ı Anlamada Siyak-Sibakın Önemi”. *Tarihten Günümüze Kur'ân İlimleri ve Tefsir Usûlü*. ed. Bilal Gökkır vd., Ankara: Özkan Matbaacılık, 2009.
- Bars, Mehmet Emin.** “Üç Yazma Metinde Hz. İbrâhim'in Hz. İsmâil'i Kurban Etmesi”. *Hikmet* 6/12 (Bahar, 2020), 1-25.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ.** *Meâlimu't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Abdurrezzak el-Mehdî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi'turâs el-arabî, 1420/1999.

- Beyzâvî, Nâsîrüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed.** *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl.* thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşli. 5 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâu't-türâs el-arabî, 1418/1997.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl.** *el-Câmi'u's-Sahîh (Sahîhi'l-Buhârî),* thk. Komisyon. 9 Cilt. Bulak, Mısır: Matbaatu'l-kübrâ el-emiriyye, 1311/1893.
- Bursevî, İsmâîl Hakkı.** *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân.* thk. Abdullatif Hasen Abdurrahman. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 4. Baskı, 1439/2018.
- *el-Edebü'l-müfred.* thk. Semîr b. Emîr ez-Züheyrî. Riyad: Mektebetü'l-meârif li'n-neşri ve't-tevzî', 1419/1998.
- Cevherî, İsmâîl b. Hammâd.** *Tâcü'l-lüğâ ve sıhâhi'l-arabiyye.* thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr. 6. Cilt. Beyrut: Dâru'l-ilmî li'l-melâyîn, 4. Baskı, 1407/1987.
- Coşkun, Muhammed.** *Kur'ân yorumunda sîret-nüzûl ilişkisi.* İstanbul: Fikir Yayıncılık, 2014.
- “Tefsir-Siyer İlişkisinin Tarihsel ve Kuramsal Problemleri: Tefsir Tanımları Çerçevesinde Sîret-Nüzûl İlişkisinin Hermontiği”, *Siyer Araştırmaları Dergisi* 5 (Ocak-Haziran, 2019), 253-265.
- Demirci, Muhsin.** *Tefsir Terimleri Sözlüğü.* İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 7. Baskı, 2018.
- Dineveri, Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Veheb.** *el-Vâdih fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm,* thk. Ahmed Ferîd. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003.
- Ebû Dâvûd es-Sicistânî.** *Süneni Ebî Dâvûd.* thk. Şuayb el-Arnaût – Muhammed Kamil Karabelli. 7 Cilt. Lübnan: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430/2009.
- Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî.** *el-Bahru'l-muhît fî't-tefsîr,* thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1420/1999.
- Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî.** *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl.* thk. Muhammed Ali Dervîş. 3 Cilt. Lübnan: Dâru tahkîki'l-kitâb, 1439/2018.
- Ebüssuûd Efendi.** *İrşâdu'l-akli'-selîm ilâ mezâyâ Kitâbi'l-Kerîm.* 9 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâu't-türâs el-arabî, t.y.

- Fahreddîn er-Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî.** *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dar-u İhyâu't-turâs el-arabî, 3. Baskı, 1420/1999.
- Fayda, Mustafa.** “İbn İshak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/93-96. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- “İbn Hişâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/71-73. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd.** *Meâniye'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî v.d. 3 Cilt. Mısır: Daru'l-Mısriyye li't-te'lif ve't-terceme, t.y.
- Gündüz, Ahmet.** “Kur'ân-ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Müsbet Ve Menfi Etkisi”, *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2016), 93-113.
- Güngör, Mevlüt.** “Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Lokman”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (1996), 167-178.
- Habenneke el-Meydânî, Abdurrahman Hasan.** *Meâricü't-tefekkûri ve dekâiku't-tedebbür*. 15 Cilt. Dımeşk: Dâru'l-kalem, 1420/2000.
- Harman, Ömer Faruk.** “Ya'kûb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/274-276. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Hâzin, Ali b. Muhammed.** *Muhtasarı tefsîru'l-Hâzin (Lübâbu't-te'vîl fî meâniye't-tenzîl)*. İhtisar eden: Abdülğânî ed-Dekar. 3 Cilt. Dımeşk: Dâru'l-yemâme, 1415/1994.
- Itr, Nureddin.** *Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Dımeşk: Matbaatü's-Sabâh, 5. Baskı, 1414/1996.
- “Münasebet İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Önemi”, trc. Eyüp Yaka, *İslâmî İlimler Dergisi* 1/2 (2006), 219-245.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed.** *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ceyl, 1412/1992.
- İbn Acîbe, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mehdî el-Hasenî eş-Şâzelî.** *el-Bahru'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Ahmed Abdullah el-Kureşî. 7 Cilt. Kahire: Doktor Hasan Abbas Zeki (Yayınları), 1419/1998.

- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir.** *et-Tahrîr ve't-tenvîr.* 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnnisiyye li'n-neşr, 1984.
- İbn Atıyye el-Endelüsî.** *el-Muharreru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz.* thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1422/2001.
- İbn Cüzey.** *et-Teshîl li ulûmi'-tenzîl.* thk. Abdullah el-Hâlidî. 2 Cilt. Beyrut: Şeriketü dâri'l-erkâm bin ebi'l-erkâm, 1416/1995.
- İbn Ebû Hâtim (Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî).** *Tefsîru'l-Kur'ân el-azîm,* thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 13 Cilt. Suudî Arabistan: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 3.Baskı, 1419/1998.
- İbn Hacer el-Askalânî.** *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe.* thk. Adil Ahmed Abdu'l-mevcud – Ali Muhammed Muavvaz. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415/1994
- İbn Hişâm.** *es-Sîretü'n-nebeviyye (Sîretü İbn Hişâm).* Thk. Mustafa es-Sakâ vd. Mısır: Şeriketü mektebeti ve matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Baskı, 1375/1955.
- İbn İshak.** *Sîretu İbn İshak.* thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-fikir, 1398/1978.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ.** *Kıyasu'l-Enbiyâ.* thk. Mustafa Abdulvâhid, 2 Cilt. Kahire: Matbaatü Dâru't-te'lif, 1388/1968.
- *el-Bidâye ve'n-nihâye.* thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 20 Cilt. Kahire: Dar'u hicr li't-tibaa ve'n-neşri ve'tevzi' ve'l-i'lân, 1418/1997.
- *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm.* thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1419/1998.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd.** *es-Sünen (Sünenü İbn Mâce).* thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Mısır: Daru ihyâi'l-kütübi'l-arabiyye, t.y.
- İbn Manzûr.** *Lisânü'l-Arab.* 15 Cilt. Beyrut: Daru sâdır, 3. Baskı, 1414/1993.
- İbn Sa'd, Muhammed.** *et-Tabakâtü'l-kübrâ,* thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1410/1990.

- İbn Vehab ed-Dineveri, Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed.** *el-Vâdih fî tefsîri'l-Kur'âni'l-kerîm*. thk. Ahmed Ferîd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2003.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec.** *Nüzhetü'l-a'yüni'n-nevâzir fî ilmi'l-vücûhi ve'n-nezâir*. thk. Muhammed Abdülkerim Kâzım er-Râdî. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1404/1984.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin.** *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmîrî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-arabî, 1417/1997.
- Kâdî İyâz eş-Şifâ bi ta'rifî hukûki'l-Mustafâ.** trc. Mehmet Yaşar Kandemir. 3 Cilt. İstanbul: Tahlil Yayınları, 4. Baskı, 1435/2014.
- Kâtib Çelebi.** *Süllemu'l-vusûl ilâ tabakâtu'l-fuhûl*. thk. Mahmud Abdulkadir el-Arnaût. 6 Cilt. İstanbul: Merkezü'l-Ebhâsli't-Târîh ve'l-Fünûn ve's-Sekâfeti'l-İslâmiyye (IRCICA), 2010.
- Kılıç, Hulusi.** “Eb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/65. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Koçak, Zeynep Canan.** “İslâm Öncesi Arap Aile Yapısının Hz. Peygamber ve Hadisler Üzerindeki Etkisi”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (Aralık 2017), 237-271.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed.** *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Ahmed el-Berdünî - İbrâhim Atfîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye, 2. Baskı, 1384/1946.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin.** *Letâifu'l-işârât*. thk. İbrâhim el-Besyûnî. 3 Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-âmme li'l-kitâb, 3. Baskı, t.y.
- Kutub, Seyyid.** *Fî zilâli'l-Kur'an*. 6 Cilt. Kahire: Dâru's-şürûf, 32. Baskı, 1423/2003.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr.** *Te'vilâtu ehli's-sünne*. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1426/2005.
- Mâverdi, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed.** *en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. Es-Seyyid İbn Abdil Maksud b. Abdirrahim. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, t.y.
- Mehmet Vehbi Hâdimî (Mehmed Vehbi Efendi).** *Hülâsatü'l-beyân fî tefsîri'l-Kurân*. 8 Kitap (16 Cilt). İstanbul: Üçdal Neşriyat, 4.Baskı, 1966.
- Menna el-Kattan.** *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'an*. Kahire: Mekteb Vehbe, 7. Baskı, t.y.

- Mevdûdî, Ebu'l A'lâ.** *Tefhimu'l-Kur'an*. Trc. Muhammed Han Kayanî vd., 8 Cilt. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1986.
- Mukâtil, b. Süleyman.** *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. thk. Abdullah Mahmud Şehhâte. 5 Cilt. Beyrut: Dâr-u İhyâu't-turâs, 1423/2002.
- Münâvî, Muhammed Abdürraûf.** *Fezû'l-kadîr şerhu'l-Câmi'u's-sağîr*, 7 Cilt. Mısır: el-Mektebetü't-ticâriyyeti'l-kübrâ, 1356/1937.
- Müslim b. Haccâc.** *el-Câmi'u's-sahîh (Sahîhu Müslim)*. thk. Ahmed b. Rıfat v.d. 8 Cilt. Türkiye: Dâru't-tibâati'l-âmire, 1334/1916.
- Nahcuvânî, Ni'metullah B. Mahmûd.** *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye ve'l-mefâtihu'l-gaybiyye el-mûdihatü li'l-kelimi'l-Kur'âniyye ve'l-hikemi'l-furkâniyye*. 2 Cilt. Mısır: Dâru'l-kâbi li'n-neşr, 1419/1999.
- Nizameddin en-Nisâbûrî, Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-A'rec.** *Ğarâibu'l-Kur'an ve Regâibu'l-Furkân*. thk. Zekeriyya Umeyrat. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1416/1995.
- Öğüt, Salim.** "Meş'ari Harâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/361. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Özaktan, Fatih.** *Kur'an-ın Anlaşılmasında Siyerin Rolü*. İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2017.
- Öztürk, Mahmut.** *Peygamberlerin Aile Bireyleri İle İmtihani*. Şanlıurfa: Sonçağ Matbaacılık, 2016.
- Râgıp el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal.** *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Beyrut, Dımeşk: Dâru'l-kalem, ed-Dârü's-Şâmiyye, 1412/1991.
- Sâbûnî, Muhammed Ali.** *Safvetü't-tefâsîr*, 3 Cilt. İstanbul: İsmâilağa Yayınevi, 2. Baskı, 1442/2021.
- Sallâbî, Ali Muhammed.** *Faslu'l-hitâb fî sîreti'l-Emîri'l-Mü'minîn Ömer İbnü'l-Hattâb*. Suriye: Dâru İbn Kesîr, 2. Baskı, 1430/2009.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm.** *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'an*. thk. Komisyon. 33 Cilt. Cidde: Dâru't-tefsîr, 1436/2015.
- Semerkandî, Ebû'l-Leys.** *Tefsîru Ebî Leys (Tefsîru's-Semerkandî)*. thk. Ali Muhammed Muavvaz v.d. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1413/1993.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, tlk. Mustafa Şeyh Mustafa, Suriye: Müessesetü'r-risâle, 1440/2019.

————— *Esbâbü'n-nüzûl*, Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-seğâfiyye, 1422/2002.

Şan, Lokman. “Hz. İbrâhim Kıssasında Aile”. *Uluslararası Hz. İbrâhim (a.s) ve Nübüvvet Sempozyumu*. ed. Atilla Yargıcı - Mahmut Öztürk. 2/551-563. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2019.

Şengül, İdris. “Kıssa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/498-500. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Taberî, Muhammed b. Cerir. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. 24 Cilt. Mekke Mükerrime, Dâru't-terbiye ve't-turâs, t.y.

————— *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim. 11 Cilt. Mısır: Dâru'l-meârif, 2. Baskı, 1387/1967.

Takkûş, Muhammed Süheyl. *et-Târîhü'l-İslâmî (el-Vecîz)*. Beyrut: Dâru'n-nefâis, 6.Baskı, 1437/2016.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmi'u's-sahîh (Sünenü't-Tirmizî)*. thk. Ahmed Muhammed Şakir v.d., 5 Cilt. Mısır: Şeriketü mektebeti ve matba'ti Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Baskı, 1395/1975.

Tüsteri, Sehl. *Tefsîru't-Tüsterî*. thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1423/2002.

Ünal, Necdet. “Kur'ân-ı Kerim'e Göre Hz. İbrâhim'in Kurban Etmek İsteddiği Oğlu Meselesi”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/50 (Haziran 2017), 966-974.

Ünver, Mustafa. *Kur'ân-ı Anlamada Siyâkın Rolü –Bütünlük Üzerine-*. Ankara: Sidre Yayınları, 1999.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî. *et-Tefsîru'l-basît*. thk. Komisyon. 25 Cilt. Riyad: İmâdetü'l-bahsi'l-ilmî; Câmiatu'l-imam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1430/2009.

————— *Esbâbü'n-nüzûl*. thk. Kemal Besyûnî Zağlûl. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1411/1990.

Yazıcı, İshâk. “Ebü'l-Leys Semerkandî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/ 473-475. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

————— “Bahrü’l-ulûm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/ 517-518. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dîni Kur’ân Dili*. sad. Hamdi Döndüren. 10 Cilt. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2018.

Yıldırım, Yavuz. “İslâm Öncesi Arap Yarımadasında Çocuk Öldürme Olgusu”. *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 7 (Nisan 2012), 79-111.

Yüksek, Muhammed İsa. “Zekeriyyâ-Yahyâ Kıssasında İşkâle Sebep Olan İfadelerin Tahlili”. *Usûl İslâm Araştırmaları* 25 (Ocak-Haziran 2016), 231-264.

Zebîdî, Muhammed Murtezâ. “*Tâcü’l-arûs min cevâhiri’l-kâmûs*”, thk. Komisyon. 40 Cilt. Kuveyt: Vüzâretü’l-irşâd ve’l-enbâ’ fi’l-Kuveyt, 1358-1422/1965-2001.

Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi’t-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-arabî, 3. Baskı, 1408/1987.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî. *el-Burhân fî ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-marife, 1376/1975.

Zuhaylî, Vehbe. *et-Tefsîru’l-münîr fî’l-akâide ve’ş-şerîa ve’l-menhec*. 32 Cilt. Dimeşk: Dâru’l-fikr, 1411/1991.